

Splitska komuna u 16. stoljeću

Marasović, Mario

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:285366>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-03**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)

Mario Marasović

Splitska komuna u 16. stoljeću

Diplomski rad

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Diplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)

Splitska komuna u 16. stoljeću

Diplomski rad

Student/ica:

Mario Marasović

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Kristijan Juran

Zadar, 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mario Marasović**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Splitska komuna u 16. stoljeću** rezultat mogea vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogea rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogea rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 26. veljače 2018.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Pregled dosadašnjih istraživanja	3
3. Pregled političkih zbivanja na području splitske komune tijekom 16. stoljeća.	4
3.1. Zbivanja na splitskom području do Ciparskog rata.....	4
3.2. Split od Ciparskog rata do kliškog pothvata (1570. – 1596.).....	12
3.3. Kliški pothvat 1596. godine: uloga splitskog plemstva i Crkve	16
4. Promjene granica splitskog distrikta	23
4.1. Problematika imena utvrda na splitskom području.....	24
4.2. Granica splitske komune u predosmansko doba	26
4.3. Stanje splitske granice po dolasku Osmanlija.....	31
4.4. Granica poslije Ciparskog rata	37
5. Društveni razvoj i procesi u splitskoj komuni tijekom 16. stoljeća.....	45
5.1. Društveni odnosi i promjene u ustrojstvu društva.....	46
5.2. Sukobi građanstva s plemstvom.....	50
5.3. Demografska kretanja	64
5.4. Migracije	70
6. Gospodarstvo splitske komune u 16. stoljeću.....	75
6.1. Blagajne splitske komune	75
6.2. Opći smjer gospodarstva i trgovine tijekom 16. stoljeća	77
6.3. Solane i mlinice na splitskom području	79
7. Zaključak	82
8. Izvori i literatura	86
9. Popis grafičkih priloga.....	89
10. Sažetak	90
11. Summary.....	91

1. Uvod

Kroz stoljeća svojeg postojanja Split je umnogome dijelio povijesnu sudbinu s ostalim istočnojadranskim komunama. Iako danas najveći obalni grad u Hrvatskoj, u mletačko je vrijeme njegov distrikt odnosno komunalno područje, u odnosu na ostale gradove, spadalo među manje. Posebice je važan njegov položaj u blizini strateški izuzetno značajne tvrđave Klis. Primicanjem Osmanlija, a posebice nakon što su osvojili Klis, Split i njegovo komunalno područje sve je više bilo izloženo osmanskim napadima koji su uvelike utjecali na društveni, ekonomski i politički razvoj splitske komune.

Tema ovog rada je splitska komuna, odnosno njezin politički, društveni i ekonomski razvoj u 16. stoljeću. Cilj je rada dati uvid u političke, društvene i ekonomske procese na području splitske komune u 16. stoljeću te objediniti sve dosadašnje spoznaje o splitskoj komuni u tom razdoblju. Pri tome se nastoje dati odgovori na nekoliko pitanja. Prvo, koliko su osmanski pritisak i mletačka politika utjecali na razvoj događaja oko kliškog pothvata 1596. godine i kolika je stvarna uloga splitskog plemstva u njemu. Drugo, koji je stvarni opseg, odnosno granica splitskog distrikta po dolasku Osmanlija i kako se granica mijenjala s obzirom na ratna djelovanja i primirja. I naposljetku, kako su osmanska osvajanja i razaranja utjecala na razvoj društva u Splitu, demografska kretanja i migracije te gospodarstvo općenito.

Rad je podijeljen na šest poglavlja i četrnaest potpoglavlja. Prva dva poglavlja obuhvaćaju uvod i pregled dosadašnjih istraživanja. Treće poglavlje bavi se političkim pregledom zbivanja s naglaskom na kliški pothvat. Četvrto poglavlje analizira promjenu granica splitskog distrikta i podijeljeno je u četiri potpoglavlja. Prvo potpoglavlje iznosi problematiku oko imena pojedinih utvrda na splitskom području, a zatim se opisuju granice distrikta prije dolaska, za vrijeme Osmanlija te posebice nakon Ciparskog rata. Peto poglavlje odnosi se na društvene prilike i također je podijeljeno na četiri potpoglavlja. Prvo potpoglavlje govori o društvenim odnosima i promjenama u ustrojstvu društva te slabljenjem uloge plemićkog Vijeća. Drugo potpoglavlje donosi slijed sukoba građanstva i plemstva, a zatim građanstva i „malog puka“. Treće potpoglavlje bavi se pitanjem demografskog kretanja i tu se, analizom izvještaja sindika te splitskih knezova i kapetana, nastoji stvoriti slika kretanja, ne samo stanovništva grada Splita, već i čitava njegova područja. Posljednje potpoglavlje usko je vezano uz

demografsko kretanje i migracije stanovništva, kako unutar tako i izvan splitskog distrikta. Šesto i posljednje poglavlje podijeljeno je na tri potpoglavlja koja se bave gospodarskim pitanjima.

Najveći problem pri izradi ovog rada bile su izuzetno raspršene informacije i spoznaje o splitskoj komuni, koje je trebalo objediniti. Osim što su raspršene, informacije su često i nepotpune i upitne vjerodostojnosti, kao primjerice u izvještajima mletačkih službenika, što otežava praćenje demografskog i ekonomskog kretanja. Problem je također predstavljala i jezična barijera. Korišteni izvori i literatura, osim na hrvatskom, pisani su na latinskom, talijanskom, engleskom i francuskom što je znatno usporilo izradu rada. Poseban nedostatak je autorovo nedovoljno dobro poznavanje francuskog jezika kojim je napisana monografija o ekonomiji Splita u navedenom razdoblju. U radu je izostavljena problematika splitske skele iz razloga što je ta tema iscrpno obrađena, ali i iz razloga što je, iako je nastala krajem 16. stoljeća, svoj puni doseg i bitnu ulogu imala tek u kasnijem razdoblju. Iako je korištena i literatura „s druge strane granice“ (i u povijesnom i modernom smislu) vidljivo je nepostojanje većeg broja radova koji se pozivaju na izvore osmanske provincijencije.

2. Pregled dosadašnjih istraživanja

Ne postoje raniji radovi na temu Splitske komune u 16. stoljeću, izuzev pojedinih članaka koji se odnose samo na povijest određenih dijelova splitskog distrikta te radova o splitskoj skeli. Jedini koji se bavio Splitom u navedenom razdoblju je Grga Novak, koji u monografiji *Povijest Splita* daje širi povijesni pregled. No, Novak se uglavnom bavi Splitom, a ne čitavim područjem splitskog distrikta. Iz tog razloga, pri korištenju izvora često izostavlja bitne informacije vezane za povijest cijelog distrikta tijekom 16. stoljeća. Možda najbolji pregled gospodarske povijesti, ako ne i jedini, daje Sabine Florence Fabijanec u monografiji *Le développement commercial de Split et Zadar aux XVe-XVIe siècles. Un commerce transitaire entre l'Europe Centrale et la Méditerranée*. Autorica pritom obrađuje 15. i 16. stoljeće splitske i zadarske ekonomije analizirajući promet pojedinih vrsta proizvoda. Vjeko Omašić u svojoj monografiji *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća* iscrpno obrađuje povijest Kaštela. Pri tome on obrađuje njihovu povijest, baveći se povijesnim područjem koje je pripadalo Splitu, ali i onim trogirskim. Spomenuti razni članci sa sporadičnim podacima koji obrađuju tek mali dio povijesti splitskog distrikta, odnose se na povijest Žrnovnice kao u radu Kovačića *Žrnovnica pod Turcima* i stražarnice Kuk, koju obrađuje Ivan Alduk u članku *Tvrđava Kuk iznad Kučina*. Obradujući povijest Podstrane Danko Vlašić u članku *Prošlost Podstrane* na neizravan način piše i o područjima koja su neko vrijeme u 16. stoljeću bila dio splitskog distrikta. Pitanjem granica Splita bavio se Lovre Katić u radu *Granice između Klisa i Splita kroz vjekove*. Autor se pri tome ne bavi granicom čitavog distrikta i obrađuje ih iznimno površno, ne ulazeći u njihovu problematiku, kao i Seid Traljić koji u svom radu *Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću*, ako i spominje granice na splitskom području, definira ih preopćenito. Pitanjem razgraničenja i uspostave mletačko-osmanske granice nakon Ciparskog rata bave se Elma Korić i Walter Panciera. Međutim, u svojim radovima Splitu i njegovu distriktu ne posvećuju previše pažnje. Uglavnom je riječ o tijeku pregovora i granici zadarskog i šibenskog distrikta. Proučavajući pitanje odnosa Splita i Poljica, autori Nazor sa radom *Granica između Splita i Poljica i splitsko-poljički sukobi u XIV. i XV. i Kuvačić sa Split i Poljica – odnosi kroz povijest* također se dotiču dijela splitske povijesti.

3. Pregled političkih zbivanja na području splitske komune tijekom 16. stoljeća.

Dolazak Osmanlija na prostor Dalmacije, početkom 15. stoljeća, nagovijestio je razdoblje neprestanih borbi i nesigurnosti. Razdoblje je to bitnih političkih promjena kada dalmatinski gradovi dolaze pod upravu Mletačke Republike, koja imenuje knezove iz redova vlastitog plemstva, a čija vlast zamjenjuje vlast Velikih vijeća. Vodeći se isključivo svojim interesima Mletačka Republika je integrirala dalmatinske gradove u svoj ekonomski sustav te im nametala uredbe koje su vodile do slabljenja samih gradova te stvaranja ovisnosti o centru – Veneciji. Od dolaska pod vlast Venecije 1420. splitsko je područje bilo poprište borbi između Mletačke Republike i susjednih feudalaca. Borbu je umjesto lokalnih feudalaca nastavila nova i jača sila – ona osmanska. Padom Bosne i postupnim osmanskim osvajanjima, Split, koji je živio u sjeni borbi sa Osmanlijama počinje od 1500. sve više osjećati pritisak osmanskih provala.¹

3.1. Zbivanja na splitskom području do Ciparskog rata

Osmanskom provalom u zaleđa dalmatinskih gradova 1499. započeo je osmansko-mletački rat. Mletačka Republika bila je napadnuta ne samo na području Dalmacije već i na teritoriju koji je posjedovala na istočnom Mediteranu te je odlučila stvoriti protuosmanski savez u kojem je bio ugarsko-hrvatski kralj te papa Aleksandar VI. Venecija, iako je već krajem 1502. sklopila mir sa Osmanskim Carstvom, nije mirovala, već je pokušala zaštititi posjede na istočnom Jadranu. Shvaćajući kako je najbolji način zaštite vlastitih posjeda podupiranje i pomaganje otpora hrvatskih feudalaca i hrvatsko-ugarskog kralja, Venecija sklapa novi ugovor s Vladislavom II. 1503. godine. U njemu, kao i kod prethodnog, najvažniji dio je novčana pomoć Budimu od strane Venecije.² Republika također organizira i lako konjaništvo – stratiote, gradi brojne stražarnice, a na području Splita i utvrdu Kamen.³ No taj savez, zbog pitanja pripadnosti Dalmacije i formiranja Cambrajske lige, nije dugo potrajao.⁴

¹ Novak, G., 2005, *Povijest Splita II*, Split: Škuna, str. 37.

² Raukar, T., 1990, Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, *Senjski zbornik* 17, str. 8-9.

³ Kao razlog izgradnje utvrde Kuk u drugoj polovici 15. st., točnije njene gornje utvrde, Alduk ne isključuje upravo sukobe hrvatsko-ugarskih velikaša i Mlečana, iako smatra kako je pravi razlog pojava Osmanlija. (Alduk, I., 2009, Tvrdava Kuk iznad Kučina, *Tusculum*, god. 2, broj 1, Solin, str. 78-90.); (Kečkemet, D., 1980, Splitska utvrda Kamen, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Fiskovićev zbornik II.*, br. 22., str. 120-122.)

⁴ Novak, G., 2004, *Prošlost Dalmacije*, Split: Marijan tisak, str. 163-164.

Unatoč formalnom primirju između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva na pograničnom području nikada nije bilo mira. Hrvatski su gradovi morali držati stalne vojne posade zbog neprestanih osmanskih upada. Venecija, slijedeći se vlastitim interesom pomagala je obranu tih gradova. Tako splitski knez Petar Maripiero potpomaže obranu Sinja te šalje 80 ljudi i preuzima brigu o njihovom izdržavanju. Obranu Sinja i hrvatskih gradova pomagali su i splitski susjedi kao što je poljički knez Žarko Dražojević⁵ koji je 1508. poginuo noseći pomoć Sinju. Unatoč potpisanom primirju, Marino Sanudo u svojim Dnevniciima (*Diarrii*) ostavlja zapise knezova o nemirnom stanju na mletačko-osmanskoj granici.⁶ Mletačke posade bile su preslabe da se odupru stalnim osmanskim upadima, pa se u više navrata lokalno stanovništvo organiziralo te sukobljavalo sa Osmanlijama. Osmanlijama je uspjelo u ožujku 1507. opljačkati splitsku okolicu i odvesti 4000 komada stoke te zarobiti 20 ljudi. Isto su učinili i dvije godine kasnije, kada su u listopadu 1509. ponovno oteli 3000 komada stoke, a iste godine Osmanlije napadaju i spaljuju selo Sućurac uz nadbiskupovu palaču u Kaštelima.⁷ Najteži napadi dogodili su se 1510. i to još uvijek dok je trajao mir između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva. Prvi napad, onaj u travnju kada je provalilo 600 pješaka i 300 konjanika rezultirao je otmicom 120 stanovnika te znatnom materijalnom štetom.⁸ Razmjer tog napada vidi se u činjenici da je narod nagrnio u kneževu palaču tražeći pomoć i zaštitu pod prijetnjom iseljavanja sa splitskog područja. Pet mjeseci kasnije, u vrijeme berbe grožđa, osmanska je konjica prodrla sve do zidina grada Splita, gdje je suzbijena od strane lokalnog stanovništva i posade.

Osmanski napadi nisu prestajali jer je mletačka vlada bila zauzeta drugim međunarodnim pitanjima i nije činila ništa da ih zaustavi. Pogranični incidenti, kako na splitskom području, tako i u ostatku Dalmacije, nisu predstavljali za nju dovoljno jak razlog da stupi u otvoren rat sa Osmanskim Carstvom. O neprestanim upadima i pljačkanjima osmanskih vojnika svjedoče i govori koje je držao splitski nadbiskup Bernardin Zane na crkvenom koncilu u Lateranu. No, Zane je također pristupio

⁵ Od 1501. zapovjednik splitske konjice (Kuvačić, M., 2011, Split i Poljica – odnosi kroz povijest, *Kulturna baština*, 37, str. 25).

⁶ Novak, G., 2005, str. 48.

⁷ Isto, str. 49. Osmanlije su u više navrata napadale Kaštela, osobito Sućurac. Primjerice, napad na Sućurac 1517. bio je odbijen zahvaljujući pomoći iz Splita koja je pristigla s morske strane (Omašić, V., 2001, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. Stoljeća*, Kaštela: Muzej grada Kaštela; „Bijaći“ – društvo za očuvanje kulturne i prirodne baštine Kaštela, knj. II, str. 176). Babić govori kako su 1509. Osmanlije popalile kuće u Kaštel Sućurcu (Babić, I., 1991, *Prostor između Trogira i Splita: kulturnohistorijska studija*, Kaštela: Zavičajni muzej Kaštela, str. 140).

⁸ Novak, G., 2005, str. 49.

izgradnji novih bedema oko nadbiskupskog kaštela u Sućurcu kako bi osim njegove vlastite zaštite bio sigurno sklonište i okolnih težaka. O tome detaljnije govori Omašić koji kaže da je nadbiskup „obnovio uz pomoć mletačke vlasti naselje i još ga bolje utvrdio“.⁹ Iz znatno kasnijeg izvještaja splitskog kneza Correra iz 1583. saznajemo da su kaštel čuvali stražari koje su zajedno plaćali Sućurani, nadbiskup i splitska općina.¹⁰ To što je kaštel obnovljen uz pomoć vlasti vjerojatno je razlogom što je nadbiskupija bila dužna održavati sućuraške utvrde, a podatak o održavanju donosi Omašić.¹¹ Osim nadbiskupovog, na tom području nikao je u drugoj polovici 15. te prvoj polovici 16. stoljeća čitav niz utvrđenih kaštela, koji su trebali zaštititi stanovništvo i posjede od osmanskih upada.¹²

Promjena na prijestolju u Carigradu 1512. dovela je do još jačeg uznemiravanja hrvatskih zemalja. Hrvatski banovi nastojali su braniti granice na jugu, no nisu imali novaca ni vojske za takvo što. Osmanske su čete napadale hrvatske gradove, a pri tome nisu štedjeli ni teritorij koji je pripadao Mletačkoj Republici. Najveći su pritisak osjećali Skradin, Knin i Klis. Stanovnici Klisa, a poslije njih i sam knez Klisa Dujam Žiličić, nudili su kapetanu kulfa Ivanu Mauru Klis pod zaštitu Mletačke Republike, prilikom njegova posjeta Splitu 1520. godine.¹³ Iste godine poginuo je ban Berislavić, a ubrzo zatim pali su gradovi Knin i Skradin. Jedini koji je ostao neosvojen bio je Klis, u samom susjedstvu Splita. Po padu Skradina u Split je došao glasnik bosanskog paše u pratnji 50 osmanskih vojnika kako bi provjerio je li Split pružio utočište Skradinjanima. Splitski knez Marko Antun de Canal pustio je u grad vojnike i glasnika koji je uvjeravao kako osmanski vojnici imaju naredbu da ne diraju mletačke subjekte. No, pljačka splitskog teritorija se nastavila, i to unatoč izjavama osmanskih zapovjednika kako

⁹ Prema Omašiću, splitski knez Mollino 1525. u opisu splitskog područja razlikuje staro selo Sućurac (koje je još tada nastanjeno) od naselja oko nadbiskupova kaštela. Naziv Sućurac za nadbiskupov kaštel nalazimo prvi put 1537. pri prodaji okolne zemlje (Omašić, V., 2001, str. 176-179; Novak, G., 2005, str. 52).

¹⁰ Općina je plaćala i dva stražara u obližnjoj kuli u Lažanima kod crkve sv. Mihovila.

¹¹ Kada Nadbiskupija nije održavala utvrdi, kao godine 1592., splitski je knez izvršio popravke na trošak prihoda Nadbiskupije, zbog čega je isti izopćen iz Crkve (Omašić, V., 2001, str. 179).

¹² Kašteli su izgrađeni od strane plemstva, Nadbiskupije, samostana (1513. vlast je izdala dozvolu splitskim benediktinkama za izgradnju kaštela – današnjem Gomilici) ili bogatih građanskih obitelji (kao npr. Cambi). Jedini izuzetak bili su Velika i Mala Piškera – izgrađeni od strane seljaka iz sela Kruševik, uz materijalnu pomoć koju je odobrio splitski knez (Omašić, V., 2001, str. 55, 80, 188-192).

¹³ Novak, G., 2005, str. 53.

osmanske postrojbe neće napadati mletački teritorij. O tome svjedoče zapisi splitskog kneza de Canala 1522., koje je sačuvao Sanudo u svome dnevniku.¹⁴

Kako su Osmanlije više puta neuspješno opsjedale Klis, pojavila se glasina o osmanskome planu napada na Split. Rezultat je to optužbi prema kojima Split pomaže obranu Klisa. Protiv splitskog kneza je zaista hercegovački sandžak podigao optužnicu u Carigradu, a isto tako poslao je i glasnika u Veneciju kako bi se splitskog kneza dovelo u red. Venecija je opasnost od napada shvatila ozbiljno jer je pojačala posadu u Splitu, a pripremanje vojske na granici javljali su u svojim izvještajima splitski i trogirski knez.¹⁵ Iako Osmanlije nisu izvele napad na Split, te iste 1523. opljačkali su šibenski i zadarski teritorij. Svu pažnju koncentrirali su na osvajanje Klisa, a kako su Osmanlije smatrale da dalmatinski gradovi pomažu Klisu pri obrani, mostarski je paša (očita Novakova pogreška jer je riječ o hercegovačkom sandžakbegu) poslao 1523. pisma upozorenja mletačkim knezovima u Splitu, Trogiru i Šibeniku. Otvoreno im piše kako sprema napad na Klis i ukoliko žele da se njihov teritorij ne napada dužni su protjerati sve Klišane sa svojih područja. Trogirskome knezu osobito je naglasio kako se Klišani nalaze u Vranjicu¹⁶ i kako ih treba protjerati skupa sa onima koji su pobjegli na trogirski teritorij.¹⁷ Osmanlije su zaista došle pod Klis u veljači 1524. i splitski je knez o tome bio službeno obavješten. Zapovjedniku vojske izdana je zapovijed da se ne nanosi šteta splitskom području i Splićanima. No, uz obavijest poslana je i prijetnja: „Ako se on (tj. zapovjednik vojske pod Klisom) potuži na vas, da mu se bilo što dogodilo što se dogoditi nije smjelo, neka tako Bog čuvao život carev kako ću ja napustiti pothvat na onu tvrđavu (Klis) i napast ću vas, i to ću javiti sretnome caru. To javljamo da znate“.¹⁸ Splitskom knezu pisao je i osmanski zapovjednik vojske po dolasku pod Klis, kako bi ga zamolio da preda odbjeglog kliškog vojnika koji se sklonio u splitski kaštel u

¹⁴ Isto, str. 55. U izvještaju mletačkog povjerenika I. Maura iz 1520. u utvrdi Kuk tada se nalazio jedan kaplar kojeg je plaćala splitska komuna. Straže nije bilo, već su tvrđavu čuvali okolni seljaci. Iste godine dalmatinski providuri naređuju stanovništvu povlačenje u tvrđave zbog priprema osmanske vojske za napad na obalu. Osmanska vojska provalila je zaista u kliško polje te napala i tvrđavu Kuk. Tvrđavu je tada uspješno obranila posada od 20 ljudi. Unutar tvrđave vidljivi su ostaci najmanje 11 kuća što se veže uz naseljavanje okolnog stanovništva unutar tvrđave koje je i brinulo o njoj (Alduk, I., 2009, str. 71-78).

¹⁵ Novak, G., 2005, str. 56.

¹⁶ Nije poznato zašto to piše trogirskome knezu, budući je Vranjic u sastavu splitske komune. Alduk ističe kako je sandžakbeg upozorio trogirskog i splitskog kneza o incidentu, uz prijetnju uništenja mletačkog teritorija (Alduk, I., 2015, Solinske utvrde (I) Gradina na temelju izvora iz 16. stoljeća, *Tusculum*, god. 8, broj 1, Solin, str. 108).

¹⁷ Novak, G., 2005, str. 57. U pismu iz siječnja 1524. hercegovački sandžakbeg Mehmed obavijestio je trogirskog, šibenskog i splitskog kneza kako će u okolici Klisa sagraditi utvrdu kojom će blokirati pristizanje pomoći Klisu. Vapnenice potrebne za izgradnju dat će sagraditi na mletačkom teritoriju uz tok Jadra (Alduk, I., 2015, str. 107-108).

¹⁸ Novak, G., 2005, str. 57.

Solinu.¹⁹ Venecija je, za potrebe eventualne obrane, poslala pomorskog zapovjednika Alviza de Canala u Split, a paši darove kako bi ga udobrovoljila.

Unatoč formalnom pridržavanju granica, došlo je do njihove povrede i pljačkanja splitskog područja. Splitski knez tuži se Osmanlijama zbog šteta koje njihovi vojnici nanose njegovim podanicima i to u trenutku kada oni traže hranu za potrebe opsade. Opsada je toga puta razbijena zahvaljujući papinoj pomoći koju je donio Splićanin Toma Niger. On je naumio pomoć iskrcati kod Trogira, no trogirski knez koji se bojao osvete Osmanlija uputio ga je put Splita. U to je vrijeme pristigao i Petar Kružić sa vojskom. Iskrčavši se u Solinu napao je osmansku vojsku te prekinuo opsadu Klisa.²⁰ Kratkotrajna opsijedanja Klisa postala su sve češća, a ponajviše su stradavala okolna polja. Kako bi spriječili dovoz hrane Klisu sa morske strane, odlučili su Osmanlije 1531. sagraditi u solinskom polju utvrdu koristeći građevni materijal s ruševina Salone. Iako su formalno zapovjednici te utvrde bili u dobrim odnosima sa knezom Splita i Trogira, o čemu svjedoči i podatak iz 1532. kada je novi zapovjednik utvrde sa sobom donio pisma od vicebaila iz Carigrada, kojim ga je isti preporučavao splitskom rektoru kao svog prsnog prijatelja, ta utvrda postala je polazište osmanskih pljački ne samo kliškog polja, već i okolice Splita.²¹

Neprestano ratovanje i pljačkanje oko Klisa ometalo je funkcioniranje života u splitskom polju. Spomenutu solinsku utvrdu, uz pomoć stanovnika Splita i Trogira, Kružić je već u rujnu 1532. osvojio i razrušio. To je dalo povoda paši da ode u Carigrad nastojeći dokazati kako Splićani i Trogirani rade protiv Osmanskog Carstva.²² No, nisu samo osmanski vojnici pljačkali splitski odnosno mletački teritorij. Često je to činila i kliška posada. Naime, kako posada nije redovito primala plaću i opskrbu bila je

¹⁹ Isto, str. 58. Sličnu informaciju, ali o nešto kasnijem vremenu (1532.) donosi nam Alduk. Te se godine svećenik Šimun (protjeran iz Klisa) sklonio u tvrđavi Kuk, iz čega Alduk zaključuje kako očito tvrđava nije u mletačkom posjedu kada mu je dano gostoprimstvo (Alduk, I., 2009, str. 73-74). S obzirom na tadašnju mletačku politiku, ali i brojne incidente (pa i kasnije tijekom 16. st.) pri čemu su mletački podanici (dakle na mletačkom teritoriju) davali utočište Klišanima i uskocima (suprotno službenoj politici vlasti) ovaj zaključak ne može biti točan. Autor na temelju znatno kasnijeg graničnog spora, poslije Ciparskog rata, izvodi zaključak kako je Kuk kao stražarnica vjerojatno davana u zakup zajedno s okolnim selima. Istovremeno ističe i izvještaj kneza Bollana iz 1534. koji zagovara njen popravak, što je najbolji dokaz da je vlast i dalje nadzirala tvrđavu.

²⁰ Novak, G., 2005, str. 58.

²¹ Isto, str. 64-65. Alduk ističe kako su pripreme za gradnju utvrde u Solinu (Gradine) započele 1530., ali da je utvrda sagrađena u srpnju 1531. u svega 22 dana. Uz to, navodi i kako je zapovjednik nove utvrde dobio veću svotu novca da bi tu sagradio i novo naselje, a navodi i pljačku solinsko-splitske okolice 1532. (Alduk, I., 2015, str. 108-109).

²² Novak, G., 2005, str. 66-67. I skradinski je dizad uputio pismo šibenskom knezu u kojem ističe kako su u rušenju Gradine sudjelovali i Splićani i Trogirani (Alduk, I., 2015, str. 110).

prisiljena opskrbljivati se pljačkom i krađom. U svoju službu uzimao je kliški knez Petar Kružić i izbjeglice s osmanskog područja koje su se formirale u uskočke čete, a zatim preko mletačkog teritorija upadale na osmanski i pljačkale. Narušavalo je to osmansko-mletačke odnose, a ponajviše je štetilo trgovini priobalnih gradova. Odlučili su stoga Mlečani paziti da se oko Klisa ne događa išta što bi narušilo osmansko-mletačke odnose. Uz to, htjeli su kazniti i Kružića zbog počinjenih pljački na mletačkom području. Splitski knez tako je odlučio u solinskoj luci postaviti flotu koja je trebala izolirati Klis sa morske strane i time spriječiti uvoz i izvoz sa Klisa, ali i pristizanje pomoći u slučaju opsade Klisa. Kružićevi su vojnici 1536. pljačkajući Gabelu na Neretvi opljačkali i splitske trgovce, te su na putu prema solinskoj luci pri povratku prošli pokraj Marjana. Splitski knez je poslao vojnike u Solin kako bi ih presreli, no bilo je prekasno. Kako su Klišani već stigli u Klis, splitski su vojnici zapalili Kružićev brod. To je razljutilo Klišane pa je četa od 200 ljudi provalila u splitsko polje, a zatim i u predgrađe. Splićanima je došla pomoć što je zaustavilo kliški nasrtaj na grad. Splitsko predgrađe i solinske mlinice su opljačkane, a napadnuti su i Vranjičani.²³

Osmanlije su, kako bi osigurali pobjedu u novoj akciji protiv Klisa, obnovili utvrdu u Solinu,²⁴ a pored toga, sagradili i još dvije nove. Jedna je sagrađena u Ozrini, poviše Klisa, a druga u Kučinama. Rezultiralo je to uspješno po Osmanlije jer su zaista 1537. uspjeli zauzeti Klis. Time je Mletačka Republika, odnosno Split dobio novog susjeda što je dovelo i do promjena u ekonomskom i trgovačkom smislu.

Kako je pad Klisa izazvao paniku u splitskom području, što je rezultiralo bježanjem stanovništva, splitski je knez izdao naredbu 24. ožujka 1537. kako se svi seljaci iz podgrađa Kuka, Vranjica, Sućurca i Opaćeg sela moraju vratiti u svoja naselja. U protivnom, knez prijeti kako će njihova dobra biti dana drugima. Istovremeno, vlasnicima brodova bilo je zabranjeno odvoziti ljude i njihove stvari sa splitskog

²³ Novak, G., 2005, str. 66-67; Omašić, V., 2001, str. 213.

²⁴ Arheološka istraživanja Gradine ustvrdila su postojanje dviju građevinskih faza, dakle izgradnje 1530.-1531. i obnove 1536 (Alduk, I., 2015, str. 112). Isto tako tvrdi se kako su već 1536. Osmanlije osvojile i Kuk u pripremama za napad na Klis, ali se navodi i druga mogućnost o zauzeću 1539. (Alduk, I., 2009, str. 73). Izgledno je da je Kuk ipak pao kasnije, budući u jednoj naredbi splitskog kneza po padu Klisa, a koja se nalazi kod Kovačića, knez naređuje stanovnicima podgrađa Kuka da se vrate u svoje mjesto (Kovačić, J., 2007, Žrnovnica pod Turcima, *Baština*, 34, Split, str. 8). U jednom od obavještenja donosi se podatak kako je Kuk pao 1538 (Vicko Solitro, *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji*, ur. Vl. Rismondo, Split: Književni krug Split, 1989, str. 179-180 (dalje: *Povijesni dokumenti*)).

područja, pod kaznom spaljivanja brodova. Nešto kasnije uslijedila je i naredba stanovnicima Žrnovnice pod istom prijetnjom uzimanja zemlje i dobara.²⁵

Međutim, iste 1537. došlo je do novog rata u kojem se Mletačka Republika svrstala u „svetu ligu“ protiv Osmanskog Carstva. Zapovjednik mletačke vojske u Dalmaciji, Camillo Orsini, u tom je ratu bezuspješno opsjedao Klis. Što se Splita tiče, Orsini je predložio Senatu da se grad napusti. Nakon što je Senat to odbio, Orsini je naredio rušenje crkve svetog Križa koja se nalazila u splitskom predgrađu kako bi spriječio Osmanlije da je osvoje i pretvore u svoju kulu.²⁶ Rat nije bio povoljan za Republiku, budući je mirom 1540. izgubila skoro sve na Egejskom moru, a u Dalmaciji Nadin i Vranu.

Unatoč miru, Osmanlije s Klisa, ali i sami mletački podanici pljačkali su splitski teritorij koji su branile tri utvrde: ona na Kamenu, kula Papali i solinska kula. Stanje u Splitu i okolici 1553. opisuju dvojica sindika, Antonio Diedo i Zan Batista Giustinian. Ističu kaštel unutar Grada s obalne strane koji se nalazi u lošem stanju. Opremljen je topovima koji su u lošem stanju i nemaju streljiva. Njega čuva deset vojnika na čije izdržavanje se troši 1405 dukata godišnje, a Giustinian ističe kako su to „suvišni i nepotrebni ljudi“.²⁷ Kopnena vrata čuva kapetan Pompej Pochipiani pod kojim se nalazi 25 ljudi. No, petorica njih posada su utvrde u Saloni, troje u Žrnovnici, a još dvoje na Kamenu. Tako da za stražu kopnenih vrata ostaje samo 15 vojnika, na koje se potroši godišnje 744 dukata.²⁸ Također, u Splitu su se nalazile i dvije jedinice lake konjice. Jedna je pod zapovjedništvom kapetana Comina Frassina i ima dvadeset konja, a druga pod kapetanom Manollijem Paleologom koja ima osam konja te neprestano nadzire splitsko područje štiteći ga od uskoka, Osmanlija i martologa. Oni godišnje koštaju 1224 dukata.²⁹ Od petorice koji čuvaju solinsku utvrdu, trojica su: topnik, kaplar i konjušar i oni koštaju 65 dukata. Tu je prije boravila i konjica, jer se s tog mjesta moglo lakše čuvati i braniti splitsko područje od naglih provala. Potrebu da se ova utvrda

²⁵ Kovačić, J., 2007, str. 7-8. Osmanlije su i nakon osvajanja Klisa 1537. neometano pljačkali Split i Kaštela (Omašić, V., 2001, str. 213). Očito su i ti neometani pljačkaški pohodi, a ne samo strah, bili uzrokom migracije stanovništva.

²⁶ Novak, G., 2005, str. 67-70. U splitskog zagrađu obavilo se i rušenje svih kuća kako bi se onemogućila osmanska opsada Splita koja se spremala (Kovačić, J., 2007, str. 8).

²⁷ *Dalmacija godine Gospodnje 1553.: Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553. godine*, ur. Lj. Šimunković, Split: Dante Alighieri, 2011, str. 54. (dalje: *Putopis*).

²⁸ Nije poznato zašto vojnici pomorske pješadije, stacionirani u kaštelu uz obalu, odakle nije realno za očekivati napad na Split, imaju znatno veću plaću od vojnika stacioniranih na kopnenim vratima gdje su borbe učestale.

²⁹ *Putopis*, str. 54.

obnovi ističe i Giustinian. Navodi kako bi „bilo dobro ponovno sagraditi sobe na mjestu onih koje su zapalili stratioti jer su bile neugledne. Tako bi ona, stojeći na straži blizu Klisa, bila od velike koristi ovom području, a utvrda bi se bolje čuvala“.³⁰

Blizu solinske utvrde, u Vranjicu, nadbiskupov je kaštel, ali i velika luka pogodna za pristanak većeg brodovlja. U tom su mjestu prije postojale i solane, a koje su s vremenom zapuštene, gdje se proizvodila velika količina soli. Što se tiče Žrnovnice, Giustinian ističe njenu važnost i potrebu postavljanja osam do deset konjanika kao stalne posade.³¹ Raspodjelu konjice stacionirane u Splitu predlaže 1557. u svojem izvještaju vladi i Alojzije Ferro, bivši splitski knez i kapetan. Predlaže da se konjica razdijeli u tri smjene te da svaka od njih boravi po petnaest dana u solinskoj utvrdi. Na taj način postigla bi se bolja obrana i reakcija prilikom upada Osmanlija na teritorij. No, svrha konjice bila je i nadziranje trgovine kako nitko ne bi trgovao s Osmanlijama u Solinu i Žrnovnici. Naime, Osmanlije su namjeravale u Solinu i Žrnovnici (na svojem teritoriju) izgraditi pristanište na koje bi dolazili i mletački trgovci, a na taj način stradali bi državni prihodi od carine.³² O tom pokušaju Giustinian, tri godine ranije također izvještava: „Turci na tom za njih pogodnom mjestu (Žrnovnici), koje mogu zauzeti jer nije čuvano, misle smjestiti sva pretovarilišta u Dalmaciji“.³³ Isto tako i izvještaji mletačkih sindika Gaspara Erizza i Michiela Bona iz 1559. govore o važnosti kula u Solinu i Žrnovnici.³⁴ U ispravi iz 1564. stoji da je Vlada podržala osnivanje čete Hrvata s vlastitim zapovjednikom za obranu od Osmanlija.³⁵ Godinu dana kasnije generalni kapetan mora izdaje naredbu o organiziranju dobrovoljačkih jedinica. Već 1566. splitska dobrovoljačka jedinica (černida) brojala je 320 osoba.³⁶

Uz svu vojsku i njen trošak, splitska je komuna poznavala i druge načine kako bi očuvala mir na svojim granicama. Bili su to darovi upraviteljima Klisa. Na njih je, kako

³⁰ Isto, str. 56.

³¹ Isto, str. 56. I Antonio Diedo, već spomenuti sindik, predlagao je razmještanje deset konjanika u Žrnovnicu, koju ubraja u trinaest mletačkih kaštela u Dalmaciji (Kovačić, J., 2007, str. 8-9).

³² Novak, G., 2005, str. 76. Alduk vijest o gradnji trgovišta u Solinu smješta već u 1532., kada se u ožujku iste godine splitski knez Bolani i generalni providur Pizzamno nalaze pri izgradnji revelina utvrde na Jadru i smještaja za stratiote. Budući su Osmanlije iz Gradine ometale te radove oni su obustavljeni (Alduk, I., 2015, str. 109).

³³ *Putopis*, str. 56.

³⁴ Alduk, I., 2015, str. 112. U tim tvrđavama nalazi se tek po četiri pješaka, a trebalo bi ih biti znatno više (Kovačić, J., 2007, str. 9).

³⁵ *Zlatna knjiga*, ur. I. Frangeš, Split: Književni krug Split, 1996, str. 477. (dalje: *Zlatna knjiga*).

³⁶ Novak, G., 2005, str. 332.

izvještava 1553. Giustinijan u razdoblju od 1540. – 1553. potrošeno 3000 dukata.³⁷ Ipak, taj iznos iako velik, pokazuje kako splitska komuna nije ovisila o samovolji Osmanlija niti je bila toliko bogata koliko i Trogir, koji je u istom razdoblju na darove potrošio 30 000 dukata.³⁸

3.2. Split od Ciparskog rata do kliškog pothvata (1570. – 1596.)

Zaoštavanje odnosa započelo je još 1569., kada je kliški sandžak zaustavljao svu hranu i ostalu robu koja se dovozila u Split. Pokazujući tako neprijateljsko raspoloženje sakupio je sandžak na granici sa splitskim teritorijem martologe koje je poticao, ali i naređivao im pljačkanje mletačkih podanika. Splitski knez, koji je od uhoda saznao da se sandžak sprema napasti splitska Kaštela i predgrađe naredio je povlačenje u grad svih ljudi i stoke. Izvršen je popis svih ljudi sposobnih za borbu. Podijeljeni su u čete te im je određeno mjesto na koje su u slučaju uzbune bili dužni doći.³⁹ Obrambeno stanje Splita bilo je jako loše, a kula, koja se nalazila na istočnoj strani grada bila je skoro potpuno razrušena. Budući je kula predstavljala prostor kuda su Osmanlije mogli prodrijeti u grad, splitski knez Andrea Michel dao ju je srušiti i umjesto nje podići zid u visini bedema. Obnovljen je i ostatak bedema, pri čemu su pomogle donacije bogatijih Splitskana, jer je blagajna grada bila prazna.⁴⁰

Pljačkaške upade i sukobe manjeg intenziteta zamijenio je otvoreni rat 1570. godine. Iako je uspjela formirati „Svetu ligu“, koja je osim Mletačke Republike uključivala i papu te španjolskog kralja Filipa, Venecija je izgubila rat. Jedina značajna pobjeda u ratu bila je pomorska bitka kod Lepanta u kojoj je poraženo osmansko brodogradništvo. Ratni sukobi bili su intenzivni i na dalmatinskom području, pa tako i na splitskom. U ožujku 1571. Osmanlije su zabranile svaki izvoz hrane u Split, a saznalo se i da tri sandžaka – livanjski, bosanski i hercegovački – spremaju napad na Split i splitsko područje s 20 000 ljudi.⁴¹ Kako su Splitskani očekivali napad, straže su stavljene u strogu pripravnost i ubrzano se radilo na popravku bedema. Grad se zbog zabrane uvoza sa osmanskog teritorija suočio sa nestašicom hrane, pa je splitski knez odlučio zadržati neke brodove koji su se spremali otploviti put Venecije nakrcani žitom. Dio

³⁷ Putopis, str. 55.

³⁸ Isto, str. 45. Zadar je u istom razdoblju potrošio na darove 5000 dukata, a Šibenik u kasnijem razdoblju oko 1000 dukata godišnje (Panciera, W., 2006, *La frontiera Dalmata nel XVI secolo: fonti e problemi, Società e storia*, str. 796).

³⁹ Novak, G., 2005, str. 80; Omašić, V., 2001, str. 214.

⁴⁰ Između ostalog, zahvaljujući već spomenutim donacijama i angažiranosti braće Cambi.

⁴¹ Novak, G., 2005, str. 79-81.

hrane ostavio je za Split i splitska Kaštela, dok je drugi dio otpremio za tvrđave na omiškom području. To je izazvalo revolt trgovaca koje je poduprla mletačka vlada naredivši knezu da se žito uputi u Veneciju. Knez Michel odbio je poslušati naredbu i Vijeću desetorice odgovorio „Istina je da treba slušati svoje nadređene... ali uza sve to, zbog dužnosti koju pokrивam, moram Vas podsjetiti, sa svim dužnim poštovanjem, da bi ovaj vaš narod, koji vidi kako je sa svih strana okružen od Turaka i kako ga tište tolike nevolje i pogibli, mogao pasti u očaj i počiniti koju veliku pogrešku kad bi vidio da se oduzima i ovo malo kruha od usta njemu i njegovoj bijednoj djeci, i to kruh koji se plaća po dvadeset lira star, a jer je nečist, cijena mu se penje na preko 24 lire“.⁴² Osmanlije su 31. ožujka izvršile napad s 2000-3000 vojnika na predgrađe Splita očekujući kako će zateći grad nepripremljen te ga opljačkati, no građani su odbili napad zahvaljujući stražama.⁴³

Osmanlije su s vremena na vrijeme, u četama od 400 i više ljudi, noću napadali splitsko predgrađe. U tim je sukobima poginulo mnogo splitskih ljudi, no još više žrtava imali su Osmanlije. Bezuspješno su napadali dvije tvrđave na samoj granici splitskog teritorija (solinsku i Kamen) sve dok zapovjedništvo mletačkih četa nije preuzeo providur konjice u Dalmaciji Fabije de Canal. On je stvari vodio loše, što je rezultiralo predajom tvrđava 21. srpnja.⁴⁴ Splitski knez dao je objesiti talijanske vojnike koji su predali tvrđavu.⁴⁵ Osim ove dvije utvrde u izvještajima se spominju i izgubljeni nadbiskupovi kašteli: „...i mogu uistinu reći, iako je s mojim velikim žaljenjem, da smo više od jednog važnog sudara izgubili zbog kukavičluka nekih talijanskih pješaka, kao što smo u Splitu izgubili Kamen i Solinsku kuli i kaštele nadbiskupove...“.⁴⁶ Nije poznato o kojim se kaštelima radi, no vrlo je vjerojatno da je riječ o nadbiskupovom kaštelu na istočnom dijelu splitskog teritorija koji navodi Kovačić, danas na području Strožanca,⁴⁷ ali i na Vranjic te Suhi most.

⁴² Isto, str. 81.

⁴³ Isto, str. 81-82. Važna je i uloga braće Cambi (Franjo i Petar) tijekom obrane Splita u Ciparskom ratu, koji su za popravak zidina, ali i uzdržavanje vojske uložili vlastiti novac. Franjo je bio kapetan u mletačkoj vojsci i zapovjedao četom od 25 konjanika, koje je većinom sam plaćao (Omašić, V., 2001, str. 185).

⁴⁴ Novak, G., 2005, str. 82.

⁴⁵ *Povijesni dokumenti*, str. 103. Posada se predala, iako Osmanlije nisu imale ni topove za opsadu (Kovačić, J., 2007, str. 17).

⁴⁶ *Povijesni dokumenti*, str. 211.

⁴⁷ Kovačić, J., 2007, str. 10. Splitska općina naoružavala je taj kaštel 1540-ih godina.

Mletački vojnici zapalili su selo Vranjic zbog nemogućnosti da ga brane,⁴⁸ a kliški sandžak napao je nadbiskupov kaštel na području splitskih Kaštela. Kako je kaštelu (Kaštel Sućurcu) došla u pomoć veća četa uskoka i splitskih građana, sandžak se povukao. Kako su Osmanlije zaista bile zauzele dio Sućurca svjedoči nam i zapis trogirskog kneza Antonija Longa koji donosi Omašić. Naime, trogirski knez pohvalio je 1572. Lukšićane jer su u više navrata odbili napade Osmanlija, a posebno jer su ih natjerali na povlačenje iz Sućurca, kojeg su dijelom bili zauzeli.⁴⁹ Gubitak Solina i mlinica na tom području teško je pogodio Splitske.

Uz to, Osmanlije su u osvojene tvrđave postavili vojsku koja je premještena iz Klisa. Klis je osim premještaja vojske pogodila i kuga koja je znatno prorijedila posadu. Splitski knez, koji je bio informiran o situaciji, obavijestio je generalnog providura Foscola i vladu u Veneciji kako je Klis skoro bez obrane. Mletačka vlada je potom poslala u Split Hektora Trona sa zadaćom da osvoji Klis. Iako je on došao tamo, ništa nije poduzeo i vratio se, unatoč izvještaju splitskog kneza kako se u Klisu nalazi samo četiri ili šest ljudi kao posada.⁵⁰ Situacija istovjetna ovoj dogodila se i u rujnu 1571. kada je sa jednom četom vojnika u Split stigao i Franjo Antun Martelli iz Firence. On je krenuo put Kamena ne bi li ga pokušao osvojiti,⁵¹ no u međuvremenu je opozvan u Zadar.⁵² Za vrijeme Ciparskoga rata zabilježen je i napad Osmanlija na Split pod vodstvom Splitsanina Petra Bačića. On je naime, zbog privatnih sukoba napustio Split i stavio se u službu kliškog dizdara. Ipak, u njegovoj službi nije ostao dugo, već se vratio u Split.⁵³

Kuga, koja je pogodila Klis pojavila se i u Splitu 1572. godine. Pored kuge, Split i splitsko područje obilježila je glad, pljačkanje i neprestano pogranično ratovanje sve do kraja Ciparskog rata 1573. godine. Splitsko polje je poslije rata bilo ograničeno na svega nekoliko kilometara od gradskih zidina. Budući su solinsku tvrđavu i Kamen osvojili Osmanlije, splitski su seljaci gotovo potpuno napustili polje jer više nisu imali

⁴⁸ Providur Zuanne de Lezze zajedno sa inženjerom Trevisijem i Giuliom ocijenio je godine 1571. kako se ne isplati raditi na fortificiranju Vranjica, pa je on i napušten 1572. (Babić, I., 1991, str. 160).

⁴⁹ Novak, G., 2005, str. 82; Omašić, V., 2001, str. 215.

⁵⁰ Novak, G., 2005, str. 82. Alduk nam donosi podatke kako se Gradina ne spominje od 1537., te da su Osmanlije po osvajanju utvrde u Solinu tamo držali posadu (Alduk, I., 2015, str. 110).

⁵¹ Poslije Ciparskog rata, Osmanlije su utvrdile Kamen, te postavili brojnu posadu, koja je 1583. iznosila 60 ljudi (Kovačić, J., 2007, str. 17).

⁵² *Povijesni dokumenti*, str. 148-150.

⁵³ Isto, str. 164-168.

nikakva jamstva da će pobrati ono što je i posađeno.⁵⁴ Bili su svjesni mletačke slabosti nakon rata te su se putem pjesama izrugivali, a o tome svjedoče izvještaji knezova.⁵⁵ Napadanje i pljačkanje splitskog teritorija nastavilo se i poslije Ciparskog rata jer su Osmanlije tvrdile da mletački podanici pomažu Uskocima prilikom provala na osmanski teritorij. Splitski knezovi uvjeravali su Osmanlije kako mletačka vlada čini sve u sprječavanju gusarenja i prodoru uskoka, no bez ikakve koristi. Loše stanje Splita i pljačkanje njegova teritorija opisao je 5. travnja 1574. splitski knez Giovanni Faliero: „Kliški Turci nastavljaju zlostavljanjem stanovnika, koji, Prejasni Vladaru, ne mogu nikako živjeti ako se stvari nastave ovako. Njihove ih zemlje, preostale od neprijatelja, ne mogu dovoljno hraniti.“⁵⁶ Pomoć Splitu, poslana od zadarskog providura, stigla je u Split 24. travnja 1574. donijevši biškote, platno, sol te vojne sprave i streljivo za posadu.

Posljednje godine osmog desetljeća Osmanlije nisu napadale splitski teritorij jer je Osmansko Carstvo usredotočilo svoju pozornost na Istok tj., na rat s Perzijom. Poslije Ciparskoga rata vrlo slabi splitski gradski bedemi nisu se popravljali, a na njima su stražarili pučani raspoređeni u sedam straža. Utvrda i opkopa nije bilo, a kaštel na obali su čuvala četiri talijanska vojnika. U gradu je pored toga bilo još 38 talijanskih pješaka, 24 hrvatska konjanika raspoređena u tri kumpanije te 25 Poljičana (1578. – 1580.). Posljednji su preko dana čuvali stražu na istočnim vratima, a po noći obilazili straže na bedemima. Od njih, četvoro je čuvalo tvrđicu između Splita i granice.⁵⁷ Mir na splitskoj granici u vrijeme kneza Loredana nije potrajao i za njegova nasljednika kneza Correra (1580. – 1583.). Pogranične svađe na koje bi Osmanlije odgovarale represalijama i ometanjem trgovine redovito su rješavane poklonima osmanskim dužnosnicima.

U to vrijeme (1583.) odvio se i neuspješni pokušaj osvajanja Klisa predvođen fra Anđelom iz Trogira.⁵⁸ Za kneza Barbariga (1583 – 1586.) u Klisu su se izmjenila četiri

⁵⁴ Izgledno je da je i Vranjic postao dio osmanskog teritorija, što se vidi po izvještaju mletačkog kneza Correra iz 1583. koji navodi Kovačić pri kojem knez upozorava da Osmanlije nastoje, osim u Žrnovnici, obnoviti i solane u Vranjicu te podići utvrdi kako bi se obranili od uskoka (Kovačić, J., 2007, str. 11-12). Izgledni pad Vranjica pod Osmanlije vjerojatno je i bio razlog zašto su ga mletački vojnici zapalili u Ciparskom ratu.

⁵⁵ Novak, G., 2005, str. 101.

⁵⁶ Isto, str. 104.

⁵⁷ Vjerojatno je riječ o utvrđi Glavičine.

⁵⁸ Kovačić, S., 2000, Papa, biskupi i ostalo svećenstvo u događajima oko kliškog pothvata godine 1596., *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str 35. U jednoj od parnica nadbiskupa Sforze Ponzija i Sućurana (splitskih Kaštela) iz 1620. oko imovinsko-pravnih odnosa iznosili su se dokumenti, a jedan od njih ukazuje kako su u Sućurcu („centru zavjere“) iste godine (1583.) vojnom naredbom generalnog providura Contarinija srušene kuće jer su njihovi vlasnici pomagali uskocima pri napadu na

sandžaka od kojih je troje dopuštalo svojim podanicima pljačkanje splitskog teritorija.⁵⁹ Najteže je bilo za vrijeme Mustafe-bega koji je bio sultanov nećak. On je običavao provaljivati sa vojskom u splitski teritorij sve do gradskih zidina, a 1586. njegovi su vojnici ubili nekoliko splitskih težaka koji su radili u poljima, ukrali stoku te oteli četiri dječaka. Splitski i trogirski knezovi također su više puta dopuštali odmazdu svojim podanicima koji bi opljačkali osmanski teritorij ili uhitili Osmanlije kako bi se zarobljenici mogli razmijeniti.⁶⁰ No, u slučaju Mustafe-bega, ni intervencija mletačkog baila kod njegove majke u Carigradu, ni intervencija kod sultana nije dovela do povrata otetih dječaka. Sam knez Barbarigo javlja u Veneciju kako se splitska Kaštela jedva brane od Osmanlija i kako treba ponovo obnoviti černide.⁶¹

Osmanska vojska u okolici Splita nije raspolagala topovima, što je išlo u korist samog Splita, koji je i u vrijeme kneza Barbariga bio slabo utvrđen. U gradu su bile dvije postrojbe pješaka: talijanska s 38 vojnika i poljička s 24 vojnika i tri postrojbe konjanika sa ukupno trideset konjanika.⁶² Pored toga Split je mogao dati i do 1150 sposobnih za borbu. No, kako su bili naoružani samo ručnim oružjem i kopljima bili su od male koristi. Iz tog razloga je knez Barbarigo pisao mletačkoj vladi o potrebi slanja 200 pušaka u Split kako bi se formirala četa černida što bi znatno pridonijelo obrani grada Splita, no njegov prijedlog nije bio usvojen.⁶³

3.3. Kliški pothvat 1596. godine: uloga splitskog plemstva i Crkve

Kraj 16. stoljeća na splitskom području obilježili su događaji oko Klisa 1596. godine, točnije privremeno osvajanje Klisa od strane kršćana predvođenih splitskim plemićima. Tome su prethodili poraz Osmanlija kod Siska te opća protuturska djelatnost koja je jačala u Dalmaciji. Venecija nije podržala akciju svojih građana i okolnog kršćanskog stanovništva iz razloga što je bila primorana voditi defenzivnu i opreznu politiku prema Osmanskome Carstvu. Tome su pridonijela tri poražavajuća rata s

Klis (Omašić, V., 2001, str. 247-250). Dakle i u ranijem pohodu na Klis sudjelovali su stanovnici splitskog distrikta.

⁵⁹ Novak, G., 2005, str. 108-110.

⁶⁰ *Commissiones et relationes Venetae*, sv. IV (priredio Grga Novak), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 47, Zagreb, 1964. str. 380-384. (dalje: *Commissiones IV*) Tako je za kneza Barbariga 1586. napadnut i Sućurac prilikom čega su Osmanlije otele stoku, a knez je izveo protunapad na Kamen gdje je oteo stoku Osmanlijama i vratio je oštećenim seljacima.

⁶¹ Černide su postojale i ranije, ali su prestale postojati zbog smrti previše ljudi (Omašić, V., 2001, str. 216).

⁶² Novak, G., 2005, str. 109-111. U odnosu na deset godina ranije razdoblje vidljivo je povećanje broja konjanika, ali i promjena nacionalnog sastava. Od prethodne tri postrojbe hrvatskih konjanika sada su stacionirane dvije albanske i jedna hrvatska.

⁶³ Isto, 2005, str. 110-111.

Osmanlijama u 16. stoljeću koja su rezultirala gubljenjem značajnih geostrateških lokacija, ali i otvaranje splitske skele 1592. godine, koja je u očima Venecije trebala barem dijelom nadomjestiti oslabljenu trgovinu na istočnom Mediteranu. Iz tih razloga splitski plemići kao glavni oslonac u kliškom pothvatu vidjeli su Habsburgovce.⁶⁴

Splitsko stanovništvo oko kliškog pothvata bilo je podijeljeno. Nositeljem pothvata bilo je splitsko plemstvo, a ne čitava zajednica stanovnika Splita. Uzroci toga mogu se naći u sužavanju komunalnog prostora prilikom kojega su plemići izgubili svoje posjede, ali i u naklonosti Habsburgovcima. Građanstvo Splita, kako to izvještava generalni providur Moro protivilo se pokušaju oslobađanja Klisa od osmanske vlasti.⁶⁵ Prema Omašiću u kliški pothvat uključili su se „neki osiromašeni plemići, koji su turskim osvajanjima izgubili velik dio posjeda“, ali govori i kako su splitski, kaštelanski i trogirski pučani uvijek bili spremni podržati svaki pothvat protiv Osmanlija, jer su stalno bili ugroženi njihovim napadima.⁶⁶ Kod Jelaske, Klis je osvojen od strane Uskoka i „grupe splitskih plemića“.⁶⁷

Naime, još od 15. stoljeća kada Mletačka Republika ovladava Dalmacijom može se iz mletačkih izvora pratiti postojanje „monarhističke“ i „republikanske“ stranke. Prva je obuhvaćala pristalice ugarsko-hrvatskog kralja i zemljoposjedničko plemstvo dok je posljednja obuhvaćala plemstvo koje je svoje interese vidjelo u trgovini. Službeni izvori nisu dostatni za utvrđivanje pripadnika „monarhističke“ stranke, već je moguće jedino na temelju isprava utvrditi tko je iz Dalmacije u 16. stoljeću bio u službi hrvatsko-ugarskih kraljeva.⁶⁸ Mletačka vlast je bila nepovjerljiva prema splitskom plemstvu iz razloga što su je mletački dužnosnici i sindici upozoravali na sklonost splitskog plemstva ugarsko-hrvatskim kraljevima: „Splitskim plemićima, koji su bezgranično oholi, izgleda da nije pravo što se nalaze pod Venecijom. Htjeli bi da sami sobom

⁶⁴ Raukar, T., 2000, Venecija i Klis 1596., *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str. 18-25.

⁶⁵ Raukar, T., 2000, str. 25. Prema podacima iz popisa plemićkih obitelji po prihodu od obrade zemlje 1528., obitelj Alberti je bila pri dnu ljestvice i to sa trostruko manjim prihodom od obitelji Cipci (Kuzmanić, M-N., 1998, *Splitski plemići, prezime i etnos*, Split: Književni krug, str. 61). Pri tome treba imati na umu kako gubitak posjeda možda i nije ključni razlog protuosmanske djelatnosti. Možemo zaključiti kako glavni organizator kliškog pothvata, Ivan Alberti, nije na umu imao povrat zemljišnih posjeda u obiteljske ruke.

⁶⁶ Omašić, V., 2001, str. 220.

⁶⁷ Jelaska, J., 1985, *Splitsko polje za turskih vremena*, Split: Logos, str. 16.

⁶⁸ Granić, M., 2000, Legitimistički pokret dalmatinskog plemstva i oslobođenje Klisa 1596. godine, *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str. 64-67.

vladaju. Oni bi se, izgleda, podvrgli kao i Dubrovčani, jer ne žele Veneciju. Na njih treba paziti“.⁶⁹

Zahvaljujući jednom mletačkom izvještaju kojeg navodi Granić, zna se kako je u kući plemenitog Marchi vijećalo dvanaest plemićkih obitelji kako bi dogovorili plan napada na Klis. Granić nabraja obitelji: Alberti, Martini(ć), Cindro, Cipci, Maruli, Nadali, Tartaglia, Lucari, Papali, Commuli i Martinušević.⁷⁰ Autor dakle nabraja 11 obitelji i pri tome vjerojatno kao dvanaestu ubraja obitelj Marchi. Međutim, obitelj Marchi tada još nije bila plemićka, već je u plemstvo primljena 1671. što nalazimo kod Kuzmanića.⁷¹ Njima svakako treba pridodati i obitelj Capogrosso, koja u to vrijeme još nije bila primljena u splitsko plemstvo, no tri godine prije kliškog pothvata primljena je u red ugarsko-hrvatskog plemstva.⁷² Može se pretpostaviti kako je ta obitelj promijenila „stranu“ nakon pothvata jer je tijekom 17. stoljeća mletačka vlast srdačno pomagala obitelj da uđe u plemićko vijeće Splita, a to sigurno ne bi ukoliko je obitelj pripadala „carevcima“. Svakako treba uzeti u obzir da je obitelj bila jedna od najbogatijih u Dalmaciji što je vjerojatno i „pridonijelo“ podršci vlasti: „...che per industrie et mercantie loro stano molto piu commodi, et massime li tre fratelli Capogrossi, che di ricchezza, si crede, auanzano ogn`altro di Dalmatia“.⁷³ Pored tih obitelji i plemićka obitelj Geremia sudjelovala je u pothvatu. Tako je Dujam Geremia bio jedan od izabranih zastupnika Klisa, Franjo Geremia poginuo je u Klisu, dok je Jerko Geremia sudjelovao u opskrbi utvrde. Splićanin Jakov Tartaglia planirao je o osvajanju Klisa, te rušenju solinske kule i Kamena u ime Mletačke Republike. Njegov je prijedlog odbijen od strane vlade nakon što ga je isti iznio pred splitskog kneza. Kada je Alberti osvojio Klis, Tartaglia se ponovno ponudio generalnom providuru u Splitu kako je spreman zauzeti utvrdu Kamen i solinsku kulu, što su oni ponovno odbili.⁷⁴ Slijedeći taj primjer može se reći kako nisu sve plemićke obitelji koje su označene kao „monarhističke“ zaista to i bile. Tartaglie su očito samo željele potisnuti osmanski utjecaj sa splitskog područja, a kako to nisu uspjele u ime Mletačke Republike, pridružili su se kasnije ostalim urotnicima, što ne znači da su bili za priznanje ugarsko-hrvatskog vrhovništva.

⁶⁹ *Commissiones et relationes Venetae*, sv. V (priredio Grga Novak), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 48, Zagreb, 1966, str. 121. (dalje: *Commissiones V*)

⁷⁰ Granić, M., 2000, str. 70-71.

⁷¹ Kuzmanić, M-N., 2017, *Splitski građani: prezime i etnos (i drugi članci)*, Split: Književni krug Split, str. 92. Iako autor griješi kada navodi da se spomen obitelj Marchi prvi puta javlja 1599., a očigledno je da je postojala i najmanje tri godine ranije prilikom vijećanja o kliškom pothvatu.

⁷² Granić, M., 2000, str. 70-71.

⁷³ *Commissiones IV*, str. 383.

⁷⁴ Novak, G., 2005, str. 115.

U svom izvještaju iz 1553. Giustinijan navodi 16 plemićkih obitelji: Papali, Marulić, Cipci, Geremia, Petrake, Alberti, Martinošević, Grisogono, Cindro, Giudici, Tartaglia, Balci, Comuli, Lucari, Bubanić i Natali.⁷⁵ Obitelji Martinošević i Bubanić Giustinijan je krivo napisao kao Mainosceovich i Gabanich što je ispravio Kuzmanić. Kod autora nalazimo i podatak o plemićkoj obitelji Crancho-Hranko-Hranković koju je Giustinijan zaboravio zapisati. Ta obitelj poslije Ciparskog rata napustila je Split.⁷⁶ Obitelj Petraka izumrla je poslije Giustinijanova popisa, dok je prema Kuzmaniću obitelj Balci izumrla 1523. godine.⁷⁷ Isključe li se obitelji Balci i Petrake te iseljena Hranko, i ne računajući obitelji Capogrosso i Marchi, a uključivši obitelj Geremia kojoj su pripadnici aktivno sudjelovali u osvajanju Klisa, može se ustanoviti kako je za vrijeme kliškog pothvata u Splitu bilo prisutno četrnaest plemićkih obitelji. Od njih četrnaest u pothvatu je sudjelovalo dvanaest što čini više od 85% plemićkih obitelji. Dvije koje nisu naznačene o sudjelovanju u pothvatu su obitelji Giudici i Grisogono. Iz podataka u već spomenutom popisu prihoda iz 1528. Giudici plaćaju: „simboličan porez, te je moguće zaključiti da je riječ o najsiriromašnjoj plemićkoj obitelji (po zemljišnom posjedu) bez obzira na to što su se eventualno bavili trgovinom“.⁷⁸ Iz toga se može zaključiti kako je njihova nezainteresiranost za pothvat vjerojatno uzrokovana strahom za položaj trgovine. Nejasan je suzdržan stav obitelji Grisogono koja je šesta najbogatija obitelj (prema prihodima sa zemljišnih posjeda 1528.), a ukoliko bi se tome priključili i posjedi obitelji Arneri, kojoj su pripadali nezakoniti potomci obitelji Grisogono, bila bi najbogatija među plemićkim.⁷⁹ Stoga svakako iznenađuje činjenica da se nisu odazvali osvajanju Klisa i nastojanju da povrate svoje posjede.

Nesloga građana i plemića u Splitu, uzrokovana isticanjem plemićke superiornosti nad građanima, omogućila je generalnom providuru Moru da pridobije građane i sazna sve što se događa u Splitu. Unatoč savjetima iz Venecije Moro se obračunao s „carevcima“.⁸⁰ Nije sazivao vijeća te je i dalje sumnjao u njihovu odanost, a najbolji dokaz njegove sumnje je pojačana posada od 210 vojnika koji su ostali u

⁷⁵ *Putopis*, str. 55.

⁷⁶ Kuzmanić, M-N., 1998, str. 127-128.

⁷⁷ Isto, str. 65-66; 92-93. Nepoznato je zašto Giustinijan zapisuje obitelj Balci ako je izumrla 1523. kako navodi Kuzmanić. Moguće je kako je netko od ženskih potomaka obitelji još bio živ u Giustinijanovo vrijeme.

⁷⁸ Isto, str. 108.

⁷⁹ Isto, str. 80-81.

⁸⁰ Novak, G., 2005, str. 120-121.

Splitu pored redovne posade.⁸¹ I kod Granića, koji je koristio relaciju Nikole Donata iz 1599. vidi se i dalje sumnja u splitske plemiće koje Donato naziva „carevim prijateljima“ iz čega se vidi da „monarhistički duh“ ni poslije kliškog pothvata nije potpuno nestao.⁸² Očuvanje monarhista u Splitu potvrđuju i izvještaji splitskih knezova iz 1602. i 1614. godine.⁸³

Osim plemstva, ključnu je ulogu oko ovog događaja odigralo i svećenstvo. Već 1554. Splićanin fra Filipo izložio je kralju Ferdinandu plan za osvajanje Klisa, ali je mletačka diplomacija omela planove.⁸⁴ Splićanin, Aleksandar Komulović, potomak splitske plemićke obitelji Petračić, kao papin poslanik nastojao je pridobiti razne europske vladare, a naročito Rusiju na savez protiv Osmanlija. Korčulanski biskup, Augustin Kvinčić, također rodom Splićanin sudjelovao je u pripremama 1595. za ustanak kršćana i Albanaca na južnom Jadranu. Prema izvještajima mletačkog veleposlanika u Rimu, glavni organizator kliškog događaja bio je kardinal Aldobrandini, inače papin nećak i glavni suradnik.⁸⁵ Papa je zaista podržao kliški pothvat i poslao vrijednu pomoć na 25 galija iz Ankone, koju je mletačka vlast zaustavila kod Visa. Važnu ulogu u kliškoj akciji imao je i Franjo Brtučević kojeg ističu i Grga Novak te Slavko Kovačić.⁸⁶ Naime, on se sa četom Uskoka probio kroz Osmanlije i donio pomoć opkoljenoj tvrđavi. U jednom od narednih okršaja sa Osmanlijama bio je zarobljen te je nakon nekoliko mjeseci otkupljen iz zarobljeništva. Mletačke vlasti pokušale su ga uhvatiti za vrijeme njegova boravka u Omišu, no uspio je pobjeći i naći sklonište kod franjevaca na Poljudu odakle je kasnije pobjegao u Senj.⁸⁷ U kliškoj akciji sudjelovalo je i okolno poljičko svećenstvo⁸⁸ koje je nakon neuspjele akcije pobjeglo u Habsburšku Monarhiju. Aktivni sudionik pothvata bio je i arhiđakon splitskog kaptola Nikola Alberti, brat organizatora Ivana Albertija. Naime, on je nakon bratove smrti preuzeo vodstvo u Klisu te kasnije predao tvrđavu Osmanlijama. To ga nije spasilo od progona mletačke vlasti, kao ni splitskog kanonika Šimuna

⁸¹ *Commissiones V*, str. 122.

⁸² Granić, M., str. 71.

⁸³ *Commissiones et relationes Venetae*, sv. VI (priredio Grga Novak), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 49, Zagreb, 1970, str. 65, 201. (dalje: *Commissiones VI*)

⁸⁴ Firić, W., 1996, str. 42.

⁸⁵ Kovačić, S., 2000, str. 34-37.

⁸⁶ Isto, str. 38-39; Novak, G., 2005, str. 117-118.

⁸⁷ Također mletačkom teritoriju. Vidljivo je da je osim splitskog plemstva i dio Crkve bio protiv mletačke vlasti nad Splitom.

⁸⁸ Poljički glagoljaš don Pavao Sirotković, koji je bježeći pred osmanskim i mletačkom osvetom završio u Pragu na carskom dvoru, u svom izvješću caru Rudolfu II. navodi svećenike Nikolu Sinovčića, Ivana Sinovčića i Nikolu Mikulića (Kovačić, S., 2000, str. 38-39).

Urmanića koji je osim aktivnog propagiranja osvajanja Klisa po padu tvrđave skrivao urotnike u svojoj kući, a dio u nadbiskupovu Kaštel Sućurcu kojeg je u zakupu držao njegov brat. Jedino kod Kovačića koji se poziva na Jelića nalazi se podatak da je i splitski nadbiskup Ivan Dominik Marcot de Seraphinis⁸⁹ poticao narod na ustanak, a nakon neuspjeha kliške akcije „davao zaklon progonjenim ustašama u svom dvoru u Sućurcu“.⁹⁰ Izgleda da su ustanici bili uhvaćeni jer je providur Moro opsadom prisilio kaštel na predaju.⁹¹ Ivo Babić govori o „kažnjeničkom pohodu na Sućurac“.⁹² Štoviše, kod Solde, koji se poziva na Ljubića, govori se o osvajanju, pljački i paljenju Sućurca, a zatim o ubojstvu i protjerivanju seljanja te oduzimanju njihovih imanja.⁹³ Nadbiskup je Split morao napustiti 1600. što Kovačić dovodi u vezu sa kliškim pothvatom, i navodi kako Farlati smatra da je razlog za odlazak bio spor sa gradskom upravom i kaptolom.⁹⁴ Iako su nadbiskupovi posjedi bili ugroženi od Osmanlija, nije vjerojatno da je nadbiskup aktivno sudjelovao u kliškom pothvatu niti bilo kojem njegovom segmentu iz razloga što je otprije već bio u sukobu sa plemićima, ali i ostatkom svoga klera.⁹⁵ Njegov nasljednik, Markantun de Dominis, bio je postavljen na funkciju 1602. uz podršku splitskog klera, plemstva, ali i Venecije.⁹⁶ Pod Klisom je poginulo još nekoliko splitskih kanonika čija imena Novak ne navodi, ali se nalaze kod Solde: Mate Radovčić-Gaudencije, Duje Škarnjić i Vicko Viteljev.⁹⁷ Prema mišljenju mletačkih funkcionera glavni pokretači čitavog kliškog pothvata bili su svećenici, a još jedan od splitskih kanonika – Dioklecijan de Cipcis⁹⁸ prenosio je Albertijevo pismo papi u Rim. Providur

⁸⁹ Nadbiskup je porijeklom bio Mlečanin što je dokaz kako zakonska odredba iz 1423. kojom se nastojalo suzbiti „monarhiste“ nije donijela željeni rezultat. Prema njoj samo su mletački podanici u Dalmaciji mogli biti birani kao biskupi u dalmatinskim gradovima. Mletačka vlast zahtijevala je od rimskih papa da splitski nadbiskupi budu isključivo pripadnici istaknutih venecijanskih obitelji, čega se papa većinom i držao.

⁹⁰ Kovačić, S., 2000, str. 43-44.

⁹¹ Braća Urmanić su prethodno već bili pobjegli u Rim, a pri odmazdi stradali su im dokumenti, vjerojatno i imovina. Šimun je povratak u Split, gdje je i umro bio omogućen 1604.

⁹² Babić, I., 1991, str. 117.

⁹³ Soldo, J. A., 2000, Historiografski pregled događaja oko Klisa 1596. godine, *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str. 55. U izvještajima Benedetta Mora doznaje se kako su i Osmanlije ponudile pomoć pri napadu na kaštel, što je on odbio (*Commissiones V*, str. 122.).

⁹⁴ Kovačić, S., 2000, str. 40.

⁹⁵ A uz ostalo i sa trogirskim biskupom. 1587. kada se održao crkveni sinod u Splitu trogirski biskup bio je napadnut (Novak, G., 2005, str. 378).

⁹⁶ Markantun je bio potomak rapske plemićke obitelji Dominis, inače dokazanih „monarhista“ (senjski biskup Antun de Dominis poginuo je pri kliškom pothvatu sa nekoliko senjskih svećenika). Nije poznato kako je uspio zadobiti podršku mletačke vlade, no izgleda da je mletačka vlada ipak znala nešto što drugi nisu. Novi je nadbiskup također ubrzo došao u sukob sa trogirskim biskupom, ali i svojim kaptolom. Kasnije je između spora Mletačke Republike i Pape stao na strane Republike.

⁹⁷ Novak, G., 2005, str. 117; Soldo, J. A., 2000, str. 53.

⁹⁸ Može se primjetiti da su brojni splitski kanonici, a ujedno i sudionici kliškog pothvata bili također iz plemićkih obitelji Splita što bi mogao i biti razlog njihova sudionništva.

Moro pisao je vlastima u Veneciji kako se ne usuđuje udariti na svećenstvo prije nego mu oni to odobre. Iako je papa Klement VIII. stao u obranu svoga svećenstva i biskupa, to nije spriječilo njihovo protjeravanje sa mletačkog teritorija.⁹⁹

Iako je Mletačka Republika od samog početka stala protiv kliškog pothvata i njegovih organizatora mora se uočiti kako je čitava akcija planirana, ali i izvedena sa njena teritorija. Već je u pripremanju kliške akcije 1595. Albertiju rečeno da se uputi na Čiovo¹⁰⁰ (mletački teritorij) gdje se nalaze uskočki glavari, a u početnoj fazi pothvata Nikola Cindro otišao je na Šoltu, također dio splitskog distrikta, kako bi doveo uskoke koji su se tu nalazili. Uskoci su se iskricali kod crkve sv. Marije od Žnjana gdje im se Alberti zajedno sa 40 ljudi iz Splita i Kaštela pridružio. I signali za napad na tvrđavu dati su sa tri točke na zapadnoj, istočnoj i sjevernoj strani splitskog područja.¹⁰¹ Kod Solde koji donosi opis fra Gašpara Vinjalića uskoci su se iskricali u uvali Žrnovnice i tu su im se pridružili Splićani i Kaštelani.¹⁰² Nakon postavljene osmanske opsade Splićani i Trogirani uspjeli su donijeti pomoć. Juraj Lenković koji je sa vojskom dolazio u pomoć nalazio se na otočiću jugozapadno od Trogira u luci sv. Arkandela. Zatim se iskrcao u Bosiljini¹⁰³ (trogirski teritorij), a u jutro 26. svibnja s vojskom se odmarao u polju Knezak iznad kaštel Gomilice (splitski distrikt) gdje mu se pridružilo još ljudi iz Splita, Trogira i Šibenika.¹⁰⁴ Iako postoje navodi i o drugim lokacijama iskrcavanja Lenkovićeve vojske, izgledno je da je to ipak bilo na trogirskom području što se nalazi i u relaciji Benedetta Mora: „Si mosse percio con molta uettouaglia e sbarcato a Vinischia territorio di Trau...“.¹⁰⁵ Osmanlije su bile začuđene kako se Klis osvojio preko mletačkog teritorija.¹⁰⁶ Za pretpostaviti je kako su kršćanski osvajači Klisa, osim što su

⁹⁹ Kovačić, S., 2000, str. 44-47. Izgleda da je Moro dobio odobrenje od vlasti, jer u svome izvještaju govori kako je stavio u tamnicu na deset godina priora samostana sv. Dominika, a nekoliko svećenika dao pogubiti (*Commissiones V*, str. 122).

¹⁰⁰ Na otoku Čiovu, blizu crkve sv. Marije i granice bila je kuća Albertijevih (Duplančić, A., 1995, *Razgraničenje između Splita i Trogira na Čiovu u 15. stoljeću*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, str. 296). Stoga je očito obitelj Alberti imala posjede na Čiovu gdje je primala Uskoke i planirala napad na Klis.

¹⁰¹ Soldo, J. A., 2000, str. 57-59.

¹⁰² Isto, str. 53.

¹⁰³ I u ranijem izvještaju trogirskog kneza Ivana Battiste Michela iz 1590. navodi se kako se među stanovnicima Kaštela, Trogira i Bosiljine nalaze oni koji pomažu uskoke i s njima dijele plijen (Omašić, V., 2001, str. 219). To bi dakle značilo da je Lenković planski odredio Bosiljinu kao mjesto iskrcanja na kojem je znao da ima osiguranu podršku.

¹⁰⁴ Kod Solde odnosno Vinjalića kojeg citira autor, Lenković se iskrcao u Žrnovnici (Soldo, J. A., 2000, str. 60-61).

¹⁰⁵ *Commissiones V*, str. 127.

¹⁰⁶ Novak, G., 2005, str. 115. Pri opisu trogirskog teritorija iznosi se podatak kako je Bosiljina bila biskupski posjed gdje se skupljalo razasuto okolno stanovništvo. Također otočić sv. Arhandela bio je posjed trogirске opatije koji je naseljavan istim stanovništvom (Babić, D., 2012, *Opis Trogira i njegova*

bili sa tog područja, morali koristiti mletačko i zbog dvije osmanske tvrđave, Kamena i naročito solinske. Prema tome nije bilo izgledno nikakvo iskrcavanje u neposrednoj blizini Klisa i tih tvrđava. Mletačka je vlast poslala providura Mora s velikom vojskom koja je zaposjela Trogir, Kaštela, Omiš i Split, no nije se upletala u borbe. Iako je generalni providur Moro nastojao Splićanima zabraniti izlaz iz grada¹⁰⁷ po izvještajima o stalnom priljevu lokalnog stanovništva vidi se da zabrana nije bila djelotvorna. I po padu Klisa, Lenković se skrivao u Sućurcu, a zatim je prešao na trogirski teritorij. Iz relacije Benedetta Mora zna se kako se Lenković na trogirskom teritoriju spremao za novi napad na Klis te je tražio i vojnu pomoć od Mora. Moro je odbio dati vojnike, te je zatražio od Lenkovića da napusti mletačko područje i ne vrši novačenje plaćenika sa njemu. Istovremeno u izvještajima Mora saznaje se kako je bio u prijateljskim odnosima sa osmanskim zapovjednicima, ali ih je teškom mukom uvjerio da Mletačka Republika nije mogla zaustaviti i spriječiti pristanak carske vojske.¹⁰⁸ Po odlasku iz Splita Moro je, što je već spomenuto, ostavio poveći broj vojnika. Isto je učinio i u Trogiru, no ovdje ne navodi samo sumnju u odanost trogirskih plemića, već i moguću osmansku opasnost¹⁰⁹ iz čega se može izvesti zaključak kako se na trogirskom području zadržalo znatno više sudionika i „krivaca“ za kliški pothvat.

4. Promjene granica splitskog distrikta

Pitanje granica splitskog distrikta tijekom 16. stoljeća postaje kompleksno dolaskom Osmanlija na njih. Neprestano ratovanje i pustošenje prostora, migracije stanovništva, ali i jednostrano određivanje graničnih linija uzroci su promjena i nepreciznosti granica splitskog distrikta. Prodor Osmanlija i mletački protunapadi, ali i formalno zadržavanje prava na prostor učinile su dio splitskog područja „ničijom zemljom“. No važno je istaknuti da su problemi splitske granice tj., opsega splitskog

teritorija s kraja 16. stoljeća, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, Vol. 24, broj 24, Split: Državni arhiv u Splitu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 28-29). Iz tih posjedovnih odnosa može se iščitati čvrsta povezanost Crkve i kliškog pothvata. Moguće je, s obzirom da je i trogirski biskup Berislavić bio u službi ugarsko-hrvatskog kralja i pobornik priključenja Dalmacije Hrvatskoj, da se u trogirskom kaptolu „monarhistička“ struja zadržala i znatno poslije njegove smrti.

¹⁰⁷ Soldo, J. A., 2000, str. 52.

¹⁰⁸ *Commissiones V*, str. 121-122. Moguće je da je Mletačka Republika uspjela zadržati prijateljske odnose sa Osmanskim Carstvom jer je između ostalog i dopustila opskrbu osmanske vojske preko svoga teritorija, a podatke o opskrbi nam navodi Omašić (Omašić, V., 2001, str. 220).

¹⁰⁹ *Commissiones V*, str. 123.

distrikta i sporovi sa susjedima postojali i prije dolaska Osmanlija. Kako bi definirali predosmanske splitske granice treba se osvrnuti na radove koji se bave tim pitanjem.

4.1. Problematika imena utvrda na splitskom području

Prema popisu utvrđenih mjesta i sastavu posada krajem 1573. godine, na splitskom području navode se Klis, Lončarić i Kamengrad.¹¹⁰ Već po ovom popisu i brojkama¹¹¹ može se vidjeti kako je Klis postao u očima Osmanlija sekundarna utvrda, čiju je važnost preuzela, ili osvojena mletačka utvrda ili u međuvremenu obnovljena Gradina, pod imenom Lončarić. Vjerojatno je slabost Klisa nakon Ciparskog rata i bila razlogom što su splitski plemići i svećenstvo odlučili napasti baš Klis 1596. godine. Zanimljivo je pritom kako se uopće ne navode dotadašnja mletačka utvrda u Solinu (ukoliko je riječ o Gradini), kao ni u Žrnovnici, što nam govori o smanjenoj ulozi istih nakon potpadanja pod Osmanlije. Iako sam ističe: „kako je vrlo teško razlučiti što se od tada podrazumijeva pod nazivima torre di Salona ili castello di Salona“ Alduk interpretira kako se vjerojatno ipak misli na bivšu mletačku utvrd. Pretpostavku izvlači iz znatno kasnijeg opisa Solina s početka 17. st. koja govori o utvrdi blizu ušća Jadra i mora što on smatra kako nije Gradina. On ne nalazi Gradinu u defteru Kliškog sandžaka iz 1550., dok se pod imenom Lončarić pojavljuje 1630. utvrda, koju on prepoznaje na Calergijevoj karti iz 1675. na položaju Gradine.¹¹² No ipak, može se zaključiti kako Alduk pri tome nije bio upoznat sa popisom iz 1573. godine.¹¹³ u kojem se također navodi utvrda Lončarić, prema čemu bi Gradina tada bila aktivna. Stoga, može se postaviti pitanje jesu li povjesničari osmanske provenijencije nesmotreno naziv „Lončarić“, kojeg Alduk registrira na Calergijevoj karti i koji pripada tvrđavi sa desne strane rijeke Jadro te se prema istome javlja u kasnijem razdoblju, iskoristili kako bi pogrešno nazvali osvojenu (bivšu mletačku) utvrd (s lijeve strane Jadra) ili se ona

¹¹⁰ Husić, A., 2007, Vojne prilike u splitsko-zadarskom zaleđu u 16. stoljeću (osmanski serhat 1530-1573), *Prilozi za orijentalnu filologiju* 56, Sarajevo: Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, str. 139-140.

¹¹¹ Iako su popisi nepotpuni, u Klisu se navodi ukupno 85, Lončariću 151, a Kamenu 21 ljudi (Husić, A., 2007, str. 140). Međutim, može biti kako je tako ojačana posada Lončarića bila samo kratko po osvojenju, jer u izvještaju kneza Correra 1583. na koji se pozivaju Firić i Kužić, javlja se brojka od 60 ljudi u Lončariću i 130 u Klisu (Kužić, K., 2005, Osmanlijski zapovjedni kadar u tvrđavama Klis, Lončarić i Kamen oko 1630. godine, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti*, 23, HAZU, str. 193); Firić, V., 1996, *Tvrđava Klis*, Klis: Hrvatsko društvo Trpimir, str. 63.

¹¹² Alduk, I., 2015, str. 110. Na toj je karti utvrda i dalje ruševina.

¹¹³ Korić, E., 2015, Nekoliko osmanskih dokumenata o događajima u dalmatinskom zaleđu u drugoj polovici 16. stoljeća, *Povijesni prilozi*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 76-81. Korić se koristi i popisom Ali-bega iz 1574. u kojem također stoji navedena tvrđava Lončarić.

zaista tako i nazivala poslije osmanskog osvajanja.¹¹⁴ Ako su povjesničari osmanske provenijencije u pravu, izvodi se kako je Calergi, na čiju se kartu odnosno položaj tvrđave Lončarić poziva Alduk, napravio ozbiljnu kartografsku pogrešku. No, može se sa sigurnošću reći kako su Osmanlije koristile bivšu mletačku utvrdu i kako je vrlo vjerojatno nakon osmanskog osvajanja bivša mletačka utvrda nosila ime „Lončarić“ jer 1583. Correro iznosi da je „Salona e una Torre uicina a un tiro d' Archibuso alla Marina, iui gia fabricata per custodia del contado di Spalato, con un reuellino appresso, a canto della quale passa fiumara detta di Salona, che nasce poco discosto de li tra Clissa, et Cucco, sopra la qual fiumara sono XVI ruode da Molino,... Alla custodia di questa Torre e deputato un'Ismael Aga con 60 persone, et non ui sono senon doi pezzi da tre, et alcuni Archibusoni da posta, e tre periere in fondi“.¹¹⁵ Grešku kako je Lončarić u biti Gradina zastupao je i Firić koji je u radu o Klisu zaključio kako se Klis razvija „kao tvrđava i vojni garnizon...a sastojao se od njegove tvrđave i tri manje okolne utvrde: Donje ili Lončarić (Gradina u Solinu), Vrankovci i kule Kozjak.“¹¹⁶ Istu grešku čini i Kužić kada opisujući osmanske tvrđave „serhata“ navodi Klis, Kamen i Lončarić. No, pri opisu Lončarića govori o izgradnji 1530. na desnoj obali rijeke Jadro što crpi od Sanuda.¹¹⁷ Ta tvrđava na prikazima veduta toga doba ucrtana je kao „castello turcho ruinato“, a već je prethodno dokazano kako se radi o mletačkoj utvrdi s lijeve obale rijeke.

Poznavanje pripadnosti pojedinih utvrda na splitsko-kliškom području dodatno kompliciraju podaci koje iznosi Hafizović navodeći kako je: „u nahiji tvrđave Klis upisano više utvrda i kaštela, među kojima su npr. Lukšić, Jakov Ormanić, Biškupija, Vranica, Barbarić, Boranica, Kućac, koje danas nije moguće locirati“.¹¹⁸ Navodi kako postoje još neke utvrde čija imena nije bilo moguće dešifrirati, a tvrdi kako su tu već bile aktivne tvrđave kao što su: Klis, Lončarić, Kamen/grad, Solin stari i novi.¹¹⁹ Iako autorica jedino prepoznaje Lukšić, za pretpostaviti je kako defteri zapisuju „Jakov Ormanić“, dok se vjerojatno misli na nadbiskupov Kaštel Sućurac koji je bio pod zakupom obitelji Urmaneo. Vranica bi mogao biti Vranjic, a Kućac naselje Kućine. Što

¹¹⁴ Pri tome moram naglasiti kako nisam imao osobno uvid u deftere koje su koristili povjesničari osmanske provenijencije i moguće je kako je u defterima navedeno „Lončarić“, što bi potvrdilo pogrešku kartografa. Svakako bi trebalo obraditi popise Kliškog sandžakata 1550., 1574., 1585. i 1604.

¹¹⁵ *Commissiones IV*, str. 338.

¹¹⁶ Firić, W., 1996, str. 41.

¹¹⁷ Kužić, K., 2005, str. 190.

¹¹⁸ Hafizović, F., 2014, *Opširni popis mustahfiza tvrđava u Kliškom sandžaku*, Sarajevo: NI Ibn Sina, str. 409-410.

¹¹⁹ Isto, str. 409.

se Barbarića tiče, to bi mogao biti kaštel obitelji Kuparić na malom otočiću Skradiniku odnosno Otočcu (*Isoletta*). Danas se taj otok naziva Barbarinac. Iako se ovi kašteli koje navodi autorica nalaze u defteru iz 1550., teško je moguće kako su ih Osmanlije zauzele te da su oni zaista spadali pod teritorij kliške nahije.

4.2. Granica splitske komune u predosmansko doba

Tijekom 14. i 15. stoljeća splitski su susjedi bili razni velikaši, te susjedna trogirskom komuna. Granični spor iz 1328. između gospodara Klisa, Jurja II. Bribirskog i Splićana rezultirao je arbitražom. Splitski su zastupnici tražili da granica bude: „linija od mora kod crkve sv. Mihovila de Arena¹²⁰ (kod solinskog amfiteatra) pa do brda, a zatim od Splita do općinskih mlinova u Solinu (dakle do solinske rijeke)“.¹²¹ Zastupnik Jurja odbio je ovu granicu sugerirajući kako je neispravna i polagao pravo na prostor od rijeke do Kaštel Sućurca, ali i preko rijeke prema Splitu. Sporovi oko granice nastavljani su i znatno kasnije.¹²²

Najpovoljnija granica za Splićane bila je određena 1390. za vrijeme bosanskog kralja kada je definirana: „...S druge strane (rijeke) neka su granice stare solinske zidine, pa ravno na brdo sv. Mihovila sve do stupa prema Trogiru...“.¹²³ Iste su godine i poslanici kralja došli u Split i postavili granične znakove, a jedan od njih bio je uz rt naziva Glavica. Katić za granicu drži dakle solinsku rijeku od izvora do rta Glavica, a Glavicu određuje kao toponim „Paraćev muo“ na mjestu gdje solinske zidine dopiru do mora. Poziva se na Camuciovu kartu iz 1571. gdje se nalazi ucrtan stup pokraj amfiteatra.¹²⁴ Katić prema tome očito pretpostavlja postojanje priobalnog pojasa u rukama splitske komune kojim je teritorij iste bio cjelovit.

Prijeperi su se nastavili sve do potpadanja Splita pod Veneciju što se vidi prilikom predaje grada kada mletački dužd obećaje kako će se pobrinuti da se povrate

¹²⁰ Podatak kako je granica do solinskog amfiteatra, razlog je zašto sam izdvojio ovaj granični spor iz 1328. Naime, po događanjima tijekom 16. st. poglavito kad se radi o djelovanju i iskrčavanju Petra Kružića pri Kliškim događajima dobija se dojam kako je to područje od amfiteatra do rijeke Jadro bilo „ničija“ zemlja, odnosno sporno područje koje je vrlo vjerojatno bilo područje Klisa.

¹²¹ Katić, L., 1958, Granice između Klisa i Splita kroz vjekove, *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. 3, broj 6, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, str. 192-193.

¹²² Isto, str. 193.

¹²³ Isto, str. 205. Isti navod donosi i Jelaska, koji pri tome komentira da „bedemi Salone“ se može odnositi na sjeverne, ali i na južne zidine i kako bi u tom slučaju granica išla uz samu morsku obalu. (Jelaska, J., 1985, str. 12-13.) Autor dakle drži kako je zacijelo splitski distrikt bio jedinstven, ali povezan uskim pojasem uz more.

¹²⁴ Katić, L., 1958, str. 205.

stare granice, no na trošak Splita.¹²⁵ Potpadanjem Splita pod Veneciju, granice distrikta su postale međudržavne pa se i nametnula potreba točnog određenja granične crte.¹²⁶

Potvrda kako su Klišani smatrali dio obale svojim posjedom dokazuje i namjera uređenja luke u Solinu. Katić zaključuje kako su: „Mlečani ljubomorno čuvali obalu i more kod Solina“¹²⁷ jer dužd Foscari ni nije dopustio kliškom knezu Petru Talovcu izgradnju luke iz straha od prekrajanja granica i upućuje ga na Trogir. I Babić navodi podatak kako Splićani koče razvoj Klisa, pomno prateći da se u Solinu ne uspostavi nova, konkurentska luka.¹²⁸ U Zlatnoj knjizi nalazi se i prijepis dokumenta trogirске komune iz 1441. prema kojoj Venecija dopušta Petru Talovcu korištenje trogirске luke, jer ne želi da se on koristi solinskom, skradinskom ili omiškom.¹²⁹

Petru Talovcu već je ranije (1437.) pisala mletačka vlast tražeći od njega povratak sela, solana i mlinica koje je oduzeo splitskoj komuni nakon smrti Ivaniša Nelipića. Ona je prethodno dopustila Nelipiću da drži navedeno dok je živ.¹³⁰ Riječ je dakle o nastavku nezakonitog prisvajanja dijela splitskog distrikta, kojim je splitskoj komuni nanesen ogroman novčani gubitak.¹³¹ Talovac je izgleda vratio Splitu sela i solane, no ne i mlinove budući 1448. Splićani ponovno šalju tužbu u Veneciju kako Talovac na solinskoj rijeci drži zauzete mlinove.¹³² Problemi oko granice nastavili su se i na kaštelansko-solinskom području jer se Splićani 1452. ponovno tuže u Veneciju kako na granici kaštelanskog sela Smoljevac¹³³ i kliškog Ozebla nastaju problemi jer Klišani zauzimaju zemlje na mletačkom teritoriju tj., Smoljevcu.¹³⁴

Područje splitskog distrikta na kaštelanskom području formiralo se u sukobima sa Trogirom i Klisom. Pojedina sela i zemlje pripadale su navedenim gradovima ovisno kako bi i kada odlučili ugarsko-hrvatski vladari. Zbog toga je bilo potrebno neprestano obnavljati pojedine stare isprave ili dobijati nove, a pribjegavalo se i falsifikatima.¹³⁵

¹²⁵ Isto, str. 206.

¹²⁶ Jelaska, J., 1985, str. 13.

¹²⁷ Katić, L., 1958, str. 206.

¹²⁸ Babić, I., 1991, str. 72-73.

¹²⁹ U lat. tekstu piše ad civitatem nostra Spaleti što autorica ispravlja u Tragurii smatrajući kako se radi o pogrešci jer se u ostatku teksta govori o Trogiru. (*Zlatna knjiga*, str. 160-163.)

¹³⁰ Isto, str. 153-155.

¹³¹ Novak, G., 2005, str. 9; Jelaska, J., 1985, str. 13.

¹³² *Zlatna knjiga*, str. 211-219.

¹³³ Smoljevac se nalazio 1 km istočno od srednjovjekovnog sela Sućurca i za njega izvori tvrde kako se nalazio u Dilatu. U Smoljevcu je bilo dosta posjeda splitskih građana. (Omašić, V., 2001, str. 61.). Jelaska navodi spor 1407. u kojem je Smoljevac bio posjed nekih splitskih plemića. (Jelaska, J., 1985, str. 27.)

¹³⁴ *Zlatna knjiga*, str. 231-235.

¹³⁵ Babić, I., 1991, str. 72-73.

Splitski posjed u kaštelanskom polju nazivao se Dilat i pružao se od solinskog amfiteatra¹³⁶ do granice s trogirskom komunom. Granica sa trogirskom komunom bila je označena stupom koji se nazivao Stup pod Ostrogom (trogirski izvori) odnosno Stup u Dilatu (splitski izvori), a nalazi se i danas na ušću potoka Šibovice odakle granica u gotovo ravnoj crti ide na greben Kozjaka do Crjenih stina.¹³⁷ Granica je od stupa povučena preko Kaštelanskog zaljeva na Čiovo, gdje je prolazila sredinom otoka i nastavljala se uz zapadnu obalu otoka Šolte koji je pripadao splitskom distriktu. Dok je granica s Osmanlijama išla vrhovima Kozjaka, Kaštela su imala straže u kulama stražarnicama. Svako selo je pri tome imalo dvije stražarnice – jednu na samoj granici, drugu na padinama Kozjaka.¹³⁸

U 15. stoljeću provelo se i razgraničenje između Splita i Trogira na otoku Čiovu. Pripadnost istočnog dijela otoka Čiova splitskom distriktu, datira se od srednjeg vijeka, a sa sigurnošću se može reći da je to bilo najkasnije sredinom 14. st. od kada je najstariji zakup poreza na Čiovu. U 15. st., dakle prilikom određivanja granice postavljen je nepoznat broj kamenih stupova, od kojih se do danas sačuvao samo jedan.¹³⁹ Najopsežnije se stupovima bavio Mihovil Abramić u svome rukopisu „Pogranični stupovi između Splita i Trogira“. Zahvaljujući njemu napravljene su i fotografije stupova koji su još 1930-ih bili sačuvani.¹⁴⁰ Na sjevernoj strani otoka, stup je bio postavljen blizu crkvice sv. Marije. Drugi položaj bio je na poziciji zvanoj „Kraljev gaj“, a na najvišem vrhu otoka, na poziciji zvanoj „Bristovačka draga“ postavljen je treći međaš na kojem je urezana godina 1473. Granica je dalje išla na kotu 212, a zatim se spuštala prema obali gdje se također nalazio stup. Najstariji kartografski prikaz ove granice je na Kolunićevoj karti iz 1550. gdje su za oznaku granice korištena stabla uz koje se navodi riječ „Confīn“. Stotinu godina kasnije na prerađenoj karti zadržana je riječ „Confīn“, ali ne i pojas stabala jer očito autor nije shvatio njihovo značenje.¹⁴¹

¹³⁶ Splitska Nadbiskupija daje 1436. u najam oranicu Bunje u Dilatu u blizini zidina solinske općine. Bunje su se prostirale između bedema i morske obale, tj. teatra solinske općine. (Omašić, V., 2001, str. 42.) Iz ovog što su se Bunje nalazile tu može se zaključiti kako je taj pojas ispod amfiteatra bio u rukama splitske komune.

¹³⁷ Stup je postavljen u 13. st. I ostao je na istom mjestu do danas. (Omašić, V., 2001, str. 38., 133-135.)

¹³⁸ Omašić, V., 2001, str. 211-212.

¹³⁹ Do 1930-ih bila su sačuvana tri stupa. (Duplančić, A., 1995, str. 290.)

¹⁴⁰ Isto, str. 290.

¹⁴¹ Isto, str. 296-299. Vjerojatno je došlo do pogreške u dataciji te se radi o 1570. godini.

Babić granicu na Čiovu definira kratko navodeći kako se pri podjeli Čiova između Trogira i Splita granica povukla kod današnjeg sela Slatine.¹⁴²

Slika 1. Stup u Podmorju/Dilatu (fotografirano: 27. 12. 2017.)

Istočna granica splitskog distrikta također se mijenjala s vremenom. Pojedini autori pri raspravi o Splitu i njegovom području ne prelaze crtu rijeke Žrnovnice, iako je ono pojedinim darovnicama i razdobljima prelazilo navedenu rijeku. Tako Jelaska kaže: „Isto tako nisu potpuno jasne granice u Poljicima, koja zapravo nikako nisu ni pripadala splitskoj komuni“ i opisuje teritorij koji se protezao od „rta Marjana do rijeke Jadra i

¹⁴²Babić, I., 1991, str. 72.

Žrnovnice.¹⁴³ To naravno nije točno. Splitska je komuna, a to se može zaključiti iz raznih isprava posjedovala područje i istočno od rijeke Žrnovnice. Da je bilo spornih granica vidi se i po trogirskoj ispravi iz 1433. kada su Poljičani i Splićani utvrđivali granicu i među u blizini sela Katići što su Poljičani priznali kao posjed Splita.¹⁴⁴ Novak navodi i kako je Split posjedovao mnogo posjeda u Poljicima, a kada je Split potpao pod Veneciju Poljičani su zauzeli sva navedena imanja i opljačkali selo u vlasništvu splitskog nadbiskupa.¹⁴⁵ Zanimljivo je kako o istom izvještaju 1420. gdje se navodi poljička pljačka posjeda splitske komune govori i Jelaska, koji s druge strane kaže kako „nikada nisu ni pripadala splitskoj komuni“.¹⁴⁶ On navodi kako je Split nakon pada pod mletačku vlast zadržao granicu uspostavljenju u 14. st. koja je išla: „od stupa u Kaštel Lukšiću...do ušća Jadra...rijekom Jadro do samog izvora te rijeke, a odatle obroncima Mosora spuštala na ušće Žrnovnice“.¹⁴⁷ Pri tome treba skrenuti pozornost kako je i Jelaska „do ušća Jadra pa rijekom do...“ smatrao splitski distrikt jedinstvenim, a ne podjeljenim u solinskom priobalnom pojasu.

U Zlatnoj knjizi nalaze se dva prijepisa iz 1444. između poljičke zajednice i splitske komune kojom se granica određuje kod mjesta Bilapeć. Prema tom ugovoru u znak dobre volje Splitska komuna zauvijek daje na slobodno držanje Poljičanima dva sela u navedenoj granici. Plemićima i zajednici Poljica dodjeljuju se neke kuće, posjedi u Splitu i određene plaće. Uz to, dobili su na korištenje i 16 solana.¹⁴⁸ Petrić navodi kako se toponim Bilapeć navodi već 1397. kao istočna granica splitskog područja.¹⁴⁹ Nazor u poljičkom statutu iz 1482. nalazi kako se kao teritorij Poljica navodi cijelo Primorje između Žrnovnice i Cetine i da su se u usporedbi sa ugovorom 1444. Poljica očito proširila do Žrnovnice. Način na koji se to dogodilo nije mu poznat te navodi kako u povijesnim izvorima nema potvrde da je to cijelo područje pripadalo Poljicima.¹⁵⁰ Petrić daje odgovor na to tvrdnjom kako su Poljičani unijeli u Statut 1482., kako bi bar

¹⁴³Jelaska, J., 1985, str. 5; 13.

¹⁴⁴Nazor, A., 2003, Granica između Splita i Poljica i splitsko-poljički sukobi u XIV. i XV. stoljeću, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti, 20, HAZU, str. 45. *Zlatna knjiga*, str. 141-145.

¹⁴⁵Novak, G., 2005, str. 10.

¹⁴⁶Jelaska, J., 1985, str. 14.

¹⁴⁷Isto, str. 18.

¹⁴⁸*Zlatna knjiga*, str. 169-175. Split je dobio mali, ali zbog solana i mlinica na rijeci Žrnovnici iznimno gospodarski važan dio područja. (Nazor, A., 2003, str. 54.)

¹⁴⁹Petrić, P., 1991, Toponimi Podstrane, *Čakavska rič*, 18, str. 34. Splićani su već u ranijem razdoblju zahtijevali priznanje proširenja teritorija od ugarsko-hrvatskih kraljeva. Oni im to nisu odobravali, iako su sami Splićani to smatrali svojim teritorijem. To samovoljno proširenje na kraju su im priznali i Poljičani 1444. Tako da se od tada tu nalazila službena istočna granica Splitske komune. (Vlašić, D., 1988, *Prošlost Podstrane*, Split: Crkva u svijetu, str. 36-37.)

¹⁵⁰Nazor, A., 2003, str. 48; 54.

na papiru ispravili pogrešku, da se Poljica prostiru od Cetine do Žrnovnice. Splitski se nikada nisu odrekli svoje istočne granice, već su i područje do Bilepeći podijelile svojim plemićkim obiteljima.¹⁵¹ Jelaska je u ispravama iz XV i XVI stoljeća nalazio tvrdnje kako su poljička sela dio splitskog distrikta, no smatrao je to posljedicom što su brojni Poljičani imali posjede u Splitskom distriktu, radili na splitskim poljima i što je splitska crkva imala brojne posjede u Poljicima. Držao je kako su splitski notari i splitske vlasti smatrale Poljica sastavnim dijelom splitskog distrikta jer su zajedno bili pod Mletačkom Republikom.¹⁵² Nakon svih tvrdnji može se zaključiti kako je Jelaska bio u krivu i da je istočna granica Splita pred dolazak Osmanlija bila kod Bilepeći.

4.3. Stanje splitske granice po dolasku Osmanlija

Dolaskom Osmanlija nemir na granici se pojačava, a točne linije i točke razgraničenja postaju rijetkost. Formiraju se pojedine zone „ničije zemlje“, a splitska granica postaje nejasna i „propusna“ zbog nemoći splitske komune da zaustavi slobodno djelovanje Osmanlija.

Osmansko zalijetanje na splitski teritorij po Jelaski počinje već po padu Bosne,¹⁵³ a već su prethodno navedena razna pljačkanja splitskog polja pri napadima na Klis i njegov teritorij. Glavna prepreka osmanskim prodorima bila je tvrđava Klis, a na splitskom području dvije utvrde solinska i Kamen, koje su se nalazile „na sjeverozapadnoj i sjeveroistočnoj splitskoj granici“.¹⁵⁴ Bile su tu također i prethodno navedene stražarnice po Kozjaku i tvrđava Kuk koja se nalazila na granici Klisa i Splita.¹⁵⁵ Teritorij je branila i Papalićeva kula,¹⁵⁶ no njen precizan položaj nije jasan. Kod Kečkemeta kula je na rijeci Žrnovnici odnosno ušću Žrnovnice, a donosi i prikaz Kamena na gravuri Splita autora F. Camotia.¹⁵⁷ Na tom prikazu nalaze se dvije kule uz ušće Žrnovnice, sa obje strane rijeke pa se ne može sa sigurnošću odrediti koja predstavlja Papalićevu kulu. Izgledno je kako je riječ o istočnoj kuli jer se kod Vlašića nalazi kako su Papalići još prije dolaska Osmanlija imali posjede istočno od rijeke i kako su radi zaštite tih posjeda dali sagraditi kulu 1485. S pojavom Osmanlija, gradska

¹⁵¹ Vlašić, D., 1988, str. 89-90.

¹⁵² Jelaska, J., 1985, str. 129.

¹⁵³ Isto, str. 14. Prema Kuvačiću Osmanlije su prvi put napali područje Splita tek 1510 (Kuvačić, M., 2011, str. 16). Vjerojatno je da su osmanski napadi na Split i okolicu započeli znatno ranije jer je 1465. Ivan Bubanić izabran za zapovjednika protiv nasrtaja Osmanlija (*Zlatna knjiga*, str. 263).

¹⁵⁴ Kečkemet, D., 1980, str. 121.

¹⁵⁵ Alduk, I., 2009, str. 73; Alduk, I., 2015, str. 110.

¹⁵⁶ Novak, G., 2005, str. 76.

¹⁵⁷ Kečkemet, D., 1980, str. 121-124.

vlast tražila je od obitelji da sruši kulu kako ona ne bi pala u njihove ruke. Budući su Papalići odbili, splitska komuna je u kulu postavila svoju stražu.¹⁵⁸ Kovačić navodi kako je istočni kraj branio osim, Kamena i Papalićeve kule i nadbiskupski kaštel, koji je splitska općina naoružavala 1540-ih. Ne zna se sa sigurnošću gdje se kaštel nalazio, no pretpostavlja se kako je riječ o posjedu u Strožancu, istočno od rijeke.¹⁵⁹ Navodi se i nadbiskupska utvrda Suhi most, koja se označava sjeverozapadno od Kamena, prema solinskoj rijeci.¹⁶⁰ Tu su naravno nadbiskupske utvrde u Sućurcu i Vranjicu.

Da je granica bila „propusna“ i to ne samo pred napadima Osmanlija svjedoči i isprava u *Zlatnoj knjizi*. Isprava iz 1515. govori o nemiru što ga izazivaju Poljičani i Klišani: Klišani upadaju i pljačkaju podanike splitske komune, a Poljičani su oduzeli neka sela te se naređuje da ih povrate.¹⁶¹ Osmanlije pustoše potkozjačka sela na području Kaštela udaljena od mora. Stoga ih stanovništvo napušta (kasnije i zbog naredbi mletačkih vlasti) i preseljava se uz novoizgrađene kaštele na obali.¹⁶²

Već spomenuto priobalje s desne strane solinske rijeke ostaje nepoznanica. Kružić prilikom razbijanja opsade Klisa 1524. u Solinu iskrcava vojsku, a isto čini i 1537. godine.¹⁶³ Klisu je pomoć mogla doći jedino morskim putem budući je čitavo okolno područje bilo pod mletačkom ili osmanskom vlašću.¹⁶⁴ Klišani su i prilikom povratka s pljački dolazili brodovima u solinsku luku, a jednom prilikom splitski je knez poslao vojnike da spale kliški brod. Knez je također, kako bi spriječio uvoz i izvoz iz Klisa, dao usidriti u solinskoj luci malu flotu, koja se sastojala od nekoliko brigantina i jedne bireme.¹⁶⁵ Postavlja se stoga pitanje je li morski pojas desno od solinske rijeke bio u vlasništvu Klisa kao dijela njegova teritorija. Ukoliko bi to područje bilo pod Splitom, a time i područje distrikta jedinstveno, zar ne bi postojala neka kula između Sućurca i solinske s lijeve strane rijeke, koja bi osigurala promet i neometan prolazak. Za vjerovati je kako Kružić nije iskrcavao vojsku s lijeve strane obale gdje se nalazila mletačka utvrda, već sa desne pa bi po tome trebala postojati neka vrsta luke ili pristaništa. Ako je pripadalo Splitu nije jasno kome je pristanište služilo budući da nema

¹⁵⁸ Vlašić, D., 1988, str. 100.

¹⁵⁹ Kovačić, J., 2007, str. 10.

¹⁶⁰ Jelaska, J., 1985, str. 17.

¹⁶¹ *Zlatna knjiga*, str. 373-375.

¹⁶² Omašić, V., 2001, str. 62; 196.

¹⁶³ Novak, G., 2005, str. 58; 68-69.

¹⁶⁴ Firić, V., 1996 str. 38.

¹⁶⁵ Isto, str. 66-67. Usp. Mijatović, A., 1990, Petar Kružić – kliški i senjski kapetan, *Senjski zbornik*, 17, str. 32.

naselja u blizini, a kod splitskog Kaštel Sućurca već je bila luka (Barkanj)¹⁶⁶ s kojom se prelazilo na splitski poluotok i čija se skela davala u zakup. Prema tome moglo bi se pretpostaviti kako je navedeni obalni pojas bio u najmanju ruku „ničija zemlja“, te da i ako je *de iure* bio dio splitske komune, *de facto* korišten od strane Klišana koji su polagali pravo na to. Alduk također iznosi tvrdnju o postojanju „ničije zemlje“ oko ušća Jadra i Žrnovnice jer je pomoć Klisu dolazila tim pravcima.¹⁶⁷

Padom Klisa Split dobiva granicu sa Osmanlijama. Prvi granični problem javlja se vezano za tvrđavu Kuk, iako je problematično točno vrijeme njezina pada pod Osmanlije. Katić navodi kako je padom Klisa, granica ostala sve do 1539. nepromijenjena, tj. na solinskoj rijeci, kada je pala stražarnica Kuk u osmanske ruke, a nalazila se na lijevoj strani rijeke.¹⁶⁸ Koliko je ta tvrđava bila važna za nadgledanje teritorija vidi se i u relaciji kneza Bollandija 1534: „Che la forteza del Cucho, lontana da Clissa miglia dui, loco importantissimo et neccessario per poter dar aviso a tuto el territorio, el qual discoverze da ogni banda in ogni hvento de incursion, et per esser pessime cinditionato, ha bisogno di riparation“.¹⁶⁹ Jelaska navodi kako su nakon pada Klisa zauzeli važnu stražarnicu Kuk i kako je tada propalo staro solinsko naselje Prosik, čiji su se stanovnici povukli prema današnjim naseljima Kučine i Mravince.¹⁷⁰ Alduk, koji nije siguran je li Kuk pao 1536. ili 1539., navodi kako je Kuk, budući se nalazio na osmansko-splitskoj granici, ubrzo postao predmet spora. Izbio je i problem definiranja Kuka kao tvrđave ili obične stražarnice kojoj ne pripada okolni teritorij. Naime, Osmanlije su po osvajanju zahtijevale i okolna sela, što su Splićani odbili tvrdeći kako je Kuk obična stražarnica bez pripadnog teritorija. Činjenica jest da su prihodi okolnih sela pripadali onome tko je zakupio i stražarnicu, a loše stanje tvrđave Alduk izvodi iz činjenice kako je stražarnica bila u rukama privatnika.¹⁷¹ Kod Solitra se nalaze obavještenja iz Splita 1574. koja pad stražarnice Kuk datiraju 1538. godine. Navodi se i

¹⁶⁶ Pristanište za lađe nalazilo se kod nadbiskupove kule u Lučcu i nazivalo se Brodarica ili Barkanj. Navodi se zakup iz 1371., a 1621. splitska je općina samo od najma prijevoza iz Splita do Sućurca zarađivala 400 lira godišnje (Omašić, V., 2001, str. 41, 248). Splitski knez Correro 1583. navodi prihod od 30 dukata od zakupa Barkanja kojim se prelazilo u Kaštela (*Commissiones IV*, str. 332). Brodarica u Sućurcu je mjesto u Kaštelima odakle se brodom išlo put Brodarice na suprotnoj strani (Jelaska, J., 1985, str. 59). Znači da je komunikacija morem između Kaštela i Splita bila razvijena.

¹⁶⁷ Alduk, I., 2015, str. 108.

¹⁶⁸ Katić, L., 1958, str. 207.

¹⁶⁹ *Commissiones et relationes Venetae*, sv. II (priredio Š. Ljubić), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 8, Zagreb, 1877, str. 105. (dalje: *Commissiones II*)

¹⁷⁰ Jelaska, J., 1985, str. 17.

¹⁷¹ Alduk, I., 2009, str. 73-74. Ovaj nesporazum oko granice i problematiku stražarnice Kuk i njenog pripadnog teritorija smješta se u 1574. godinu. (Katić, L., 1958, str. 208).

stvaranje Novog sela u kojem su okupljeni svi stanovnici četiriju sela oko Kuka¹⁷² i kako je to proveo Rustem paša 1541. godine. Također se nadovezuje na kasnije razgraničenje nakon Cipra kada su dotična sela od strane samog emina opisana kao područje grada, što je značilo kako su Splitsani bili u pravu. Stanovnici Novog sela poslije rata obrađivali su i osmanske i mletačke zemlje.¹⁷³ I Alduk navodi kako je taj prostor jedno vrijeme bio „ničija“ odnosno „svačija“ zemlja te da su stanovnici Novog sela bili istodobno i mletački i osmanski podanici.¹⁷⁴ Jelaska govori kako granica nije bila definirana i kako su stanovnici tog područja obrađivali polja osmanskih i splitskih vlasnika.¹⁷⁵ Novak ističe kako je padom Klisa skoro čitav prostor do Solina pao u osmanske ruke, ali i izvor Jadrta postao osmanski. Navodi i granicu od ušća Jadrta do ušća Žrnovnice.¹⁷⁶ Iz navedenog bi se moglo iščitati kako i Novak nije bio siguran nakon rata (1537.–1540.) oko pripadnosti obalnog pojasa s desne strane Jadrta, a također se može govoriti i o gubitku splitskog teritorija istočno od rijeke Žrnovnice. Katić govori o pokušaju uređenja granice pod Klisom 1542. između Frane Contarinija i Žaferage, koji je završio bez uspjeha.¹⁷⁷ Padom Klisa ističe se narušavanje dotadašnje linije i razdiobe na mletačko obalno područje i osmansko zaleđe. Uvedena je praksa „darivanja“ osmanskih službenika radi čuvanja granice. U tom ratu i mlinovi na Žrnovnici pali su u osmanske ruke.¹⁷⁸ Kod Zlatnoj knjizi se nalazi isprava iz 1547. koja zabranjuje podizanje vapnenica na otoku Šolti jer su komuni smanjeni prihodi, budući su joj oduzeta četiri sela i mlinice koje su joj donosile više od 300 dukada godišnje.¹⁷⁹

Hafizović granicu čitluka mustahfiza i azapa tvrđave Klis, koja pripada Klisu definira: „granice su/zemljište varoši spomenute tvrđave i Starog Solina do mosta u gaju, izuzevši mlinove koji se nalaze na Solinu, odatle do stijene po imenu Kile?/Ćile?, odatle do kaštela po imenu Rakovčica?, a odatle se stiže do visoravni Motor?/Mutor, odatle do Sućene?, a odatle do strane spomenute tvrđave/koja je okrenuta/prema tvrđavi Sinj, koja je poznata pod nazivom «iskrčena zemlja»“.¹⁸⁰ Granicu je samo dijelom

¹⁷² Riječ je o selima Kuk-Kučine, Križ, Gorica. (Alduk, I., 2010, Rustem-paša i Mihrimah, *Tusculum*, 3, str. 66.)

¹⁷³ Također se navodi i kako je sporno zemljište bilo ostavljeno i od jedne i od druge strane. *Povijesni dokumenti*, str. 179-184.

¹⁷⁴ Alduk, I., 2009, str. 74.

¹⁷⁵ Jelaska, J., 1985, str. 17.

¹⁷⁶ Novak, G., 2005, str. 72, 209. Istu crtu od ušća do ušća navodi i Jelaska (Jelaska, J., 1985, str. 18).

¹⁷⁷ Katić, L., 1958, str. 207. Bezuspješno određenje granice navodi i Alduk (Alduk, I., 2009, str. 73).

¹⁷⁸ Panciera, W., 2006, str. 796-803.

¹⁷⁹ *Zlatna knjiga*, str. 433.

¹⁸⁰ Hafizović, F., 2014, str. 409.

moguće razumjeti. Izuzimanje mlinova koji se nalaze u Solinu nije iz razloga što to nije pripadalo Osmanskom Carstvu, i što Osmanlije nisu gospodarile desnom obalom rijeke, već iz razloga što je očito bilo izdvojeno iz čitluka vojnika. Sultaniya Mihrimah posjedovala je Solin sa mlinovima i stupama, od kojih se ističe Velika Galija s dvanaest mlinova.¹⁸¹ Kod toponima Kila?/Ćila? sa sigurnošću se radi o Kili, uzvišenju u području splitskog polja, a Motor je vjerojatno planina Mosor.

Granica je 1540. povučena „od Skradina gotovo pravom crtom do Solina, koji je bio u osmanskim rukama, pa na Kamen, još u mletačkoj vlasti do granice Poljica“, a razgraničenje je proveo Ulama-beg.¹⁸² Hafizović drži kako su Osmanlije držale kopno do samih zidina dalmatinskih gradova, a na morsku obalu izlazili kod Poljica, Primorja i Skradina.¹⁸³ Dakle ne spominje se izlaz na more kod Solina. Istočna granica sa Poljicima tada se poslije rata vjerojatno ustalila na rijeci Žrnovnici. Iako već ranije, knez Bollani u svom izvješću 1534. govori „che nelle iurisdictione de Xernoviza territorio della illustrissima signoria al confin de Poliza...“¹⁸⁴ to se vjerojatno odnosi samo na selo Žrnovnicu koja i jest graničila s poljičkim zaobaljem. I u izvještajima kneza Ferra 1557. i sindika Erizza i Bonna 1559. splitski se teritorij opisuje: „la sua longhezza va fino al fiume de Xernovizza“.¹⁸⁵ Ipak, izgledno je kako su posjedi Splićana preko Žrnovnice ostali netaknuti. U izvješću 1567. navodi se kako „dalla valle di Zernonica vi e un terazzo over costier ditta de Primoria ... sotto le quali vi sono terre et possessioni de particolari de quella citta“. Njihove posjede ipak ometa poljički emin Hussain Zerninich Turco koji smatra kako: „come li villani delle ditte ville sono fatti tributarii del predito Turco, cosi anco tal possessioni siano de tal raggioni“.¹⁸⁶ I ranije, 1550. u ispravi sačuvanoj u *Zlatnoj knjizi* nalazi se odluka o isplati nagrade komunalnim procjeniteljima koji su u selu Jesenice izvršili procjenu. Procjenjeni posjedi bili su u vlasništvu Marina de Albertisa, a kupovao ih je također plemić Jerolim Papali.¹⁸⁷ Prema tome, posjedi nisu bili oteti, već su ih plemići zadržali u svome posjedu i korištenju.

¹⁸¹ Alduk, I., 2010, str. 66-67. Jelaska navodi kako je mlinica Velika Galija imala petnaest mlinova (Jelaska, J., 1985, str. 122).

¹⁸² Trajić, S., 1973, Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, str. 450.

¹⁸³ Hafizović, F., 2016, *Kliški sandžak od osnivanja do početka Kandijskog rata (1537-1645. godine)*, Orijentalni institut u Sarajevu, str. 21.

¹⁸⁴ Commissiones II, str. 105.

¹⁸⁵ *Commissiones et relationes Venetae*, sv. III (priredio Š. Ljubić), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 11, Zagreb, 1880. str. 104, 123. (dalje: *Commissiones III*)

¹⁸⁶ Isto, str. 185-186.

¹⁸⁷ *Zlatna knjiga*, str. 451.

Kako su Osmanlije postale gospodari Poljica, nakon sklopljenog mirovnog ugovora s Mletačkom Republikom, oni se nisu obazirali ni na kakvu granicu.¹⁸⁸ Prema tome za njih vjerojatno nije ni vrijedio prethodni ugovor o razgraničenju između Splita i Poljica kod Bilepeći.

Giustinijan pri opisu granica komune 1553. kaže kako je područje dugo otprilike 15 milja, a široko najviše dvije. Ističe kako je i većim djelom u graničnim sporovima sa Osmanlijama. Navodi sedam sela koja su se očuvala nakon ratova, a smješta ih na obalu. Ističe i potrebu postavljanja konjice u Žrnovnici jer Osmanlije nastoje tamo smjestiti pretovarilišta.¹⁸⁹ Godine 1559. sindici Michiel Bon i Gaspar Erizzo pišu kako su splitske granice na „Solinu i Žrnovnici i dao Bog da ondje i ostaju“ jer Osmanlije žele „povući ravnu/graničnu crtu od Solina do mora“, a time bi dobili veliki dio splitskog polja, i tvrđave Kamen i onu Papalića.¹⁹⁰ „Et voglia Iddio, che si conservi nel termine, che al presente s attrova. Questo dicemo, perche Turchi pretendeno di tirar una linea dretta da Salona fino alla marina, et voleno, che quel pezzo di paese, che restera fuori, e intendi per suo conto, onde veneriano usurpare la maggior parte di quel territorio insieme con le fortezze del Sasso et de Papali...“.¹⁹¹ Iz ovoga se može zaključiti kako je kula Papalića još uvijek u mletačkim rukama. Samo nije jasno znači li to da je splitski teritorij ipak isprekidan na istočnome dijelu, budući se kula Papalić nalazi istočno od Žrnovnice, čiji je dio ušća u rukama Osmanlija. Alduk daje mišljenje kako bi ovaj kraj koji je danas izvan područja Žrnovnice, dakle donji tok rijeke bio još uvijek pod mletačkim vrhovništvom, ali činjenično su ga bili zauzeli Osmanlije.¹⁹² To bi vjerojatno moglo biti istina, jer drukčije nije moguće objasniti kako pored mletačke kule na tom području koja se nalazi uz ušće Žrnovnice, Osmanlije nastoje napraviti pretovarilište i luku. Novak donosi izvještaj kneza Ferra 1557. koji kaže kako Osmanlije nastoje u Solinu i Žrnovnici izgraditi pristanište za brodove kako bi skrenuli trgovinu. Novak to obrazlaže boljim položajem luka od splitske, ali i time što bi „u ta svoja mjesta Turci radije dolazili, nego u mletački Split“.¹⁹³ Osmanlije su shvatile kako im ne

¹⁸⁸ Vlašić, D., 1988, str. 90.

¹⁸⁹ *Putopis*, str. 50; 56.

¹⁹⁰ Alduk, I., 2007, str. 9. U Zlatnoj knjizi u ispravi iz 1564. postoji strah od gubitka teritorija ukoliko Venecija ne poduzme neku značajniju mjeru. (*Zlatna knjiga*, str. 473-475.)

¹⁹¹ *Commissiones III*, str. 123.

¹⁹² Alduk, I., 2007, str. 10. Autor navodi i kako emin stvara nemire u tom području pa ga treba trajno podmićivati. Iz isprave godine 1565. kojom se uvode odredbe kako bi se uklonio nered u splitskoj fiskalnoj i komunalnoj komori, saznaje se kako su bile zabranjene isplate buleta špijunima, te trošak na darove Osmanlijama više od 100 dukata po upravi (*Zlatna knjiga*, str. 489-493).

¹⁹³ Novak, G., 2005, str. 76.

treba Split, već da mogu direktno robu sa brodova iskrcavati na svojem teritoriju bez da dva puta plaćaju carinu pa su počeli dovoziti robu u solinsku i žrnovničku luku. Upozorava da se te dvije luke nikako nisu mogle nazvati potpuno osmanskim jer se u solinskoj samo dio između desne obale Jadro i nadbiskupova kaštela pripadao Osmanlijama, a u žrnovničkoj samo dio luke i to od ušća na istok.¹⁹⁴ Ovdje se dakle javlja već spomenuti priobalni potez od desne strane rijeke Jadro koji je vrlo vjerojatno i otprije de facto pripadao vladarima Klisa. Jelaska donosi isti opis dijelova luka u osmanskim rukama, ali ih smješta u razdoblje nakon Ciparskog rata.¹⁹⁵ Iako Ferro dakle navodi granicu do Žrnovnice, također navodi i kulu Papali koja se nalazila preko rijeke Žrnovnice. S toga, treba se pretpostaviti kako je na području istočno od Žrnovnice bilo još dosta splitskih posjeda, ali da je čitavo područje realno u rukama Osmanlija, budući se u izvještajima govori o nastojanju izgradnje luke na tom području.

Splitski knez Antonio Pasqualigo nastojao je 1567. riješiti pitanje razgraničenja osmanskih i mletačkih posjeda u Solinu, ali bez uspjeha. Probleme je oko granice zakomplicirao Rustem paša nekoliko godina ranije kada je granicu odredio sam, bez mletačkih izaslanika i to nekim putem, čime je Split izgubio velik dio teritorija.¹⁹⁶ Granicu je u Solinu komplicirala i Mihrimah koja je posjedovala već spomenute mlinove. Splićani su kako bi otklonili taj problem pokušali zakupiti iste i za to su slali poslanstva u Carigrad.¹⁹⁷ Najbolje se to vidi u izvještaju kada kaže: „Il territorio della citta da parte di griego ha una torre con una cittadella...per il quale si passa sopra il territorio del Turco, nella qual fiumera vi e fabricata una casa in volto con XII. Rode de molini, qual hoggi e della sultana relita del quandam Rusten bassa...fatto l'elezione nella persona de m. Francesco Hieremia nobel di quella citta, qual ritornato da Constantinopol... Ma nulla si puote fare...“.¹⁹⁸

4.4. Granica poslije Ciparskog rata

Nakon Ciparskog rata mletački posjed u Dalmaciji se smanjuje i postaje najmanji ikad. U radovima o razgraničenju na području Splita se govori malo i općenito,

¹⁹⁴ Isto, 2005, str. 85-87. Ovdje Katić očito čini veliku grešku jer je spomenuti teritorij odnosno formalan izlazak Osmanlija na more bio nakon Ciparskog rata, a ne ranije.

¹⁹⁵ Jelaska, J., 1985, str. 17.

¹⁹⁶ Alduk, I., 2010, str. 66-67. U Zlatnoj knjizi se nalazi isprava iz 1564. koja je u biti odbijenica mletačke vlade samostanima sv. Arnira, sv. Klare, sv. Marije de Taurello i hospitala sv. Duha. Oni su tražili oslobođenje od desetine zbog „sužene i sporne“ granice (*Zlatna knjiga*, str. 481).

¹⁹⁷ Alduk, I., 2009, str. 73-74.

¹⁹⁸ *Commissiones III*, str. 183-186.

ne spominjući jasnu crtu nakon rata. Panciera nam donosi kako je arhiv Splita što se tiče pitanja granice beskoristan jer je inventar nepotpun i u mnogim djelovima oštećen. Također navodi kako su spisi većinom pravne i ekonomske prirode.¹⁹⁹

U Ciparskom ratu, što se tiče splitskog područja, Mletačka Republika izgubila je dvije tvrđave koje su štitile splitski teritorij: solinsku i Kamen. Tada je pala i Papalićeva kula,²⁰⁰ a Osmanlije su zauzele i Žrnovnicu (područje današnjeg sela), ukoliko već ranije nije bila njihova.²⁰¹ I Vranjic je tada izgubljen, odnosno bolje rečeno napušten i zapaljen od strane Mlečana koji su zaključili kako se ne isplati raditi na fortificiranju istog.²⁰² Kod Solitra nalazimo podatak kako „zbog kukavičluka nekih talijanskih pješaka, kao što smo izgubili Kamen i Solinsku kulu i kaštele nadbiskupove...“.²⁰³ Kako Solitro donosi podatak o gubitku nadbiskupskih kaštela u množini, pri čemu ih ne navodi, ne može se sa sigurnošću znati o kojima je točno riječ. Izgledno je kako se vijest o padu odnosi na već spomenuti Suhi most i nadbiskupski kaštel istočno od Žrnovnice, a i Vranjic kao posjed nadbiskupa. Sućurac, iako je bio napadnut i dijelom zauzet, zahvaljujući pomoći iz Splita bio je obranjen.²⁰⁴

Mirovni sporazum između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva potpisan je 17. ožujka 1573. godine. Prema mletačkoj interpretaciji svi izgubljeni posjedi trebali su biti vraćeni (*in status quo ante*), a ona je morala isplatiti 300 000 dukata. Budući ih Osmanlije nisu htjeli vratiti došlo je do zamršenih pregovora.²⁰⁵ Elma Korić navodi kako je sporazum zaključen slično kao i onaj poslije rata 1537.–1540., dakle po načelu da svatko zadrži što je držao u tom trenutku, a iznos od 300 000 dukata Mletačka Republika morala je platiti kao otkup za 50 sela oko Zadra te 30-ak oko Šibenika.²⁰⁶

¹⁹⁹ Panciera, W., 2006, str. 792-793. Problem poznavanju granice između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva predstavljaju i različiti izvori. Tako se određenje granice odnosno ugovor Soranzo-Ferhat nalazi u najmanje pet različitih primjeraka.

²⁰⁰ Vlašić, D., 1988, str. 100.

²⁰¹ Kovačić, J., 2007, str. 11. U Zlatnoj knjizi nalazi se i isprava datirana godinom 1572. kojom se stanovnici novog sela Žrnovnice primaju pod zaštitu Mletačke Republike (*Zlatna knjiga*, str. 537-539). Moguće je kako je ovo novo selo ono koje je osnovao Rustem paša, no za to nema nikakvih dokaza.

²⁰² Babić, I., 1991, str. 160. I Panciera govori o predaji Vranjica bez borbe (Panciera, W., 2013, *Building a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573-1576*, 45, br. 1, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, str. 12).

²⁰³ *Povijesni dokumenti*, str. 211.

²⁰⁴ Novak, G., 2005, str. 82; Omašić, V., 2001, str. 215. Kovačić pritom govori o padu Kamena, solinske kule i nadbiskupskog kaštela u Sućurcu (Kovačić, J., 2007, str. 17). Međutim, izgledno je kako je Kovačić ipak pogriješio i kako Sućurac nije osvojen u Ciparskom ratu.

²⁰⁵ Panciera, W., 2013, str. 12; Korić, E., 2012, Uloga Ferhat-bega Sokolovića u utvrđivanju granica između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike nakon završetka Ciparskog rata 1573. godine, Sarajevo: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, str. 134.

²⁰⁶ Korić, E., 2012, str. 136.

Hafizović navodi kako je granična linija između Kliškog i Bosanskog sandžaka te Mletačke Republike uspostavljena nakon mirovnog sporazuma početkom 1573., no kako su obje strane bile nezadovoljne granica je nešto malo korigirana 1576. godine.²⁰⁷ Korić govori o dva osmansko-mletačka razgraničenja. Prvom, kojeg je obavio samostalno Ferhat-beg Sokolović 1574. i kasnijem, koji je uslijedio zbog prigovora s mletačke strane. Autorica, analizirajući osmanske dokumente, kao razlog Ferhat-begovog samostalnog određivanja granice vidi nedolazak mletačkih poslanika na ugovoreni sastanak.²⁰⁸ Panciera navodi znatno drukčiju priču o prvom razgraničenju. Naime, Grimani se odbio naći sa Ferhatom, koji je ugovorio sastanak pred vratima Zadra kako bi saslušao mletačke zahtjeve, jer je saznao za zapovijed velikog vezira o odbijanju povratka teritorija. Prema njemu, nije ni postojala platforma za pregovore jer je jedini cilj Ferhata bio potvrditi postojeću osmansko-mletačku granicu.²⁰⁹

Drugi proces razgraničenja i pregovora vođen je u Biljanima kod Zadra, zatim u Skradinu, a potom u Solinu. Pregovori i razgraničenje se odužilo ponajviše zbog jezičnih barijera, točnije interpretacija selo-utvrda i tvrdo glave upotrebe spomenutih nazivlja.²¹⁰ Mlečani su nastojali novcem osigurati povoljnu granicu, no to im nije uspjelo. Korić drži kako se u literaturi često navodi kako je Ferhat-beg granicu povukao svojevolumeno na "štetu Zadra, Šibenika i Trogira" i kako je u drugom razgraničenju „ispravljena“ samo u korist Zadra i Šibenika.²¹¹ Pri tome se vidi kako se uopće ne spominje status splitskog područja.

U Zlatnoj knjizi nalaze se pisma Giacoma Soranzo iz 1576. godine.²¹² koja se tiču pitanja razgraničenja. U prvome Soranzo poziva splitskog kneza da se u Splitu odredi jedan koji bi boravio kod njega i sudjelovao pri pregovorima i uređenju granice između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike. Napominje da se sastavi i popis svih otimačina počinjenih u Ciparskom ratu i da se pripreme svjedoci, Osmanlije i Kršćani. Poziv upućuje Splitu jer navodi kako je moguće da se neće samo pregovarati o pitanjima Zadra, već i Splita te Šibenika. U svom drugom pismu Soranzo obavještava

²⁰⁷ Hafizović, F., 2016, str. 22-23.

²⁰⁸ Korić, E., 2012, str. 139-141.

²⁰⁹ Panciera, W., 2013, str. 14-15. Navodi i kako je veziru bilo teško predati natrag teritorij koji je njegov nećak Ferhat već dekretom pripojio Osmanskom Carstvu.

²¹⁰ Isto, 13 i 23. Također se navodi i kako je Ferhat-beg bio osramoćen jer je povratak zemlje bilo suprotno s njegovim prvotnim stajalištem, ali i iz razloga što je on već bio prodao većinu zemlje koju su Osmanlije osvojile.

²¹¹ Korić, E., 2012, str. 139-140.

²¹² *Zlatna knjiga*, str. 547-549.

kneza kako će doći do sastanka te da se delegat pošalje i ponavlja da se pripreme svjedoci kojima bi se mogli poslužiti kada zatreba.²¹³ Zahvaljujući trećem pismu saznaje se kako je Split poslao dva delegata od kojih je jedan ipak bio otpušten natrag u Split. Oni su donijeli generalnom providuru Soranzu nacrt i iskaze svjedoka. Posebno je važna informacija koju Soranzo upućuje splitskom knezu o zadovoljstvu što su nađeni svjedoci koji obrađuju posjede Sultanije i koji će „posvjedočiti na vrlo povoljan način“.²¹⁴ I kod Solitra se nalaze informacije iz 1574. o tome kako su, kada je došao emin „deskriptor mjesta i zemalja ovog područja“, neprijatelji (muslimani) pokazali istome zemljišta koja ne pripadaju sultaniji, već tvrđavama Kamen i solinskoj čime je dokazano ranije pravo Splićana na te zemlje.²¹⁵

Prvog kolovoza pregovori su prebačeni na treću lokaciju – Solin i nažalost ne zna se kako su se odvijali. Potom je u kolovozu izdan „hucet“ za granice teritorija Šibenika i Splita, ali nisu imenovana područja koja su vraćena Mletačkoj Republici. Umjesto toga, dane su geografske reference za granice (kao i za trogirski). Panciera govori o dužini i širini šibenskog područja kojim je Republika dobila 4 milje od predratnih granica i ističe kako se dvije strane nisu mogle dogovoriti oko splitskog područja pa stoga ništa nije bilo vraćeno Splitu. Pregovori su prekinuti jer je Republika kontrolirala samo mali djelić kopna, a to im je ostavljalo malo prostora za pregovore. Prekidu je također pridonijelo i neprijateljstvo između mletačkih i osmanskih susjeda.²¹⁶ Jedini naputak pregovaračima kojeg donosi Panciera tiče se mlinica. Autor navodi kako je bilo ključno osigurati mlinice zbog opskrbe gradova i otoka, spominjući šibenske na Krki i „Žrnovicu“ u solinskom distriktu.²¹⁷ Autor međutim griješi pri raspravi o ovoj temi jer se očito radi ili o lošem prijevodu izvora ili o pogrešci suvremenika koji je zapisao događaj. Naime, na području splitskog distrikta postojale su mlinice na području solinske rijeke i u Žrnovnici (Panciera navodi Žrnovici), a ta dva područja nalaze se na suprotnim stranama splitskog područja. Panciera Žrnovicu smješta u solinski distrikt gdje navodi i posjede Rustem pašine žene, pa se iz toga može zaključiti kako se radi o solinskim mlinicama. Ali kako navodi i nasilje u Žrnovici, koji su prethodno spomenuti može se reći kako je „bailu“ bilo naređeno da zadrži oba područja

²¹³ Isto, str. 549.

²¹⁴ Isto, str. 551.

²¹⁵ *Povijesni dokumenti*, str. 182.

²¹⁶ Panciera, W., 2013, str. 26-27. Korić govori o uspostavljanju granice na području Trogira, a zatim navodi kako su i ostali dokumenti sličnog sadržaja izrađeni u Solinu s razlikom kako se navode dodatni detalji vezano za granice Šibenika i Splita (Korić, E., 2012, str. 142).

²¹⁷ Panciera, W., 2013, str. 30.

mlinica, Žrnovnicu i Solin, a kako je Panciera netočno preveo kao Žrnovicu u solinskom distriktu. Potvrda tome može se naći i u drugom Pancierovom radu u kojem kaže: „Anche sulla fiumara di Salona, a Žrnovica, poco discosto di mare...“²¹⁸ dok se u Correrovom izvještaju na kojeg se on poziva govori o: „che alcuno non uada alli Molini di Salona, o di Xernouizza, o altro loco de Turchi...“²¹⁹

Jedini pravi opis granične crte, iako prema kasnijim izvorima i pun nejasnoća dolaze od Katića, odnosno Jelaske. Katić tako donosi kako je jedna mletačko-turska komisija definirala granicu koja se „poteže od nekoga kamena u moru, po svoj prilici od današnjeg Šila, zapadno od Vranjica, pa na Vranjic, zatim Gušcer u splitskom polju i do današnjeg sela (a ondašnje tvrđavice) Kamenio i preko Suhe doline na negdašnje selo Sita, koje je malo kasnije popaljeno od Turaka...“²²⁰ Međutim, ovakav opis treba uzeti sa rezervom. Katiću ovakvo razgraničenje prethodi ponovno osvajanje Kuka 1574. i epizoda oko Rustem paše i četiri splitska sela pripadna toj stražarnici. Kako je već spomenuto ta se problematika odvila 1540-ih, a ne znatno kasnije kao što pogrešno tvrdi Katić. Katić se nadovezuje kako je Rustem paša povukao samoinicijativno granicu po nekom starom putu za koji pretpostavlja kako bi to mogla biti rimska cesta koja je vodila od Solina do Stobreča.²²¹ Kod Jelaske se također spominje stari put duž kojeg je povučena granica nakon Ciparskog rata. On uzimajući u obzir pretpostavku Katića o rimskoj cesti definira granicu: „od ušća Jadra prema nadbiskupskoj utvrdi Suhi most, pa pored Kile i Barborana na ušće Žrnovnice“²²² I dok Katić navodi kako je splitski teritorij prepolovljen (u smislu dvostruko smanjen), Jelaska iznosi brojke. Prema njemu, splitski je teritorij prije Ciparskog rata zauzimao oko 92 km², od čega 15 km² u kaštelanskom području koje se nije bitno smanjilo nakon rata, dok je gubitak u istočnom dijelu distrikta iznosio 22 km².²²³ Još jedan spomen nekog puta s kojim je graničio posjed splitskih podanika (braće Feretić), a preko kojeg se nalazilo zemljište Osmanlija, vidimo kod Solitra u jednom od pisma rektora iz travnja 1574. godine.²²⁴ Kod Raukara i Alduka se nalaze vrlo općeniti podaci, točnije Raukar donosi kako se turska granica

²¹⁸ Panciera, W., 2006, str. 803.

²¹⁹ *Commissiones IV*, str. 343.

²²⁰ Katić, L., 1958, str. 209. Treba napomenuti kako Katić taj opis nalazi priljepljen uz dokument generalnog providura Grimanija iz 1628.

²²¹ Isto, str. 208.

²²² Jelaska, J., 1985, str. 17.

²²³ Isto, str. 17. Također zaključuje kako se odnos crkvenih i svjetovnih zemljišnih posjeda koji je utvrđen u 14. st. (1:2) nije mijenjao ni u kasnijim razdobljima. On potvrđuje da je plemstvo bilo zaista većinski vlasnik zemalja u okolici Splita vidi u njihovom nepovoljnom položaju nakon Ciparskog rata.

²²⁴ *Povijesni dokumenti*, str. 203-205.

spustila na Jadro pri čemu je Osmansko Carstvo izbilo na more kod dva mjesta – Solinu i ušću Žrnovnice. Alduk, s druge strane govori kako su Osmanlije zauzele solinsku kulu pa čak i dio teritorija s lijeve strane rijeke.²²⁵ Nije jasno kako su svi navedeni autori zanemarili činjenicu kako je Vranjic osvojen pa prema tome granica mora biti svakako dalje od rijeke. Traljić opisuje granicu splitskog kotara prema Osmanskom Carstvu i označava je od trogirskog kotara prema Žrnovnici i ističe kako je splitski kotar najviše smanjen osmanskim osvajanjem.²²⁶ Jedini jasan spomen podjele splitskog distrikta na dva dijela i opisa dijela granice nalaze se kod Omašića i Babića. Baveći se prostorom Kaštela obojica jasno definiraju granicu splitskog dijela Kaštela. Omašić tako navodi kako je 1576. povučena osmansko-mletačka granica od Crjenice do Kotla čime je kaštelansko područje bilo odsječeno od splitskog i graničilo s osmanskim u Solinu: „...do stare splitsko-trogirske granice na Kozjaku. Tu je tada počinjala tursko-splitska granica koja je preko vrha Kozjaka išla do Crjenih stina, pa se odatle u ravnoj liniji spuštala do mora istočno od Sućurca“.²²⁷ Navodi kako ugovorom u Solinu 1576., Splitu i Trogiru izgubljeni teritorij nije bio vraćen, a jedina veza odsječenih Kaštela sa Splitom bila je između sućuraške i splitske Brodarice gdje je općina davala prijevoz u najam.²²⁸ Knez Corrojo 1583. također piše o prometu morem: „Ci sono poi li Castelli, alli qui non si puo andar per terra chi non passa per quel di Salona, posta tra il campo di Spalato, et detti Castelli ma ui si tragheta per barca ad un passo largo un miglio in circa“.²²⁹ Babić iznosi kako nad Kaštelima sjeverna granica prema Osmanskom Carstvu prolazi vrhovima Kozjaka. Klis i pripadajući mu teritorij-Solinski bazen, sve do mora u rukama je Osmanlija: „kopneni dio splitskog teritorija bio je presječen, bez prostornog kontinuiteta od Splita do Kaštel-Sućurca, do područja Dilata, odvojen turskim teritorijem u Solinu kojeg granica ide rječicom Jadrom. Istočni rub Splitskog poluotoka

²²⁵ Raukar, T., 2000, str. 24; Alduk, I., 2015, str. 113.

²²⁶ Traljić, S. M., 1973, str. 454.

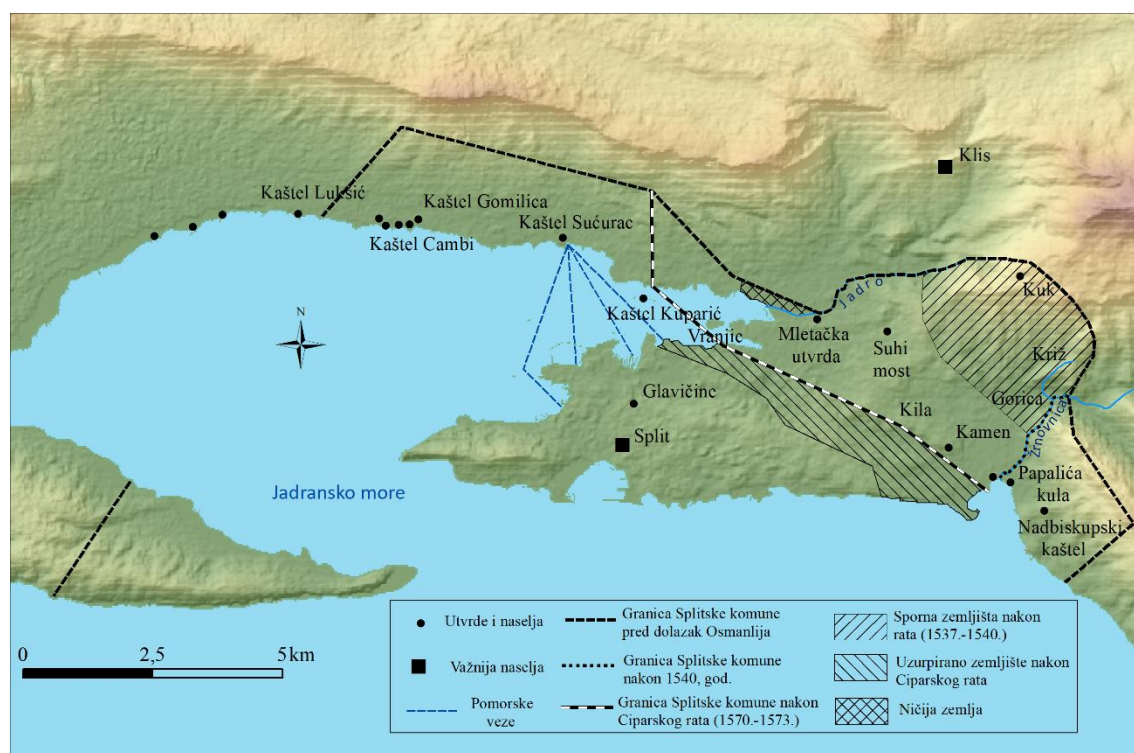
²²⁷ Omašić, V., 2001, str. 77, 216. I u jednoj ispravi iz 1620. zabilježeno je kako se crkva sv. Mihovila de Arena u Solinu kod amfiteatra nalazi na osmanskome zemljištu (Katić, L., 1958, str. 209).

²²⁸ Isto, str. 177, 216. Nevezano za Osmanlije, Babić govori o uvalama koje su služile kao luke: Lora, Poljud, Pijat, Duje i kojima se prevozilo iz Dilata i Vranjica (Babić, I., 1991, str. 89).

²²⁹ *Commissiones IV*, str. 336. Pri tome je vidljiva i razlika u kartografskim izvorima. Još 1571. Giovanni Francesco Camotio u prikazu Klisa sa okolicom ne navodi „p° di Clisa“, koje se javlja u kasnijem razdoblju, točnije 1598. i 1713. na kartografskim prikazima koje su napravili Giuseppe Rosaccio odnosno A. Lasor. (Firić, V., 2001, *Klis na starim crtežima, gravurama i fotografijama*, Klis: Hrvatsko društvo Trpimir, str. 12, 14. Oznaka „p° di Clisa“ vjerojatno označava „porte“ odnosno luku što je očit dokaz da su Osmanlije zauzele obalni pojas.

također je okrnjen; tvrđica Kamen od 1572. godine u turskom je posjedu, s granicom koja ide dijelom uz tok Žrnovnice“.²³⁰

Pri tome je izgledno kako Babić pogrešno određuje zapadnu granicu splitskog teritorija. Granica nikako nije mogla ići rječicom Jadro ako se zna kako su solinska tvrđava, Vranjic, Kuk i Kamen (čiji pad autor krivo navodi 1572., umjesto 1571.) bili osvojeni i u osmanskim rukama. Tako da je pretpostavljena granica osmansko-splitskog teritorija morala obuhvatiti te utvrde unutar osmanskog teritorija. Kako su i poslije rata ostali posjedi nepodjeljeni, ali i uzimajući u korist jaču vojnu silu Osmanlija na tom prostoru, za pretpostaviti je kako je i van te granice prema Splitu postojao određeni pojas zapuštene zemlje, a koja bi nominalno mogla pripadati splitskom distriktu.

Slika 2. Promjena granica splitskog distrikta tijekom 16. stoljeća (Izradili: Marasović, M., Šetka, J., 2018.)

Iz izvještaja splitskih knezova saznaje se jako malo i općenito. Splitski knez Loredan 1580. donosi kako je Splitu oduzet velik dio teritorija i kako mu je ostao jedino otok Šolta, dio Čiova i tri zaseoka na području Kaštela i kako Split „na dalmatinskom kopnu nema više od dvije milje teritorija“.²³¹ Međutim, važnija je informacija o

²³⁰ Babić, I., 1991, str. 107.

²³¹ *Commissiones IV*, str. 227.

stražarnici/utvrđi Glavičine koja je nadomak Splita (a uz granicu s Osmanlijama) čuvala seljake pri obradi zemljišta: „...alla Guardia di Glaucine, luogo circa un miglio lontano dalla Citta alla frontiera dei Turchi, guardato hora da quattro sodati Polizzani della compagnia del Capitan Pauella Matthiaseuich. Che la Guardia di Glaucine douera esser d'otto soldati, apporterà maggior beneficio, et sicurtà alli lauoratori della Campagna, et più riputation alla Guardia“.²³² Ovaj izvještaj ide u prilog kako nikako granica nije mogla ići ni rijekom Jadro, a vjerojatno ni starim rimskim putem. Izvještaj kneza Correra datiran tri godine kasnije (1583.) također spominje utvrdu Glavičine koja se nalazi posred splitskog teritorija. Isti knez napominje Vladi kako se Osmanlijama ne bi smjelo dopustiti osnivanje pretovarilišta robe na njihovom teritoriju, naročito u Solinu pa predlaže obnavljanje utvrde Blažić na otočiću pred Solinom kako bi se to spriječilo.²³³

Potvrdu o postojanju jednog pojasa zapuštene zemlje ili zemlje koja nominalno pripada Splitu, ali je Osmanlije svojataju možemo naći i na karti iz oko 1600. s prikazom splitskog distrikta gdje je naznačeno područje označeno kao „Vsurpation“.²³⁴ Splitski zemljoradnici, budući na splitskom teritoriju nisu imali dovoljno zemlje, obrađivali su ona na osmanskoj strani.²³⁵ I u relaciji splitskog kneza Rheniera 1602. saznaje se kako postoje mjesta na osmanskoj granici koja su ostala nepodijeljena i kako to treba ispregovarati u korist Splita kako bi se granica pomakla na istok. Isti knez navodi kako podanici obrađuju i zemljišta na osmanskoj strani granice: „Et perche dell'angustia di quel territorio quell'habitanti uanno procurando di lauorar terreni fuori del confine, dal che nasce, che molti di loro pagano terratico alli Turchi...“.²³⁶ Knez Mudazza 1614. govori o Splićanima koji su obrađivali osmansko zemljište pa čak postali i njihovi podanici.²³⁷ Takav običaj mletačkih podanika koji obrađuju osmanska zemljišta nije bio ograničen na uski pojas uz sam grad Split, već i na šire splitsko područje. Tako 1628. „Sućurani još uvijek obrađuju zemlje na turskome teritoriju“.²³⁸ Potvrda je i proces protiv jednog težaka koji je zapustio zemljište na podnožju Kozjaka,

²³² Isto, str. 230.

²³³ Isto, str. 328.

²³⁴ Izvor: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84948209?rk=21459;2>.

²³⁵ Novak, G., 2005, str. 211; 458. Potvrda za pojas ničije zemlje i nedefinirane granice možda je i u izvještajima knezova koji definiraju različito udaljenost od Splita do osmanske granice sa 1, 1.5, 2 i 3 milje od grada.

²³⁶ *Commissiones VI*, 65-67.

²³⁷ Isto, str. 201.

²³⁸ Omašić, V., 2001, str. 245.

u blizini osmanske granice (zbog opasnosti).²³⁹ Iz toga se može izvesti mogućnost kako su Osmanlije „prisilile svojim susjedstvom“ splitske i kaštelanske težake da obrađuju njihova zemljišta i plaćaju im teratiki i kako su navedeni težaci postali podanici dviju jurisdikcija.

5. Društveni razvoj i procesi u splitskoj komuni tijekom 16. stoljeća

Potpadanjem Splita pod Veneciju 1420. godine mijenjaju se geopolitički odnosi, ali dolazi i do promjena u funkcioniranju komunalne vlasti što utječe na razvoj društva i društvene odnose. Prije pada pod Veneciju Split je imao široku autonomiju koju je predstavljalo splitsko Veliko vijeće odnosno plemići. Padom pod Veneciju najvišu vlast u gradu preuzima splitski knez i kapetan izravno imenovan iz Venecije nad kojim plemićko vijeće više nema utjecaja.²⁴⁰ Iako je Venecija ostavila plemstvu privilegije i njegov povlaštenu položaj u odnosu na druge stanovnike i pravo Vijeća da bira ostale gradske službenike stvarna je vlast prešla u ruke kneza i kapetana odnosno središnje vlasti u Veneciji. On predstavlja državu i izvršava njena naređenja pa čak i onda kada su u suprotnosti sa zaključcima Velikog vijeća ili Statuta. Ni knez ni ljudi koje bi doveo u Split tijekom dvogodišnjeg mandata nisu smjeli primati darove niti sudjelovati u zakupu poreza ili bilo kojem trgovačkom poslu. Na kraju mandata bili su dužni podnijeti izvješće što se sve dogodilo za njihove uprave, ali i prijedloge, ukoliko su ih imali.²⁴¹ Kako knez i kapetan više nije potjecao iz redova splitskog plemstva pučani su dobili priliku da preko njega i središnje vlasti krenu u borbu za određene službe u gradu i oslobođenje od pojedinih obaveza. Ti odnosi i neprestani sukobi plemića s pučanima obilježili su mletačku vladavinu Splitom. S druge strane, neprestani sukobi i rezultati tih sukoba doveli su do daljnjeg raslojavanja društva.

U upravnoj organizaciji vlasti, najviša autonomna funkcija i najveća čast koju je Splitsčanin mogao doseći postali su komunalni suci. Oni su bili zapravo predstavnici Velikog vijeća i birani su svaka tri mjeseca. U odsutstvu kneza i kapetana zamjenjivao ga je posebnim ovlaštenjem najstariji sudac. Iako je Venecija poštovala suce, odmah po preuzimanju grada prekršila je statut i predala knezu pravo suđenja u kaznenim

²³⁹ Isto, str. 229.

²⁴⁰ Prvi upravitelj Splita nosio je titulu providura, a svi iza njega i do godine 1468. nosili su titulu kneza. Te godine mletačka vlada imenuje u Splitu Antonija Loredana titulom kneza i kapetana koju su zatim nosili gotovo svi upravitelji Splita za mletačke vladavine (Novak, G. 2005., str. 296).

²⁴¹ Isto, str. 294-295.

procesima, dok se kasnije i njihova uloga u građanskim parnicama svela samo na „savjetodavni glas“.²⁴² Osim komunalnih sudaca biralo je Veliko vijeće i kamerlenga koji se brinuo za upravljanje općinskim novcem te niz drugih nižih službenika.²⁴³

5.1. Društveni odnosi i promjene u ustrojstvu društva

Zauzimajući Dalmaciju Venecija je svugdje zatekla podjelu na dva staleža: plemiće i pučane. Svećenstvo se također može smatrati posebnim staležom koji je bio odvojen od ostalih i kao takav nije imao nikakva utjecaja na komunalnu upravu.²⁴⁴ Jedinstvo pučana narušava se tijekom 15. i 16. stoljeća kada se kao rezultat imovinske diferencijacije, a koja je ubrzana doseljavanjem velikog broja bogatih trgovaca iz gradova Italije, pučani počinju dijeliti na bogatije i siromašnije. Bogatiji su dobili naziv građani-pučani (*cives*), a siromašniji naziv obični pučani, odnosno mali puk (*populares*).²⁴⁵ Ti bogatiji težili su izdvojiti se iz puka i stvoriti zatvorenu i zasebnu cjelinu, odnosno stvoriti treći stalež koji bi bio između plemića i puka. Nastojali su utjecati i na upravu komune, no u prvom redu osloboditi se podavanja koje je puk trebao raditi (npr. čuvati stražu na zidinama, veslati na galiji itd.). Dok su plemići bili vlasnici posjeda i stalež koji je imao udjela u upravi komune, pučani su bili većinom poljodjelci, obrtnici, trgovci, ribari koji su morali vršiti određena podavanja.²⁴⁶ Pored tih staleža potrebno je navesti i stanovnike (distriktualce) koji nisu imali nikakva utjecaja na upravu komune i koji se nisu ubrajali ni u jednu od skupina stanovnika grada. Bili su to jednostavno ljudi (*homines*). Živjeli su u predgrađu Splita, u selima splitskog distrikta ili na području Kaštela. Najvećim djelom bavili su se zemljoradnjom i obrađivali vlastite zemlje, crkvene i plemićke posjede te one bogatijih građana. Osobno su bili slobodni i vlasnik zemlje nije imao jurisdikciju nad njima, već su sklapali ugovore na kojima se temeljio proizvodni odnos.²⁴⁷ Položaj stanovnika na kaštelanskom području nije bio jednak iz razloga što su pojedina sela imala drukčije vlasnike, bilo

²⁴² Isto, str. 303-305.

²⁴³ Novak, G., 1944, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb: Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, str. 32.

²⁴⁴ Isto, 178.

²⁴⁵ Sličnost je to sa istodobnim procesom u gradovima Italije gdje se formiraju *populo grosso* i *populo minuto* (Cvitanić, A., 1997, Zlatna knjiga grada Splita kao vrelo splitskog statutarnog prava, *Kulturna baština*, Split, str. 137).

²⁴⁶ Novak, G., 1944, str. 178-179. Kao najbogatiji sloj pučana koji se izdvaja u građane najčešće se spominju bogati trgovci doseljeni iz gradova Italije kao što su: Capogrosso, Cambj, Allegreti, Cupareo, De Lupis, Marchi itd. Iako ima i onih sa hrvatskim prezimenima kao što su: Lučić, Suhačić, Glavić i drugi. Oni se spominju kao ser ili magister što znači da su u tu kategoriju ušli, osim bogatih trgovaca i poneki domaći obrtnik (Jelaska, J., 1985, str. 66).

²⁴⁷ Jelaska, J., 1985, str. 6-7, 66-67, 125.

nadbiskupiju, benediktinski samostan ili druge te time bili oprećeni posebnim nametima. Trebali su vršiti obveze za splitsku komunu u vidu stražarskih i vojnih dužnosti, davanja određenog broja veslača za galiju i obavljanja javnih radova.²⁴⁸ Ipak, i tih određenih davanja kao npr. veslanja na galiji neki su bili oslobođeni.²⁴⁹

Uzroci već spomenutih sukoba pučana sa plemićima bila je bahatost plemića, sukobi interesa i osjećaj inferiornosti pučana, ali i njihova želja da uđu u Veliko vijeće.²⁵⁰ Splitsko Veliko vijeće svojim je zaključkom iz godine 1334. oduzelo bilo kakvu mogućnost ulaska u Vijeće ukoliko netko nije plemić. Tadašnji plemići mogli su ući u Vijeće jedino ako su im i otac i djed bili članovi Vijeća. Taj propis je ublažen četrnaest godina kasnije kada je za ulazak u Vijeće traženo da su otac ili djed bili članovi Vijeća. Prilikom predaje Splita Veneciji 1420., Vijeće je tražilo garanciju kako nijedan pučanin ne može postati vijećnik ni plemić Splita. Budući je Venecija to potvrdila formiran je strogo zatvoreni krug u koje pučani više nisu mogli ući.²⁵¹

U *Zlatnoj knjizi*, u odluci iz godine 1462. koju upućuje dužd splitskom knezu Venieru, ulazak u plemićko vijeće se dopušta samo onima koji su rođeni u zakonitom braku. Međutim, u odluci se navodi i kako u splitskom plemićkom vijeću: „budu i moraju biti oni plemići koji su nama predali taj grad, a isto tako i oni koji su rješenjem odnosno odlukom plemenitog muža ser Cristofora Marcella, tadašnjeg splitskog kneza, imenovani plemićima prema sadržaju spomenute odluke odnosno zaključka...“.²⁵² Iz toga proizlazi kako se Venecija nije držala dogovora pri predaji Splita, već je njen knez (1443-1445.) imenovao nove plemiće i vijećnike što znači da je Vijeće posljednje nove članove primilo do 1445., a definitivno se zatvorilo tek 1462. od odluke Vijeća desetorice. U izvještaju knez Bollani 1531. govori o odluci Vijeća iz 1526. vezano za sklapanje braka sa ženom plemenitog roda ili ne, a izvan grada. Po tome plemići su mjesec dana nakon ženidbe trebali priložiti dotičnome knezu određene podatke, između ostalog i genealogiju supruge, a isto su bili dužni učiniti i mjesec dana po povratku u svoj grad.²⁵³ Godine 1564. splitski su plemići zamolili mletačku vladu da svojom odlukom onemogući ulazak u Vijeće svim sinovima plemića koji su začeti u potajno

²⁴⁸ Omašić, V., 2001, str. 143-145.

²⁴⁹ Isto, str. 223-224. Veslanje nisu bili dužni vršiti naseljeni pripadnici poljičkoga plemstva, koji su na kaštelansko područje došli padom Poljica pod Osmanlije.

²⁵⁰ Novak, G., 1944, str. 178-179.

²⁵¹ Novak, G., 2005, str. 245.

²⁵² *Zlatna knjiga*, str. 255. Ovu odluku Novak pogrešno datira u 1470. kada datira i zatvaranje Vijeća (Novak, G., 2005, 250-251).

²⁵³ *Commissiones II*, str. 101-102.

sklopljenom braku, braku sa prostom osobom ili s onima koji obavljaju mehaničke poslove kako se: „mješanjem nelegitimne ili proste krvi ne zaraze ili pokvare s vremenom duše ovog Vašeg najodanijeg Vijeća“.²⁵⁴ Mletačka je vlada odobrila ovaj zahtjev, iako je navela kako se ne odnosi na prošlost, odnosno moguće tadašnje članove Vijeća iz čega bi se moglo zaključiti kako je molba splitskih plemića mletačkoj vladi možda bila uperena s ciljem isključivanja pojedinih članova: „Na sedmo, u pogledu sinova koji će ubuduće biti začeti u potajnim brakovima ili s običnim i priprostim osobama, neka ne budu primljeni u njihovo Vijeće, te da budu uvjereni da će se ubuduće poštivati ono što je sadržano u rečenom kapitulu, ali da se o prošlosti ne bi trebalo ništa kazati“.²⁵⁵ Takvo zatvaranje i sve veće ograničavanje ulaska u Vijeće, uz već prisutne epidemije i kuge, posljedično je dovelo do njegova biološkog propadanja i smanjivanja koje je u kasnijem razdoblju rezultiralo njegovim nefunkcioniranjem. Službe su produljivane ili se vršilo po nekoliko funkcija, a tijekom 17. stoljeća Vijeće je bilo prisiljeno na primanje novih obitelji.²⁵⁶

Giustinijan tako 1553. navodi 16 plemićkih obitelji.²⁵⁷ No, kao što je prethodno rečeno, Giustinijan je zaboravio zapisati obitelj Crancho-Hranko-Hranković, koja je svakako poslije Ciparskog rata napustila Split, dok su obitelji Balci i Petrake izumrle tijekom 16 stoljeća.²⁵⁸ Knez Correro u svojoj relaciji s povratka dužnosti 1583. govori o plemićima koji sa 16 godina ulaze u vijeće i kako ih ima manje od 40 i ne primaju nikoga van svojeg staleža.²⁵⁹ Opadanje broja vijećnika svakako je nastavljeno i krajem 16. stoljeća pogotovo nakon borbe za Klis 1596. kada je poginulo nekoliko splitskih plemića, poimenice: Ivan Alberti, Nikola Cindro,²⁶⁰ Jerko Gieremija i Ante Nadali,²⁶¹ a određeni broj njih je i zarobljen.

Plemićko društvo u Splitu, osim biološkog, propadalo je i materijalno. Još krajem 15. i početkom 16. stoljeća najteža mana mladih plemića bilo je kockanje koje je dovodilo do siromašenja i propadanja obitelji. I pored zabrane, koju je donijelo Vijeće desetorice, kockanje se nastavilo. Tako je splitski knez i kapetan 1518. kaznio Jakova Tartaju, koji se osobito isticao kartanjem, s 50 dukata globe, što je kasnije sniženo na 25

²⁵⁴ Novak, G., 2005, str. 229.

²⁵⁵ *Zlatna knjiga*, str. 479.

²⁵⁶ Novak, G., 2005, str. 229-238.

²⁵⁷ *Putopis*, str. 55.

²⁵⁸ Kuzmanić, M-N., 1998, str. 65-66, 92-93, 127-128.

²⁵⁹ *Commissiones IV*, str. 327.

²⁶⁰ Raukar, T., 2000, str. 18.

²⁶¹ Soldo, J, A., 2000, str. 54, 62.

dukata. Dolazak Osmanlija, čime su plemići izgubili brojne posjede dodatno je oslabio njihov položaj.²⁶² Tako Giustinijan 1553., navodeći šesnaest plemićkih obitelji u Splitu kaže kako ih je većina siromašna, a da najbogatije od njih ne dobivaju više od 200 dukata godišnje.²⁶³ Možda najočitiji dokaz materijalnog, odnosno financijskog sloma i propasti splitskih plemića očituje se u sukobu sa splitskim nadbiskupom oko ženskih samostana u Splitu. Od posljedica kuge 1571. umrle su sve sestre u samostanu sv. Marije de Taurello.²⁶⁴ Veliko vijeće splitske komune odlučilo je stoga izabrati četiri plemića koja će se pobrinuti za samostan. Oni su popisali inventar samostana i do 1577. nisu ništa drugo poduzeli. Te godine Veliko vijeće je odlučilo poslati u Zadar jednog plemića sa zadatkom da u samostanu plemkinja sv. Dominika odabere jednu časnu sestru i dovede je u Split kako bi postala predstojnica samostana sv. Marije de Taurello i uredila ga po pravilima reda sv. Dominika. No, splitski nadbiskup odlučio je riješiti pitanje ženskih samostana sv. Marije i sv. Benedikta na način da ih spoji u jedan s istim pravilima. Splitski plemići su zbog te namjere jednoglasno odlučili poslati u Veneciju izaslanike kako bi spriječili spajanje samostana jer bi to značilo: „propast naših kćeri i časti ove vaše najvjernije krune“²⁶⁵ Također su naveli: „...iako smo zapali u nevolju, iako nesretno živimo, imali bar ovu posljednju našu utjehu, dva spomenuta samostana u koja bismo smjestili naše kćeri za službu Božju i na našu korist, jer zbog spomenutih nevolja mi ih ne možemo udati...“²⁶⁶ Dvojica izaslanika bili su Petar Tartaglia i Petar de Cipcis, a odluka iz Venecije bila je da se dvije časne sestre iz samostana sv. Arnira (Benedikta) presele u samostan sv. Marije i da jedna od njih postane opatica sa slobodom da prihvati broj časnih sestara koji ona smatra potrebitim. Komuna je bila dužna urediti sigurnu klauzuru samostana sv. Arnira, odnosno omogućiti da vojnici sa zidina ne mogu vidjeti časne sestre niti one njih.²⁶⁷ Uređenje klauzure bio je nadbiskupov uvjet kako bi prestalo spajanje samostana. Prema apostolskom vizitatoru

²⁶² Novak, G., 2005, str. 72, 210.

²⁶³ *Putopis*, str. 55.

²⁶⁴ Novak, G., 2005, str. 404. U dokumentu datiranom 1579., navodi se kako su u proteklih šest godina sve časne sestre umrle (*Zlatna knjiga*, str. 561). To znači kako možda nije samo kuga 1571. razlog izumiranja tog samostana.

²⁶⁵ Novak, G., 2005, str. 404-405. Plemići su teško podnijeli spajanje samostana jer je u Splitu bilo mnogo plemićkih djevojaka koje su bile „željne služiti Bogu“ a koje, jedan samostan nije mogao sve primiti (*Zlatna knjiga*, str. 561).

²⁶⁶ Novak, G., 2005, str. 406. Zanimljivo je možda izdvojiti i dokument iz 1577. pri kojem se iz Venecije potvrđuje odluka Velikog vijeća da plemići Splita koji ne znaju pisati i čitati ne mogu ući u Vijeće. (*Zlatna knjiga*, str. 553.) Može se prema tome zaključiti kako je materijalno, odnosno novčano propadanje plemstva imalo kao posljedicu i smanjenje obrazovanosti određenih plemićkih obitelji.

²⁶⁷ *Zlatna knjiga*, str. 553-559.

samostanska klauzura bila je napravljena kako treba i primjereno.²⁶⁸ No, sukob se i dalje nastavio, a nadbiskup je čak ekskomunicirao članove Velikog vijeća. Popunjavanje samostana sv. Marije, koje je određeno rješenjem 1577. provedeno je tek sedamnaest godina kasnije, 1595. godine. Te je godine Vijeće odabralo četiri svoja člana koja nisu imala kćeri i sestara, kako bi ispitali prihode samostana i odredili koliko novih sestri može samostan primiti. Između ostalog, pod predsjedanjem splitskog kneza i kapetana odabrane su plemićke kćeri koje su mogle biti primjene u samostan.²⁶⁹

Potrebno je možda još izdvojiti godinu 1480.²⁷⁰ kada je 15. siječnja generalni providur Damjan Moro ustanovio funkciju kapetana splitskog varoša podređujući je splitskom knezu i kapetanu²⁷¹ i tako na neki način izdvajajući prostor varoši iz djelokruga Velikog vijeća. Funkcija je utemeljena jer se na prostor varoši doseljavao velik broj obitelji iz svih krajeva te nitko nije nadzirao ta kretanja i moguće neprilike. Prvim kapetanom imenovan je Bartol iz Kotora, između ostalog zbog njegova dobrog poznavanja hrvatskog jezika i domaćih običaja.²⁷²

5.2. Sukobi građanstva s plemstvom

I dok se zatvaranjem plemstvo postupno smanjivalo i slabilo, splitsko građanstvo je novim priljevom, odnosno doseljavanjem jačalo brojčano i ekonomski. Zanimljivo je kako je plemstvo s vremenom postalo svjesno sve veće prijetnje građanstva te je smanjen broj prihvaćanja u splitsko građanstvo.²⁷³ Naime, u Zlatnoj knjizi u razdoblju od 1413. – 1448. nalazi se čak deset dokumenata kojima se u splitsko građanstvo primaju nove obitelji. Prvo sljedeće prihvaćanje u građanstvo Splita, nakon 1448., bilo je 1529.²⁷⁴ Bilo je to ujedno prvo i posljednje tijekom 16. stoljeća.²⁷⁵ U građane, kao

²⁶⁸ Isto, str. 561-563.

²⁶⁹ Novak, G., 2005, str. 408-409. Prema odluci još iz 1417. strane ženske osobe, i one koje nisu kćeri ili sestre splitskih plemića nisu se ni smjele primiti u ženske samostane u Splitu (*Zlatna knjiga*, str. 79).

²⁷⁰ Prema Novaku riječ je o 15. siječnja 1481 (Novak, G., 2005, str. 504-505).

²⁷¹ *Zlatna knjiga*, str. 283.

²⁷² Isto, str. 283-287.

²⁷³ Stranac koji je prebivao u Splitu mogao je biti izjednačen s ostalim građanima samo ako bi ga Veliko vijeće svojom odlukom priznalo građaninom Splita (*Zlatna knjiga*, str. 77).

²⁷⁴ Franjo Bartol de Cambis (1413.), Jakov iz Terzaga (1434.), Ivan Baptista iz Gubbio (1439.), Demetrije Mosuro iz Kandije (1440.), Kristofor iz Nave (1440.), knez Restoje – nadstojnik riznice bosanskog kraljevstva (1444.), Pavao Petrović (1444.), Baldasar de Columbis iz Venecije (1446.) Ivan iz Sermone (1447.), Petar (1448.) i Nikola Bonaio dal Zappello i njegov rođak Nikola (1529.) *Zlatna knjiga*, str. 77, 147, 185-187, 191, 203, 209-211, 221, 407-409.

²⁷⁵ Barem što se tiče isprava posvećenih primanju u građanstvo u Zlatnoj knjizi. No, ipak mora se naglasiti kako se u jednoj od isprava primanja navode otprije primljene osobe. Tako se navode još i Antun de Benedetti iz Bergama (1459.), Ambrozije de Cortazi Giradovo i braća iz Bergama (1493.), Navodi se i Venturi Uberti kao osoba primljena u građanstvo 1574. što bi značilo da nije 1529. posljednje primanje u

najbogatiji sloj koji se s vremenom odvojio od ostatka neplemićkog stanovništva, upravo se najčešće spominju bogati doseljeni trgovci iz Italije. Naselili su se najviše tijekom 15. stoljeća, a poslije kuge 1527. opada njihovo doseljavanje.²⁷⁶

Budući su pojedine pučke obitelji bile bogate i ugledne, a već spomenutim zatvaranjem vijeća i isključene iz uprave grada, bilo je prirodno kako će doći do sukoba. Kako su potpadanjem Splita pod Veneciju promijenjene političke okolnosti, odnosno plemićko vijeće više nije bila najviša vlast, pri bilo kakvom sporu između plemića i pučana, ovi posljednji mogli su se obratiti vladi u Veneciji. Mletačka vlada nastupajući u tim sporovima kao arbitar u najvećem broju slučajeva bila je nepristrana. Davala je i oduzimala privilegije pučanima i plemićima pazeći da se ne ugroze državni interesi. Prva takva intervencija vlade bila je 1432. godine vezano za naoružavanje vojne galije kada su plemići odbili sudjelovati u njenom opremanju. Tu im je povlasticu Vlada priznala, ali ih je zamolila da tom prilikom ipak daju četiri strijelca.²⁷⁷ Ubrzo su pučka okupljanja i raspravljanje o zaključcima Velikog vijeća učestala, pa su plemići reagirali u Veneciji. Vlada je odlukom iz 1441. zabranila splitskim građanima održavanje bilo kakvih skupova i zborova bez kneževa znanja i odobrenja.²⁷⁸ Sukobi su se i dalje nastavili te je 1460. Vlada naredila knezu da nastoji riješiti razmirice između plemića i pučana i kazne one koji uzrokuju nemire tako da se živi u miru. Ono što je važno istaknuti pri ovoj odluci je to da su plemići pri ovome sporu doveli sa sobom određen broj pučana koji su stali na njihovu stranu pri čemu se vidi nesloga pučana Splita: „Osim toga saznali smo što su htjeli iznijeti neki pučani, koji su, čini se, s većinom drugih tamošnjih pučana zadovoljni plemićima, a tuže se na zajednicu pučana i ne žele se uplitati i miješati u prije spomenute novotarije“.²⁷⁹

Pučani koji su se bunili protiv plemića bili su bogati, a često i mnogo obrazovaniji od njih te je prirodno da nisu htjeli biti obični puk bez prava. Zatvaranjem

građanstvo. (*Zlatna knjiga*, str. 203.) Svakako uzimajući u obzir i ove osobe, vidljiva je tendencija smanjenja primanja u građanstvo tijekom 16. stoljeća kada plemstvo slabi.

²⁷⁶ Jelaska, J., 1985, str. 66; Novak, G., 2005, str. 112. Možda je netočna tvrdnja Novaka kako njihovo doseljavanje opada nakon kuge 1527. kada se upravo 1529., dakle odmah poslije kuge doselila obitelj dal Zappello, zvana Caugrosso.

²⁷⁷ Novak G., 2005, str. 245-247; *Zlatna knjiga*, str. 137-139. Pri ovom slučaju najbolje se vidi kako Vladu nisu zanimali sukobi plemića i pučana, već isključivo državni interesi, u ovom slučaju opremljena galija nebitno na čiji trošak.

²⁷⁸ Zabranjuje se jer „često nastaju svađe i građanski nemiri“. Važno je istaknuti kako se u odluci navodi: „kako se u gradu Splitu ne smije održati nikakav zbor, skup ili javna skupština...“ (*Zlatna knjiga*, str. 165). Pri tome se zaključuje kako je Vlada ovime ograničila i plemiće jer ni oni bez dopuštenja nisu smjeli sazvati Vijeće. (Novak, G., 2005, str. 247-248.)

²⁷⁹ *Zlatna knjiga*, str. 251-253.

Vijeća znali su da neće moći postati plemići te su otpočeli borbu za veći utjecaj i vlast. Te pučke vođe bili su skoro svi oni kojima su se očevi ili djedovi doselili iz Italije. Sukobi su bili česti, a uzrok je bio uvijek isti: plemići su čuvali privilegije, a pučani su ih nastojali oštetiti kako bi sebi povećali prava. Kad god je bilo potrebno pridonijeti gradu ili državi, opremiti galiju ili obaviti neku službu, plemići su to nastojali izbjeći i prebaciti teret na pučane. Pučani nisu izbjegavali teret i obveze, ali su nastojali prisiliti plemiće da pridonesu barem dijelom u općoj dužnosti ili za opće dobro. U tim borbama isticali su se ponajviše ti novi građani.²⁸⁰

S druge strane, i među samim pukom s vremenom je došlo do razdvajanja. Prvi put ta se razlika očitovala 1499. kada sindici Lauredano i Delfino u pismu splitskom kapetanu i knezu Mauru govore kako su saslušali poslanike najvjernijih „građana“ i „pučana“. Od tada se skoro uvijek u svim spisima javlja naziv „građani i pučani“. Međutim, opaža se kako „puk“ označava cjelokupnu zajednicu kao i „građani i pučani“, dok naziv građani pučani odvaja građane od ostatka puka.²⁸¹

Prvi puta da su pučani uspjeli izboriti „pobjedu“ nad plemićima bilo je 1471. godine. Tada je ponovno izbio sukob oko naoružavanja mletačke galije pa su pučani poslali predstavnike u Veneciju. I tada je Venecija štitila svoj interes ne obazirajući se tko će iz splitske komune platiti opremanje galije. Iako je pučanima zahtjev odbijen, skupa s onim da se imenuje i soprant iz redova pučana, oni su se ipak vratili s određenim uspjehom.²⁸² U odgovoru Vlade na šest kapitula predloženih od strane pučana posebno je zanimljiv onaj koji govori o gradskim prihodima. Naime, po predaji Splita Veneciji, ugovoreno je kako se od komunalnih prihoda plaćaju službenici i knez, a višak se mora uložiti na gradnju bedema. Prema tvrdnji pučana to nikada nije upotrebjeno na taj način. Stoga je Vlada odlučila da se osim plemića postavi i jedan pučanin, koji će voditi računa o utrošku novca za popravak zidina: „...da bi njihova raspodjela bila što korisnija, neka poslovanje s računima obavljaju dvojica od tih naših vjernih, to jest jedan plemić i jedan pučanin zajedno...“.²⁸³ Time su po prvi puta pučani dobili funkciju koju su s istim pravom obavljali plemić i pučanin. Pored tog kapitula, odobrena im je i funkcija procjenitelja žita i vina, putem koje se vršila isplata splitskom

²⁸⁰ Novak, G., 2005, str. 248-251.

²⁸¹ Isto, str. 268.

²⁸² Isto, str. 251-252.

²⁸³ *Zlatna knjiga*, str. 271.

nadbiskupu, a koje je dotada vršio samo plemić.²⁸⁴ Prva služba koju je vršio pučanin, a da se zna tko ju je vršio je pučki tumač.²⁸⁵

Kako su splitski knezovi i kapetani bili najviša vlast u gradu, njihova naklonost prema pojedinom staležu bila je ključna. Tako je knez i kapetan Giovanni Bollani bio veliki protivnik plemića, a prijatelj pučana. Za njegove uprave došlo je do značajne povrede plemićkih privilegija. On je bez pristanka Vijeća određivao poslanike za Veneciju, a pučani su postigli više nego u svih 60 godina mletačke uprave. Bili su sazvani u Vijeće i dopušteno im je da glasaju i biraju kao što su to radili plemići. Odobren im je i pučki soprantant, odnosno nadglednik koji je određivao straže u gradu. Zbog protivljenja plemića sindik Marcelo opozvao je sve odluke kojima su pučanima dane navedene povlastice, isto kao što je Vlada zatražila smjenu svih službenika koje je samovoljno postavio knez i kapetan, uz zahtjev da vrate novac koji im je u međuvremenu isplaćen. Važno je pri tome naglasiti kako je spomenuti Bollani imao dijelom i potporu u samom plemstvu iz čega se može naslutiti da je u to vrijeme bilo i borbi između samog plemstva.²⁸⁶ Da knez i kapetan Bollani nije bio izolirani slučaj svjedoči isprava iz 1499. Prema njoj Vlada u očitovanju na deseti kapitul naređuje da se knez i kapetan ne smije miješati u postavljanje službenika i poslanika, već je to privilegija Velikog vijeća.²⁸⁷ Od iznimnog je značaja što su na samom kraju 15. stoljeća pučani uspjeli izboriti „kongregaciju“ odnosno pučko vijeće u kojem će se moći sastajati. Upravo tada, u dogovoru sa splitskim knezom i kapetanom, pučani su uputili poslanstvo sindicima da im se odobre kongregacije. Odgovoreno im je iste 1499. da: „Rješavamo da se njihove kongregacije održavaju prema njihovom starom i odobrenom običaju i prema izjavama i naređenjima naših prethodnika“.²⁸⁸ Već ranije, 1507. bio je sastavljen popis građana i pučana novog i starog dijela grada Splita (riječ je o prostoru

²⁸⁴ U dva kapitula na plemiće se tuže i pučani i ljudi s otoka Šolte i Čiova jer im plemići otimaju zemlje koje su oni priveli obrađivanju te im brane odnositi proizvode na prodaju u Trogir. Vlada je pri ovom sporu u potpunosti stala na stranu otočana. (*Zlatna knjiga*, str. 267-273.) Pri tome se da zaključiti kako su plemići imali i određene posjede na „sigurnom“ području, odnosno posjede koji nisu bili ugroženi od Osmanlija.

²⁸⁵ Novak, G., 2005, str. 254. Prvi splitski tumač bio je Nikola Cambi (*Zlatna knjiga*, 1996, str. 277).

²⁸⁶ Dvoje od troje poslanika bili su plemići: de Albertis i Tartaglia (Novak, G., 2005, str. 257-261; *Zlatnaknjiga*, str. 297, 301-309, 313-325).

²⁸⁷ *Zlatna knjiga*, str. 357-361, 365. Riječ je o knezu i kapetanu Marinu Moru koji je kao i Bollani bio protivnik plemstva te je postavljao službenike i miješao se u upravljanje komunalnim novcem (Novak, G., 2005, str. 261).

²⁸⁸ Novak, G., 2005, str. 262; *Zlatna knjiga*, str. 361.

unutar samih zidina Dioklecijanove palače). Ukupno je popisano 368 muškaraca, a popis je bio potreban zbog borbe građana i pučana s plemićima.²⁸⁹

Zapisnik sa sastanka održanog 18. lipnja 1512. započinje: „Pošto se sazvalo i okupilo ovo Vijeće zajednice građana i pučana poštovanog grada Splita, po dopuštenju i naređenju Prejasnog i Presvijetlog gospodina kneza i kapetana...na zvon zvona, kako je to običaj, s namjerom da se izaberu i imenuju uobičajeni prokuratori...u kojem Vijeću je sudjelovalo stotinu i osam muževa...“.²⁹⁰ Ovakav način sazivanja, čija je formula gotovo ista kao kod sazivanja plemićkog vijeća pokazuje novinu kakve nije bilo ni u jednoj drugoj dalmatinskoj komuni. Ime „Vijeće“ pripadalo je do tada isključivo plemstvu, koje se također sastajalo na zvuk zvona. Vidljivo je i da to nije bio prvi sastanak, budući se u zapisniku govori o tome „kako je i prije bilo“ ili „po običaju“. Na sastanku 1512. pristupilo se izboru četiri prokuratora, koja su putem „balotaže“ izglasana između dvanaest kandidata. Bili su to: Marin Domicije, Stjepan Caputgrosso, Petar Cambj i Bernardin Blančić.²⁹¹

Iste godine izbila je i pobuna pučana na Hvaru, a splitski knez i kapetan bio je dužan osigurati brodove za prijevoz vojske koja je trebala ugušiti pobunu. Splitski pučani pokušali su to onemogućiti, no u grad je stigao generalni providur. Uništivši Vrbosku na Hvaru, providur se vratio u Split gdje su pučani ponovno ustali te je započeo istragu. Kako nije uspio saznati tko je poticao pobunu, uhitio je četvero pučana za koje se sumnjalo u pobunu.²⁹² Iako se ne navode imena, u ispravi datiranoj godinu dana poslije pobune, 1513. dopušta se povratak u domovinu petoro osoba: Tomi Nigeru, Marinu Domiciju, Antunu iz Gubbija, Stjepanu Cavogrossu i Petru Cambiju. Budući se u ispravi izdvaja Toma Niger vjerojatno je njegov „zločin“ bio drukčije prirode od ostale četvorice. Možda je riječ i o njegovom statusu jer je pri povratku naređen doček koji odgovara njegovom položaju. Ostalima je oprošteno „zbog sličnog“, ali Antunu iz Gubbija povratak je omogućen tek po isteku kazne, dok su ostali pušteni odmah.²⁹³ Po tome je očigledno Antun bio vođa čitave pobune. Zanimljivo je i primjetiti da je troje od četvero ranije izabranih prokuratora bilo protjerano iz države, ali i kako je odreda riječ o

²⁸⁹ Božić-Bužančić, D., 2014, Prilog poznavanju građana i pučana u Splitu početkom XVI stoljeća, *Arhivski vjesnik*, vol. 16, No. 1, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, str. 159-160.

²⁹⁰ Novak, G., 2005, str. 262.

²⁹¹ Zanimljivo je kako su skoro svi predloženi bili ugledni građani jer im se daju titula „ser“. Također je izabran i soprantant Grgur Zavizza (Novak, G., 2005, str. 262-263).

²⁹² Pučani su se digli na oružje uz poklik: „Hoćemo njihova mesa, sasijecimo plemiće“ Isto, str. 264.

²⁹³ *Zlatna knjiga*, str. 371. Ipak navodi se kako je Toma Niger bio čovjek iz naroda i kako je sudjelovao u pokretu i da ga je vlast odvela u Veneciju 1513 (Omašić, V., 2001, str 50).

doseljenim trgovačkim obiteljima iz ranijeg stoljeća. Potvrdu kako bi navedena četvorica mogli biti vođe pobune može se naći u navodima kako Franjo i Petar Cambi, iako su se istakli u Ciparskom ratu, nisu plemići jer: „je njihov predak Petar Cambi 1513. bio na čelu pobune splitskih pučana koji su se suprostavili pozivu mletačke vlasti da sudjeluju u gušenju bune Matije Ivanića na Hvaru“.²⁹⁴

Kao što je navedeno, od 1471. postavljen je jedan pučanin koji je s plemićem skrbio o novcu koji bi preostao nakon isplate komunalnih troškova i koji bi se koristio za gradnju zidina. To nije bio blagajnik „camerlengo“, ali na temelju te odluke iz 1471. pučani su uspjeli uvjeriti kneza i kapetana Molina 1525. da oni imaju pravo na blagajnika. Plemići nisu prosvjedovali protiv tog imenovanja, ali mu nisu priznali nikakva prava niti pravo na plaću.²⁹⁵ Pučani su od kneza i kapetana zatražili i saziv Vijeća na kojem bi izabrali četiri prokuratora, komunalnog rizničara, nadstojnika nad stražama, procjenjivača desetina, tumača i upravitelja zaloga pored već postojećih plemićkih službenika. Kako su plemići protestirali, knez i kapetan je odlučio prosljediti ovo pitanje Vladi. Dvadeset i devet građana, koji su se okupili u njegovoj nazočnosti, izabralo je dva poslanika, od kojih je samo jedan otišao u Veneciju. Bio je to Marin Domicij, ranije spomenuti izabrani prokurator, koji je neko vrijeme bio pritvoren zbog izazivanja pobune 1512. On je trebao od Vlade zatražiti spomenute službe koje bi plaćala komuna koliko i one plemićke.²⁹⁶ Prokurator pučana su zamolili kneza da obavijesti o putu i plemiće kako bi istovremeno obje strane imali poslanstvo u Veneciji: „...tražimo da se Vaša Veličajnost udostoji dati na znanje plemićima ove zemlje, ako kane imati nekog interesa u tom poslu, neka budu s rečenim našim poklisarom u nazočnosti presvijetlog...“.²⁹⁷ Knez je to ispunio, no sindik Papali odgovorio je kako nitko ne može biti „prokurator i branitelj puka“.²⁹⁸ Izgleda da plemići Splita nisu nikako prihvaćali službu pučkog prokuratora pozivajući se na naredbu Vlade prema kojoj nitko ne može biti branitelj i prokurator pučana osim splitske uprave. U pismenom odgovoru plemići su optužili kako su: „neki od ovih vaših pučana, prejasni knez i ovaj naš grad, prisvojili sebi takvu službu bez ikakva naređenja vlasti. ...ona je silom oteta protiv svakog razloga i obzira prema pravdi i našim komunalnim zakonima“.²⁹⁹ Oспорava se i

²⁹⁴ Omašić, V., 2001, str. 185.

²⁹⁵ Novak, G., 2005, str. 264-265.

²⁹⁶ *Zlatna knjiga*, str. 387-391.

²⁹⁷ Isto, str. 393.

²⁹⁸ Novak, G., 2005, str. 266.

²⁹⁹ *Zlatna knjiga*, str. 393-395.

naziv „izaslanik“ za kojeg bi se trebao koristiti naziv povjerenik ili glasnik. Optužbe na račun ne samo istaknutih pučana, već i kneza i kapetana Splita očituje kako odnosi plemića i Molina nisu bili najbolji. Spor u Veneciji nije riješen, već je Vlada otpustila predstavnike plemića i pučana naređujući im da žive u miru i slozi, a knezu i kapetanu da kazni sve one koji šire neslogu.³⁰⁰

Novi knez, Nikola Memo, odlučio je ispuniti najveći zahtjev pučana – blagajnika plaćenog od strane komune. Dana 30. studenog 1528. donio je rješenje kojim se prethodno imenovanom blagajniku treba isplatiti 40 dukata ili ga upisati kao vjerovnika komune. Također, svake se godine trebao birati blagajnik kojeg između pučana bira knez. Privilegij na koji su se pučani pozivali bio je onaj iz 1471. kada je riječ bila o običnom nadzorniku ostatka novca komunalnog proračuna koji se trebao utrošiti na zidine, dok je ovo bila druga funkcija, mnogo važnija i utjecajnija od te.³⁰¹ Plemići nisu prihvatili to rješenje, što se može zaključiti po ispravi iz prosinca iste godine kada generalni providur odluku o izboru pučkog blagajnika i njegovoj plaći prosljeđuje mletačkoj vlasti.³⁰²

Istovremeno, kako je jačao položaj bogatijih i uglednijih pučana u odnosu na plemiće, tako je dolazilo do sve većeg razdvajanja unutar puka. Naime, bogatiji i ugledniji pučani počeli su izbjegavati razne službe koje su kao pučani svejedno bili dužni obavljati. Bile su to službe kao što su stražarenje na zidinama, služba na galiji, javni radovi ili trošak opremanja ratne galije. Bogatiji i ugledniji pučani smatrali su kako ti poslovi i službe ne dolikuju njihovom ugledu i načinu života. Kako su oni to na razne načine izbjegavali, obveze i dužnosti su padale na ostatak siromašnijeg puka. Obični puk, odnosno manje ugledan i siromašniji nije to podnosio pa je na isti način kao što su bogatiji (građani) djelovali protiv plemića i on koristio mletačke vlasti u borbi protiv njih. Godine 1547. oni su se potužili sindicima Landu i Bragadinu koji su donijeli odluku kako se: „svi pučani moraju i da su dužni podvrći se svim i pojedinačnim besplatnim radovima, teretima, stražarenjima i drugim javnim obvezama... i da se nitko, bez obzira na društveni položaj, na bilo kakav razlog, izgovor ili bilo kakvu izliku... ne

³⁰⁰ Novak, G., 2005, str. 266; *Zlatna knjiga*, str. 397-399.

³⁰¹ *Zlatna knjiga*, str. 399-403. Prema novaku riječ je o 30. studenog 1526. godine. (Novak, G., 2005, str. 266-267.) Za pretpostaviti je kako je Novak pogrešno datirao godinu zbog već navedene isprave generalnog providura iz prosinca iste godine (1528.)

³⁰² *Zlatna knjiga*, str. 403.

bude oslobođen i oprošten od spomenutih besplatnih radova...“.³⁰³ Ova isprava dokaz je da se obični puk i ranije bunio protiv bogatijih jer se sindici u odluci pozivaju na raniju odluku iz 1532. Oni nisu imali interesa ostati sa bogatima (građanima) jer su oni ionako sve službe uzeli za sebe, a na njih prebacili sve teže poslove. Taj običan puk bio je čak u gorem položaju od varošana, budući oni nisu trebali služiti stražu na zidinama. Obični su pučani svoju snagu ponajviše crpili iz bratovština u kojima su između ostalog raspravljali i o staleškim pitanjima pa i nastojanju bogatih da izbjegnu svoje obveze. Stoga su oni bogatiji upozoravali kneza i kapetana Splita kako se u bratovštinama raspravlja o stvarima kojima tamo nije mjesto. U studenome 1548. knez i kapetan donio je odluku kojom se zabranilo raspravljati u bratovštinama o bilo čemu što se ne odnosi na njihovu upravu. Ukoliko bi se nastavilo govoriti o odnosima između plemića i pučana ili između malog puka i ostalog puka predviđale su se kazne. Oni koji bi prijavili prijestup, bili bi držani u tajnosti te čak nagrađeni.³⁰⁴

Postojeći sukob unutar samog puka, između građana pučana i običnog puka, nije zasjenio kontinuiranu borbu protiv plemića. U ispravi iz 1550. nalaze se mjere predostrožnosti upućene splitskom knezu i kapetanu od strane Vlade. Riječ je o žalbi splitskih plemića usmjerenih protiv Jerolima, nezakonitog sina Nikole Žeškovića. Oni ga sumnjiče kako se: „željan novina i neprijatelj mirnog življenja, usudio poticati ne samo privatno, nego i javno, idući osobno iz dućana u dućan da potiče obrtnike i druge pučane na već smirene pobune protiv plemića. ...te zatražio da može sazvati zbor pučana i stvarati neke nove službe“.³⁰⁵ Podatak o „već smirenim pobunama protiv plemića“ očit je dokaz da su pobune i borbe s plemićima bile uhodane tijekom prve polovice 16. stoljeća.

Splitski kapetan i knez Ferro sazvaio je građane i pučane u svibnju 1555. kako bi izabrali svoje poslanike koji bi u Veneciji predstavili molbe za uređenje nekih pitanja pučana. „Zajednica građana i puka grada Splita“ uputila je Vladi da se u kongregi bira: četiri prokuratora građana-pučana, kamerlenga (građanina-pučana) pored plemićkog kako bi se što bolje upravljalo komunalnim novcem i soprastanta koji će skupa sa plemićkim nadzirati straže i javne radove. Pored toga, da se pučka kongrega saziva na

³⁰³ Isto, str. 435-437. Posebno je zanimljivo pitanje stražarenja. Kada su bogatiji građani imali svog soprastanta oni su stražarili samo na zvoniku, mjestu koje je bilo zaštićeno od nepovoljnog vremena, dok su ostali bili na zidinama. (Novak, G., 2005, str. 269-271.)

³⁰⁴ *Zlatna knjiga*, str. 443-445; Novak, G., 2005, str. 270-271, 285, 416-417.

³⁰⁵ *Zlatna knjiga*, str. 445.

zvuk zvona, da se gradu osigura liječnik, učitelj i straže za okolicu. Traženo je i da Veliko vijeće, dakle plemići više ne biraju kneževa kancelara, a da se trenutnog makne sa položaja. Bilo kakva odluka u Vijeću koja bi se odnosila na pučane trebala je biti prosljeđena pučkim prokuratorima u prijepisu kako bi je oni proučili. Plemići su isto tako, prema zahtjevu pučana, trebali slati zastupnike u Veneciju o svom trošku, a ne trošku komune. Ništa od ovih molbi i službi nije bilo novo. Ali ovog puta pučani su tražili da njihova kongrega bira osobe za te službe, a ne da ih imenuje knez što je dosada, kad im je bilo odobreno, on činio. Oni su se dakle htjeli osloboditi utjecaja kneza i kapetana jer nisu svi koji su obnašali tu funkciju bili skloni pučanima.³⁰⁶

U odgovoru u kolovozu iste godine Vlada je većinom odbila pučke zahtjeve, a na neki način i smanjila njihov utjecaj. Naime, sasvim je razumljivo da Vlada nije htjela dopustiti da se navedene službe oslobode utjecaja splitskog kneza i kapetana. No, u odgovoru na odabir pučkih prokuratora Vlada je poprilično smanjila utjecaj kongrege koja ih je dotada birala. Prema odluci Vlade knez je morao odabrati: „trideset najboljih, najčestitijih i najodličnijih građana pučana, čija će imena postaviti u kutiju, te kada zajednici rečenog puka bude zatrebala kakva potrebna mjera za obranu i dobrobit, neka isti knez na sreću izvuče trojicu... za njihove prokure“.³⁰⁷ Prema tome, iako su to i dalje bili građani pučani, kongrega nije više utjecala na odabir prokuratora kao do sada, već je ovisilo o „sreći“. Kancelar nije bio smijenjen, već je odluka o tome prebačena na kapetana Zaljeva. Kamerlenga je kao i dotada birao knez i kapetan, a o stražama je odlučeno da se putem zapisivanja odrađenog posla i stražarenja onemogući iskorištavanje. Time je Vlada odbila da kongrega bira i nadstojnika straži. U pogledu troška putovanja plemića, Vlada je zadržala stare običaje i odbila zahtjev pučana, kao i one da se pučkim prokuratorima proslijede prijepisi odluka Velikog vijeća i udara u zvono u znak sazivanja kongrege. Odobreni su samo zahtjevi o potrebi držanja liječnika, učitelja i straži u okolini.³⁰⁸ Na temelju Vladine odluke, pučani su umjesto da dobiju svoju kongregu sa pravom postavljanja određenih službi, izgubili svako pravo biranja pa i poslanika u Veneciju čiju su ulogu preuzeli prokurator izabrani ždrijebom.

³⁰⁶ Novak, G., 2005, str. 271-273. Što se tiče točke o kneževom kancelaru, iz odgovora Vlade vidljivo je da zahtjev pučana nije bio da plemići ne biraju kancelara, već da kancelari kneza ne mogu biti izabrani i za kancelara komune. Taj zahtjev Vlada je i odobrila (*Zlatna knjiga*, str. 463).

³⁰⁷ Po završetku izvlačenja, ostala imena bila bi zapečaćena u kutiji (*Zlatna knjiga*, str. 461).

³⁰⁸ Isto, str. 461-467.

Time je: „potpuno pokopana pučka autonomija i zbrisano sve što su oni (pučani) dotad bili u dugoj borbi postigli“.³⁰⁹

Deset godina poslije Vladine odredbe, u kutijici nije bilo više imena, a nova nisu stavljena. Iz tog razloga knezu i kapetanu Pasqualigu došli su Dujam d'Augubio, Jakov Capogrosso, Petar Cambj, Franjo de Tinctibus i Luka a Cariscis. Zahtjevali su od kneza da im izda vjerodajnice jer oni dolaze u ime cijeloga puka i žele braniti njegove interese. Knez ih je odbio pozvavši se na Vladinu odredbu kojom je točno određeno na koji način se određuju pučki prokurator i odredio im da se u roku od tri dana odluče pristaju li ispuniti te uvjete. Isto je učinio i generalni providur mora. Nakon što su pristali da se postupi prema Vladinoj odredbi iz 1555., knez je zamolio Petra Cambja i Franju Tentora da mu imenuju građane od kojih će on odabrati tridesetoricu, što su oni i učinili. Knez je zatim izabrao tridesetoricu i izvukao imena trojice iz kutije. Jedan od izabranih prokuratora naveden kao messer (gospodin) – Alfonz Call na izbor je odgovorio: „Idite zbogom, neću se miješati u te stvari i ne želim znati ni za što“.³¹⁰ Ono što je zanimljivo pri kneževu odabiru je to da od predloženih ljudi su odabrani gotovo svi koji su navedeni kao „mastro“ (meštar). Također, odabrana su i jedina dvojica navedena kao ser, ser Dominik i Ulcinja i ser Jakov Urmaneo.³¹¹

Sljedeće godine, 1566., građani pučani samostalno su izabrali svoje zastupnike koji su otišli u Veneciju kako bi se suprostavili nekim rješenjima Velikog vijeća. To nije bila opća pučka skupština, koju uostalom knez i kapetan ne bi ni odobrio vodeći se uredbom Vlade iz 1555. Kada su za to poslanstvo čuli ostalo pučani, a bez sumnje potaknuti od plemića, pobunili su se i protestirali kod kneza i kapetana. Učinili su to pod vodstvom „odvjetnika pučana“ Valerija Mazzarella koji je predao knezu i kapetanu imena 197 osoba koji su došli s njime i protestirali kako ne žele da itko od tih poslanika bude njihov prokurator te da se ovi poslanici koriste imenom prokuratora pučke

³⁰⁹ Novak, G., 2005, str. 273.

³¹⁰ Novak, G., 2005, str. 273-274; *Zlatna knjiga*, str. 483-489.

³¹¹ Od 16 predloženih „mastro“ u tridesetoricu je odabrano njih 15. S tom razlikom što Vicenco Bugardelo nije izabran, kao ni Jakov Meljaević. U izabrane, a one koji nisu predloženi bio je mastro Dujam Mikaević. Moguće je možda da su predloženi Jakov Meljaević i izabrani Dujam Mikaević iste osobe te da je riječ o pogrešnom prijepisu iz razloga što nijedna druga osoba nije izabrana, a da nije predložena u tridesetoricu. Ostali koji su izabrani da budu u tridesetorici označeni su kao „gospodin“ odnosno „messer“. Njih je predloženo čak 34, a izabrano samo 13, nakon što su popunjeni svi navedeni kao mastro i ser iz čega se vidi da je knez očigledano davao prednost navedenima. Kao što je navedeno, Jelaska je u građane ubrajao bogate doseljene trgovce i poneke ugledne obrtnike za koje navodi da se u dokumentima navode kao magister (maestro, mastro). (Jelaska, J., 1985, str. 66.) Za Omašića messer je titula koju nose bogati građani. (Omašić, V., 2001, str. 185.) Božić-Bužančić drži kako je ser oznaka za građane (Božić-Bužančić, D., 2014, str. 160).

zajednice samo kako bi se natjecali sa plemićima. I nakon tog protesta pučani su nastavili dolaziti u kneževu kancelariju kako bi iskazali slaganje sa protestom. Sve skupa to je učinilo 323 pučana. Izjave koje su dane najbolje govore kako je dobar dio pučana bio protivan bilo kakvom sukobu sa plemićima, ali i potaknut od strane plemića: „neće svađe sa plemićima“, „sluga Svetog Marka i plemića ovoga grada“, „da se zadovoljava onim što žele plemići“, „da ne žele drugih prokuratora, nego sindika ugledne komune“, „da ne poznaju i ne žele drugih gospodara, nego najprije Boga, zatim Presvjetlog kneza, a onda splitske plemiće“.³¹² Ako se uzme u obzir ponašanje izabranog pučkog prokuratora prethodne godine, Afonza Calla koji je odbio „miješati se u te stvari“ te broj od 323 pučana koji se protive tom poslanstvu protiv plemića, može se reći kako je broj pučana, ili bolje rečeno građana pučana, koji su se sukobljavali sa plemićima bio malen. Tome u prilog ide osobito podatak, iako iz naredne godine – 1567., odnosno izvještaj kneza i kapetana Pasqualiga kako se u gradu (ne računajući dakle otoke Šoltu, Čiovo, kao ni Vranjic) nalazi 583 „homeni da fattion“ odnosno muškaraca sposobnih za oružje, dok se u varoši nalazi 150.³¹³ Karakteristično je da su u izjavama brojni navedeni kao članovi bratovština, ili se pozivali na „bratime“ iz bratovština. Gotovo svi su dali svoje izjave uz prisutnost tumača.³¹⁴

Uspoređujući prezimena potpisnika ove izjave i onih koje je knez izabrao među tridesetoricu, Novak zaključuje kako među Mazzarellovim pristašama gotovo sva prezimena završavaju na –ić, a da su kod građana ona stranoga podrijetla. Smatra kako su protivnici građana pučana gledali u njima strani element upravo zbog razlike u jeziku te da nisu mogli razumjeti kako bi ih oni bolje branili od plemića.³¹⁵ Međutim, treba napomenuti, iako je jezik vjerojatno imao dijelom ulogu u prihvaćenost ili odbojnost doseljenih obitelji, odnosno građana, da je među izabranom tridesetoricom ipak skoro polovica također imala prezime na –ić, što znači da Novak griješi kada zaključuje kako su kod građana ona stranog podrijetla. Također nije jasno kako Novak podršku

³¹² Novak, G., 2005, str. 274-275; *Zlatna knjiga*, str. 501-519.

³¹³ Za istaknuti je kako se u istoj relaciji, odnosno njenom početku nalazi broj od 150 „anime de fattioni u Varoši, dok se kasnije prilikom navođenja stanovništva taj broj penje na 156. (*Commissiones III*, str. 183, 188.) Treba napomenuti kada se govori o puku, da se stanovnici varoši ne ubrajaju u njega. Ipak ovdje su navedene brojke sa varoš, jer su neki od potpisnika navedeni kao „iz prigrada“ pa i gaštald prigrada. (*Zlatna knjiga*, str. 509, 517, 519.)

³¹⁴ Bratimi i suci bili su iz bratovština: Sv. Katarine, Sv. Marije od Pojišana, Sv. Marije u Klisu, Sv. Marije od Poljuda, Sv. Duha, Sv. Dujma, Sv. Nikole od Lučca i Sv. Mihovila. (*Zlatna knjiga*, str. 501-519.)

Iako se među svjedoke izjave, dakle ne i potpisnike, nalazi i kapelan Šolte Franjo Budišić, pri iznošenju brojki stanovnika nisu uzeti u obzir stanovnici Šolte.

³¹⁵ Novak, G., 2005, str. 276.

građanima odnosno plemićima određuje na temelju prezimena kada i sam napominje kako je Mazarello, što svakako nije lokalnog porijekla, „odvjetnik pučana“. Povezujući sa već ranije zaključenim, gotovo svi koji su imali prezime na -ić bili su navedeni kao „mastro“ što bi prema Jelaski označavalo građane u koje su uključeni bogati doseljeni trgovci i poneki ugledni domaći obrtnik. Trgovci su vjerojatno navedeni kao „messer“ odnosno gospodin, dok bi „mastro“ bio meštar i označavao obrtnike. No, ako oni jesu bili uključeni među građane, a njihovo prezime je očito lokalnog hrvatskog porijekla, onda to nije bio „poneki ugledni domaći obrtnik“, već su činili znatan dio građana.

Možda je uzrok ovom sukobu unutar puka bilo uzrokovano i stanjem od mjesec dana ranije. Naime, iste 1566. godine, plemićki je soprantant imenovao mnoge građane da čuvaju stražu na zidinama. Oni su se pobunili jer su dotada, a pod zaštitom građanskog sopranta kojeg su izgubili odredbom 1555., vršili službu samo na zvoniku nad trgom. Knez i kapetan odbio im je molbu i pozvao se na odredbe sindika iz 1525., knezova i kapetana Bollanija iz 1532. i Donada iz 1549. godine. Prema njima svi građani, bez ikakve razlike, dužni su stražariti na zidinama ili bilo gdje drugdje gdje ih dopadne pod prijetnjom kazne od 100 dukata. Građani su svoj prigovor nastavili i u Veneciji. Naravno da to ostatku puka nije odgovaralo jer nisu željeli da se pojedine obitelji ističu i izdvajaju od njih, ali i zato jer su i oni siromašniji željeli služiti lakšu stražu, odnosno na zvoniku.³¹⁶

U odredbi iz lipnja 1566. Vlada je naredila splitskom knezu i kapetanu kako svake godine treba izabrati jednog pučanina koji bi obnašao dužnost preglednika kamerlenga i zapisivao u posebnoj knjizi (odvojenoj od one kamerlenga) primanja i rashode dok bi administracija novca ostala i dalje u rukama plemićkog kamerlenga. Na taj način željelo se urediti upravljanje komunalnim novcem kao što je bilo i u ostalim dalmatinskim komunama te Veneciji. Tadašnji knez i kapetan nije imenovao osobu za navedenu službu pa su se izaslanici puka našli ponovno u Veneciji kako bi prosvjedovali. Kako ni tada nisu bili izabrani prema odredbi iz 1555. godine. Vlada ih je odbila primiti, ali je upozorila kneza i kapetana da poštuje način izbora za troje pučkih prokuratora kad god to njima ustreba.³¹⁷

³¹⁶ Novak, G., 2005, str. 270-271; *Zlatna knjiga*, str. 497-501.

³¹⁷ Novak, G., 2005, str. 276-277; *Zlatna knjiga*, str. 521-523. U relaciji kneza i kapetana Andrea Michelia iz 1573. navodi se da još uvijek ne funkcionira pregledatelj kamerlenga iz redova građana, dok se u izvještaju kneza i kapetana 1583. govori kako knez imenuje jednog preglednika koji ima plaću istu plemićkom kamerlengu. (*Commissiones IV*, str. 128, 327-330.)

Od te odredbe pa sve do 1590-ih nema nijedne isprave koja se odnosi na prijepore između pučana i plemića ili pučana međusobno. Ipak u relacijama knezova i kapetana ogleda se kako su svađe i prijepori i dalje nastavljeni. U relaciji Antonija Pasqualiga iz 1567., dio puka i plemići podijeljeni su u razmišljanima: „...si trova divisa da opinioni, una parte del popolo con quella di nobeli l'altra da se...“.³¹⁸ I 1572. generalni providur govori o podijeljenim plemićima i građanima i kako ne postoji opasnost od pobune jer se ne mogu složiti.³¹⁹ Osam godina kasnije knez Loredan navodi kako je grad podijeljen na plemiće i građane (tj. pučane i građane), ali i da je on uspio umiriti sve nesuglasice između njih.³²⁰ U svom izvještaju 1583., knez i kapetan Corroero kao glavni uzrok nemira vidi zatvaranje plemićkih vijeća, ali napominje kako toga nije bilo za njegove uprave. Iz njegova izvještaja vidljivo je kako su građani pučani ipak uspjeli nekako poništiti odredbu Vlade i ne vršiti stražu na zidinama nego samo na zvoniku. Knez govori i kako su to „najciviliziraniji“ od pučana i kako si mogu naći zamjenika za službu.³²¹ Knez Barbarigo tri godine kasnije govori o mržnji između plemića i građana. Plemići su siromašni i zavide građanima koji zbog trgovine i obrta žive bolje, a građani ne podnose privilegije koje plemići imaju zbog „starih prava“.³²²

Krajem 16. stoljeća, točnije 1594., ponovno se javljaju isprave koje ogledaju društvene odnose u Splitu. Naime, knez je tada bio upozoren kako se u bratovštinama raspravlja o stvarima koje se ne tiču ni njihove uprave ni njihova područja djelovanja. Iako se iz isprave ne može zaključiti o čemu se točno u bratovštinama raspravljalo i što je to bilo „uzrokom neprilika“, knez i kapetan Molino ponovio je odredbu kojom je zabranjeno bilo kakvo raspravljanje u bratovštinama ukoliko se ne odnosi na njen rad i djelovanje.³²³ Sljedeće godine prokurator puka očito su imali zahtjeve uperene protiv plemića. O tome svjedoče dvije isprave poslane, prvo iz Šibenika pa onda Zadra, splitskom knezu i kapetanu od strane mletačkih sindika. U tim ispravama sindici navode kako ukidaju odluku splitskog kneza i kapetana prema kojoj je on presudio u korist zastupnika pučana, a protiv splitske komune.³²⁴ Osim što se odluka smatra ništetnom, građani su dužni isplatiti odštetu komuni, a dopušteno im je izabrati nove zastupnike kako bi pred njima branili svoja prava. Izgledno je da je puk zaista poslao nove

³¹⁸ *Commissiones III*, str. 187.

³¹⁹ *Commissiones IV*, str. 10.

³²⁰ Isto, str. 227, 229.

³²¹ *Commissiones IV*, str. 327-330.

³²² Isto, 379, 383; Novak, G., 2005, str. 278-279.

³²³ *Zlatna knjiga*, str. 609-611.

³²⁴ Za pretpostaviti je kako se ovo „splitske komune“ odnosi na plemiće koji su njeni predstavnici.

zastupnike jer mjesec dana kasnije isti sindici opozivaju dva pisma i dijelove u kojima se govori o koristi građana i puka u komuni, a koja su išla na štetu splitske komune i traže od kneza i kapetana da se poštuju „drevni običaji“.³²⁵

Sam kraj 16. stoljeća obilježio je već spomenuti događaj i osvajanje Klisa predvođeno splitskim plemićima. To je značajno poboljšalo položaj građana pučana, na koje su se od tada splitski knezovi i kapetani mogli osloniti. Oni su u više navrata nastojali mletačkim vlastima ukazati na plemićke namjere i izjave protiv Vlade. Providur Moro u svojem izvještaju piše kako: „splitskim plemićima, koji su bezgranično oholi, izgleda nije pravo što se nalaze pod Venecijom“.³²⁶ Pri njegovom dolasku u Split, plemići su se „uplašili“, a građani razveselili. Kaznio je plemiće i nije sazvao vijeća plemića i pučana, iako mu je to savjetovano iz Venecije. On sam izjavljuje kako: „mu je u Splitu pomogla razmirica između građana pučana i plemića. Plemići su bili skloni caru i kliškom pothvatu, a građani tome protivni.“³²⁷

U tako povoljnim prilikama građani pučani nastojali su izvući što više koristi. Kad je sami kliški pothvat propao građani pučani su se sastali i izabrali svoje poslanike u Veneciju. Knez i kapetan ne samo da im to nije zabranio, već im je dao potvrdu kako bi mogli doći pred Vladu. Istovremeno su i plemići poslali zastupnike kako bi pokušali pobiti zahtjeve građana pučana. Vlada je saslušala i mišljenje generalnog providura Mora koji je govorio o naklonosti građana zbog koje je imao veliku korist u stjecanju informacija koje su pomogle rješavanju nereda, tražeći od vlade da iziđe u susret zahtjevima pučana. Pučani su iznijeli četiri zahtjeva: 1. Ako koji od tridesetorice, čija su imena u kutijici umre, onda neka prokurator predloži nekoliko osoba između kojih će knez izabrati njihovu zamjenu; 2. da oni čija se imena nalaze u kutijici, predlože svake godine dvoje ili troje građanina od kojih će knez izabrati jednoga i postaviti ga za skonta; 3. Da knez izabere među navedenom tridesetoricom jednoga koji će biti soprant; 4. da plemićki kamerlengo ne može koristiti komunalni novac bez dozvole puka. U tim zahtjevima građana pučana vidljiv je njihov cilj da sve privilegije ostanu u rukama onih trideset obitelji. One su trebale birati same između sebe i popunjavati sve službe, a na taj način bi se zaista stvorili tijelo ravno onom plemićkom. Mletačka Vlada u svom odgovoru odredila je da knez i dalje izvlači trojicu iz kutijica, ali da to ne bude

³²⁵ *Zlatna knjiga*, str. 611-613.

³²⁶ *Commissiones V*, str. 121; Novak, G., 2005, str. 279.

³²⁷ *Commissiones V*, str. 122, 131.

više povremeno kad je potreba, već da se mandat pučkih prokuratora odredi na dvije godine. Ukoliko bi netko čije je ime u kutijici umro, treba biti zamjenjen. U drugom Vlada je odobrila zahtjev građana pučana i knez je morao odabrati jednog skontra iz redova tridesetorice, a ne kao do tada koga on hoće. Taj skontro morao je paralelno bilježiti stavke prihoda i rashoda s plemićkim kamerlengom i jedan bez drugoga nisu mogli knjižiti nikakve stavke. Na taj način, dvije najvažnije službe došle su u ruke tridesetorice, a sav ostali puk je isključen. Što se tiče soprastanta, nije im udovoljeno, već je odlučeno da ga imenuje knez i kapetan iz redova građana i pučana. Posljednja stavka, vezana za trošenje novca, predana je u ruke kneza i kapetana bez čijeg se dopuštenja nije mogao trošiti novac.³²⁸ Time su građani pučani, točnije njih tridesetoro, na samome kraju 16. stoljeća i poslije više od čitavog stoljeća borbi te sukoba s plemićima, uspjeli dobiti „određen privilegirani položaj“. Oni dakle, nisu dobili pravo da sami određuju prokurate niti da predlažu skontra, ali te funkcije su ograničene isključivo na njih.

5.3. Demografska kretanja

Šesnaesto stoljeće prilično je burno razdoblje splitske povijesti, barem što se tiče demografskog kretanja stanovništva. Epidemije kuge, ratovi, gubitak poljoprivrednih posjeda, ali i neprestani pogranični sukobi i osmanska opasnost utjecali su na kretanje stanovništva. Broj stanovnika u Splitu i njegovu području može se djelomično pratiti iz izvještaja splitskih knezova i kapetana, kao i ostalih mletačkih dužnosnika. Problem pri takvom praćenju predstavljaju nepotpuni podaci. Naime, knezovi i kapetani, ali i sindici nisu uvijek iznosili podatke za čitavo komunalno područje Splita. Često su to razbacani podaci koji se odnose na sam grad Split, njegovu varoš, otoke Šoltu i Čiovo, kaštelanska naselja i Vranjic, a u dobrom dijelu dostupnih izvještaja navode se samo neki od dijelova komunalnog područja. Također metodologija tih izvještaja je upitna.

Početkom 16. stoljeća Split je imao oko 10 000 stanovnika.³²⁹ Dolazak Osmanlija i njihovi ratni i pljačkaški pohodi utjecali su na početak demografskih promjena. Samo u godini 1507. oni odnose velike količine stoke i odvode u zarobljeništvo dvadeset osoba. Tri godine poslije, Osmanlije odvode još 120 osoba u

³²⁸ *Zlatna knjiga*, str. 615-623. 1599. građanski i pučki soprastant primio je i plaću od 100 libara iz komunalne blagajne. Plemićki je imao 200. Spor oko građanskog skontra nastavio je i početkom 17. st. jer je plemićki kamerlengo smatrao kako i dalje može bez građanskog trošiti komunalni novac. (Novak, G., 2005, str. 279-282.)

³²⁹ Novak, G., 2005, str. 71.

zarobljeništvo, pljačkajući nekoliko splitskih sela. Naredni podatak o stanovništvu Splita saznaje se tek iz godine 1525. i to iz informacije o 1200 „za oružje sposobnih ljudi“. ³³⁰

Termin „za oružje sposobnih ljudi“ koristi Novak. Omašić „uomini de fatti“ prevodi kao „muškarci sposobni za javne radove“, a Solitro „osobe u radinosti“. ³³¹ Posljednji smatra kako su tim terminom obuhvaćene zanatlije i svi oni koji su živjeli od svog rada. U posebnom izdvajanju tih ljudi, on vidi interes mletačke vlasti, ali nije siguran izdvaja li se to kao posebno radi donošenja neke uredbe, novačenja ili nameta. ³³² Činjenica jest da svi dužnosnici mletačke vlasti, bilo sindici ili splitski knezovi i kapetani, kada iznose izvještaje i navode broj stanovnika izdvajaju posebno one koji su „da fattione“.

Godine 1527. Split je zahvatila kuga koja je „opustošila grad“. Umrlo je 6000 ljudi i izgorjelo 250 kuća. Knez Bollani izvještava kako 1534. Split ima 500 „homeni da fati“. ³³³ Skoro dvadeset godina kasnije, 1553. Giustinijan donosi brojku od 2490 stanovnika Splita, od kojih je 400 sposobno za oružje. U predgrađima živi 583 ljudi, od kojih 100 za oružje. Govori o sedam sela koja su se očuvala poslije ratova i koja su smještena na obali. U njima živi 750 osoba među kojima 130 muškaraca sposobnih za oružje. Pod splitsku jurisdikciju navodi i otok Šoltu na kojoj se nalaze četiri sela, odnosno tri: Veliko, Srednje i Malo. U njima ima „200 dimova“ i 300 muškaraca za oružje. ³³⁴ Nije poznato je li Vranjic i Čiovo spadaju pod navedenih sedam sela ili njihovi podaci nisu navedeni. Iako se ne zna točan broj stanovnika na Šolti i podatak o 300 muškaraca se treba uzeti sa zadržkom, možda se može pretpostaviti uspoređujući sa omjerom ukupnog stanovništva sa muškarcima sposobnim za borbu. U Splitu taj omjer iznosi 6,2:1, a u predgrađu i sedam sela 5,8:1. Iako se za pograničnu zonu ne može očekivati isti omjer kao na, od rata zaštićenoj Šolti, može se pretpostaviti da omjer ne bi mogao biti manji od 4:1 što bi značilo oko 1200 stanovnika na Šolti. Zbrajajući sve navedeno na splitskom području se tada nalazilo ukupno 5023 ljudi. Ipak, podaci iz kasnijeg razdoblja pokazuju da Šolta nikada tijekom 16. stoljeća nije prelazila brojku od

³³⁰ Isto, str. 72.

³³¹ Omašić, V., 2001, str. 212; *Povijesni dokumenti*, str. 131.

³³² *Povijesni dokumenti*, str. 131.

³³³ Novak, G., 2005, str. 72, 462; *Commissiones II*, str. 107.

³³⁴ *Putopis*, str. 55-56.

800 stanovnika iz čega bi se moglo zaključiti kako je brojka od 200 dimova i 300 muškaraca prenapuhana.

Četiri godine kasnije, knez i kapetan Splita Ferro donosi podatak o 560 kuća u Splitu. Navodi 712 muškaraca sposobnih za borbu, 1268 žena starijih od četrnaest godina, 485 djece ispod četrnaest godina i 80 starih i nemoćnih. Ukupno dakle 2545 ljudi. U varoši se nalazilo 308 kuća, a osoba za oružje 180. Pored njih bilo je 136 djece i 259 žena, ukupno 575. Na otoku Šolti navodi četiri sela u kojima ima 200 osoba za oružje. Vidljiv je pad od 100 osoba u svega četiri godine. Na smanjenje nije mogao utjecati nikakav ratni zahvat, a iz navedenih podatak bi se moglo zaključiti kako je brojka od 200 osoba za oružje puno vjerojatnija nego prethodnih 300. Nisu isključene ni posljedice kuge iz 1553. i 1557., ukoliko su zahvatile otočni dio splitskog područja.³³⁵ Ferro na Šolti navodi i 327 žena, 120 djece i 43 starca i nemoćna. Pri tome valja istaći kako navodi 120 „putti“ što bi označavalo samo dječake, jer pri navođenju stanovnika kaštela Cambi razdvaja „putti“ i „putte“. Tako navodi 35 dječaka, 28 djevojčica, 54 žene i 38 muškaraca za borbu. U kaštelu Abadessa (današnja Gomilica) navodi 23 osobe za oružje i 19 žena i djece prema čemu bi taj kaštel jedini odudarao i imao veći broj vojno sposobnih muškaraca od ostalog stanovništva. Nadbiskupov kaštel imao je daleko više stanovnika od ostala dva i to 120 žena, 60 djece i 142 muškaraca. U Vranjicu bilo je skoro jednak broj, 150 muškaraca, 120 žena i 70 djece.³³⁶ Čiovo nije navedeno. Ukupno to iznosi 4669 i daje naslutiti opadanje broja stanovnika splitskom područja, što se ako su i prethodne procjene za Šoltu krive može vidjeti na primjeru varoši.

Mletački sindici Erizzo i Bon 1559. navode 2100 osoba u Splitu, od toga 450 muškaraca. Navode četiri sela (vjerojatno kaštela i Vranjic) u kojima je 1030 osoba, među kojima 250 muškaraca. Na Šolti navode 800 stanovnika.³³⁷ I ovdje su podaci nepotpuni te nema podataka za varoš i Čiovo, a ne znamo sigurno i je li Vranjic jedno

³³⁵ Bužančić jedina navodi kuge 1553. i 1557. Božić-Bužančić, D, 1989., Izvještaj izvanrednog providura za zdravstvo Angela Dieda o prilikama u Dalmaciji, *Rasprave i građa za povijest znanosti*, 5, Razred za medicinske znanosti, 1, JAZU, str. 190.

³³⁶ *Commissiones III*, str. 106. Omašić daje drukčije podatke, a poziva se na isti izvještaj kneza Ferra. Navodi 220 sposobnih za oružje u kaštelima i 450 žitelja, ne računajući starce. Zanimljivo je kako govori o popisu pred Ciparski rat pri čemu navodi za Sućurac 35 sposobnih i 21 nesposobni muškarac. Također navodi se kako onima koji nisu dužni vršiti obveze nisu ni zapisana prezimena. (Omašić, V., 2001, str. 223.) Ovakva tvrdnja Omašića pri kojoj se razdvajaju sposobni od nesposobnih, znači kako „da fattioni“ ne mora značiti čitavu mušku (odraslu) populaciju. Ipak u nastavku, budući su navedeni samo sposobni sam koristio termin muškarci.

³³⁷ *Commissiones III*, str. 123-124.

od četiri navedena sela. U prethodnome zbroju Vranjica i kaštela bilo je 867 osoba, pa je to lako moguće i pri tome se vidi daljnje opadanje na tim prostorima. Ukupno prema poznatim podacima 1559. na splitskom području bilo je 3930 stanovnika.

Osam godina kasnije, 1567. u splitskom varošu ima 156 muškaraca sposobnih za oružje i 522 „inutile“, ukupno 678.³³⁸ U samom gradu je 583 muškaraca, a svih ostalih 2324. U Vranjicu je 75 muškaraca i 269 „beskorisnih.“ Nadbiskupov kaštel broji 65 muškaraca i 80 ostalih. Kaštel Cambi 41 muškarca i 125 ostalih, dok kaštel Abadessa nije naveden. Što se tiče otoka, na Čiovu je bilo 47 muškaraca i 108 ostalih, dok je Šolta imala 149 muškaraca i 465 ostalih.³³⁹ Podaci za kaštel Abadessu mogu se možda naći u tvrđnji kako u gradu i teritoriju ima 5211 ljudi, od toga muškaraca za borbu 1133, a „inutile“ 4078. Zbrajajući već navedene podatke dolazi se do broja od 1116 muškaraca i 3893 ostalih. Ako oduzmemo navod kneza i kapetana o ukupnom broju na teritoriju i ovog zbroja navedenih podataka dobije se višak od 17 muškaraca za borbu i 185 ostalih. To dovodi u pitanje točnost navedenih brojki. Iako kaštel Abadessa nije naveden, nije moguće da je taj kaštel brojao preko 200 stanovnika i ta „rupa“ svakako nije posljedica izostanka Abadesse. Zanimljivo je da se nastavlja pad stanovnika na Šolti, a posebno je veliki pad doživio nadbiskupski kaštel. Pad u nadbiskupskom kaštelu možda se može povezati s činjenicom da je zbog položaja bio prvi na udaru Osmanlija jer u kaštelu Cambi, za kojeg imamo i podatke iz prethodnog razdoblja vidimo blagi porast stanovništva.³⁴⁰ Također je prisutan i iznimno velik porast stanovnika samog grada, što nikako nije moglo biti posljedica prirodnog prirasta, već je riječ o unutarnjoj migraciji. Tako je grad 1559. imao 2100 stanovnika, a osam godina kasnije oko 2900. Ukupno gledajući, a ne uključujući nepoznate podatke za kaštel Abadessu, na splitskom području bilo je 5009 stanovnika. Potvrda o tom broju nalazi se i pet godina kasnije u relaciji generalnog providura Foscarija koji navodi kako Split ima oko 5000 stanovnika, očito misleći na čitavo splitsko područje.³⁴¹ Pri tome navodi da je samo 300

³³⁸ Zanimljivo u ovo relaciji je kako Pasqualigo navodi dva različita podatka za broj osoba u Varoši. Pri početku relacije gdje se bavi pitanjem Varoši navodi 150 muškaraca za oružje, dok pri kraju relacije govoreći o demografiji čitavog splitskog područja navodi 156 osoba. Moguće kako se knezu i kapetanu potkrala greška, ali isto tako da je riječ i o tiskarskoj pogreški. Iako je razlika izuzetno mala i nebitna, uzet je u obzir posljednji broj od 156 muškaraca. *Commissiones III*, str. 183, 188.

³³⁹ Isto, str. 188.

³⁴⁰ Možda je i riječ o bijegu stanovništva iz nadbiskupskog u kaštel Abadessa. Abadessa je 1557. imala svega 42 stanovnika, a nadbiskupski 270. Sada nadbiskupski ima 145, a Abadessa, ukoliko se uzme pretpostavljena „rupa“, preko 200 stanovnika.

³⁴¹ *Commissiones IV*, str. 19.

njih sposobno za oružje. Vjerojatno je to pogrešan i netočan podatak, ali isto pokazuje posljedice Ciparskog rata na stanovništvo.

Godinu dana kasnije u svojoj relaciji knez i kapetan Michieli govori o kugi koja je zahvatila Split 14. kolovoza. Kuga je uspješno lokalizirana i žrtava nije bilo mnogo. Knez navodi kako je i prije rata Split imao 5000 stanovnika, od kojih 1500 za oružje, a da poslije rata ima samo 400 ljudi za oružje. Relacija Michielija je važna i zbog podatka o spaljivanju Vranjica.³⁴² To naselje nije bilo obnovljivo jer nakon te godine više se u izvorima i relacijama ne navode podaci za Vranjic. Tri godine poslije Ciparskog rata, 1576., grad ima 3695 stanovnika od kojih 840 sposobnih za oružje.³⁴³ Vjerojatno je riječ o čitavom području, a ne samo o gradu.

Splitski knez i kapetan, Alviso Loredan, donosi podatke o stanju iz 1580. Za splitsku komunu ukupno navodi 3954 stanovnika. Od toga u varoši i gradu ima 2840, kaštelima 395, Šolti 590 i Čiovu 129.³⁴⁴ U odnosu na posljednju godinu sa cjelovitim podacima (1567.) vidljivo je da je posljedica Ciparskog rata bio i pad broja stanovnika za preko 25 posto. 1583. Nikola Correro navodi kako se u varoši nalazi 60 kuća, a da se u varoši i gradu nalazi 3221 ljudi od kojih je 705 sposobno za oružje. Daje podatke i za širi splitski teritorij prema kojem nadbiskupski kaštel broji 266, Abadessa 100, a Cambi (i uz njega Lipej – Lukšić) 140 stanovnika. Šolta broji 771, a Čiovo sa 30-40 kuća 177 stanovnika.³⁴⁵ Zanimljiv je značajan pad kuća u varoši što je vjerojatno posljedica Ciparskog rata. Tri godine poslije, knez i kapetan Barbarigo iznosi kako u gradu i varoši ima oko 3500 osoba od kojih je 800 za oružje. U sva tri kaštela nalazi se 600 stanovnika, a na otocima Šolti i Čiovu ukupno 900, pri čemu 200 muškaraca.³⁴⁶ Pri ovim podacima može se primjetiti stagniranje stanovništva splitskih kaštela, dok ostatak splitskog područja bilježi rast.

³⁴² Isto, str. 132-133.

³⁴³ *Putopis*, str. 171. Navodi se kako Split ima pod sobom devet kaštela, odnosno sela. S druge strane, Omašić naglašava kako je gubitak splitskih Kaštela bio velik. 1557. u njima je bilo 220 ljudi sposobnih za oružje, a 1580., 1583. i 1586. samo 122, 140 i 150. (Omašić, V., 2001, str. 216.)

³⁴⁴ *Commissiones IV*, str. 230. Od osoba sposobnih za oružje, u Splitu i Varoši bilo je 629, Šolti 134, Čiovu 73, a kaštelima 122. Ovdje se Novaku pri navođenju podataka potkrada mala greška. Naime na Šolti nije bilo 599 stanovnika, već 590 kako je navedeno u relaciji. (Novak, G., 2005, str. 109.)

³⁴⁵ *Commissiones IV*, str. 336-338. Novak pogrešno navodi ukupan broj od 606 ljudi u Kaštelima, umjesto 506, te broj kuća na Čiovu od 38-40, pa mu je i ukupan broj stanovnika na splitskom području pogrešan. (Novak, G., 2005, str. 109.)

³⁴⁶ *Commissiones IV*, str. 381-382.

Generalni providur Nani 1591. izvještava kako u Splitu i njegovu teritoriju živi 6500 ljudi.³⁴⁷ Ta brojka mora biti poprilično napuhana jer splitsko područje nije moglo u samo pet godina, sa 5000 stanovnika skočiti na 6500. Posljednji izvještaj vezan za 16. stoljeće je onaj splitskog kneza i kapetana Contarinija iz 1597. U gradu je 3154, a u varoši 730 stanovnika. Tri kaštela zajedno imaju 815 stanovnika, Čiovo 157, a Šolta 771.³⁴⁸ Ukupno bi dakle prema ovom izvješću splitsko područje imalo 5627 stanovnika što je svakako dokaz pretjerane brojke u izvješću šest godina ranije.³⁴⁹ Zanimljiv je i identičan broj stanovnika Šolte kao četrnaest godina ranije, što bi moglo ukazivati na puko prepisivanje prethodnih podataka.

Tablica 1. Broj stanovnika splitskog distrikta u drugoj polovici 16. stoljeća

	Grad	Varoš	Kaštela	Vranjic	Čiovo	Šolta	Ukupno
1553.	2490	583	7 sela = 750 ljudi, Šolta = 300 muškaraca				5023?
1557.	2545	575	519	340	/	690	4669
1559.	2100	/	4 sela = 1030		/	800	3930
1567.	2907	678	311	344	155	614	5211
1572.	/	/	/	/	/	/	5000
1576.	/	/	/	/	/	/	3695
1580.	2840		395	0	129	590	3954
1583.	3221		506	0	177	771	4675
1586.	3500		600	0	900		5000
1591.	/	/	/	0	/	/	6500
1597.	3154	730	815	0	157	771	5627

Izvori: *Commissions III, Commissiones IV, Commissiones V i Putopis.*

Napomena: / (nepoznati podaci); 0 (naselje nije više naseljeno)

³⁴⁷ *Commissions V*, str. 33.

³⁴⁸ Isto, str. 218.

³⁴⁹ Treba imati na umu da borbe oko Klisa 1596. svakako jesu uzrokovale određeni demografski gubitak, ali uvažavajući to i ne računajući pretpostavljeni prirodni prirast, brojka od 6500 iz 1591. nije moguća.

Generalno govoreći, može se vidjeti utjecaj ratnih zbivanja tijekom Ciparskog rata na smanjenje stanovništva, kao i posljedice kuge. Ističe se i brzi porast stanovništva poslije Ciparskog rata kada su smanjene neprijateljske aktivnosti i nastali uvjeti za pokretanje splitske skele. S tim smirivanjem su vjerojatno povezani i sve bolji popisi stanovništva pa se stoga i u izvještajima nalaze sve detaljniji podaci o stanovništvu.

5.4. Migracije

Usko vezano za pitanje demografskog kretanja stanovništva su i migracije. Osmanska osvajanja uzrokuju smanjenje splitskog distrikta, a s time i gubitak poljoprivrednog zemljišta. Njihov dolazak i provale utječu na političke, gospodarske i društvene aspekte života, ali najviše se posljedica ogleda u migraciji stanovništva. Možda najočigledniji primjer, kako dolaskom Osmanlija dolazi i do pomicanja ne samo stanovništva, već i njihovih naselja, se ogleda na primjeru kaštelanskog područja.

Naime, sela na kaštelanskom području bila su smještena na padinama Kozjaka i udaljena od mora. Bila su to razna sela kao Sućurac, Selišće, Kruševik, Parhovo, Kozice i Smoljevac. Osmanske provale i pljačke izlagale su ta sela velikoj opasnosti. Sela Sućurac, Kozice i Kruševik posebno su stradala 1471. godine, a o tome svjedoče isprave o prodaji vinograda i siromaštvu koje je nastalo odvođenjem ljudi u ropstvo. I pored toga život se u tim pretkaštelanskim naseljima nastavio, iako je stanovništvo već tada počelo napuštati taj kraj.³⁵⁰ Plemići i crkvene ustanove izgrađuju utvrde-ljetnikovce uz morsku obalu, a uz njih i nastambe za težake. S vremenom se opasaju zidinama i opkopima i nastaju, zbog daljnje izgradnje unutar sela, male urbane zone. Sela Kruševik i Kozice nalaze se u popisu naselja i utvrda splitskog kneza Molina 1525., kao i Cambijev kaštel i Velika i Mala Piškera, izgrađeni od strane seljana Kruševika. Kozice i Kruševik održali su se do tridesetih godina 16. stoljeća, a razoreni su 1532. prilikom osmanske provale. Stanovnici Sućurca, iako su također bili ugroženi od Osmanlija, oklijevali su u naseljavanju oko nadbiskupskog kaštela, koji je izgrađen još 1489.³⁵¹ Kad je kaštel utvrđen počelo je naseljavanje, no Osmanlije su već 1509. provalili i spalili to naselje. Nadbiskup Bernardin, uz pomoć mletačke vlasti, obnovio je naselje i utvrdio ga još više. U Molinovom popisu navodi se uz nadbiskupov kaštel i naselje uz njega i posebno selo Sućurac. Dakle razlikuje se naselje uz kaštel od starog sela

³⁵⁰ Omašić, V., 2001, str. 46, 54, 61.

³⁵¹ Stanovnici Selišća, Lažana i Kruševika su zbog straha od Osmanlija napuštali svoja sela prodavajući posjede obitelji Cambi. (Omašić, V., 2001, str. 5, 55, 61, 182.)

Sućurca, a prvi put naziv Sućurac za nadbiskupov kaštel javlja se 1537. Nadbiskupov vikar, još 1519. pozvao je stanovnike Sućurca da se nasele oko nadbiskupova kaštela i napuste svoje selo. Ono je napušteno tek 1550. naredbom mletačkih vlasti i pod prijetnjom teškim kaznama.³⁵² Ipak, migracije stanovništva nisu se samo dogodile na relaciji staro selo-kaštel/novo selo, već je očito postojala i dnevna migracija koja je obuhvaćala odlazak u obrađivanje polja na osmanskim teritorijama. Naime, splitski knez i kapetan naredio je 1512. Sućuranima da obrade sva zapuštena zemljišta Nadbiskupije. Zapuštena zemljišta posljedica su manjeg dohotka što se plaćao vlasnicima na osmanskim teritorijama, pa su Sućurani odrađivali te zemlje. Da se takvo što događalo i poslije, svjedoče ponovne naredbe knezova i kapetana iz 1558. i 1568.³⁵³ Stanovnici već spomenutog sela Kozice, razorenog 1532., preselili su se u kaštel splitskih benediktinki, a kaštel Kuparić pružao je zaštitu stanovnicima sela Smoljevac. Tim preseljavanjem stanovnika potkozjačkih sela oko novih kaštela uz morsku obalu, došlo je do promjene topografske slike tog područja. Sela više nisu bila raštrkana i pod Kozjakom, već zbijena oko utvrda/kaštela splitskih zemljovlasnika i uz morsku obalu.³⁵⁴

Migracije stanovništva, odnosno bijeg u sigurnije krajeve nije zaobišao ni ostale dijelove splitskog distrikta. Tako bježeci od Osmanlija iseljava i stanovništvo Žrnovnice i to najviše u Split. Još 1503. u splitskom predgrađu (varoši) zabilježena je koliba Duje iz Žrnovnice i druge slične nastambe.³⁵⁵ Nakon pada Klisa, u Splitu i njegovoj okolini, nastala je panika pa se stanovništvo počelo iseljavati. Splitski knez i kapetan u ožujku 1537. izdaje naredbu da se: „svi izbjegli seljaci iz Vranjice, podgrađa Kuka, Sućurca i Opaćeg sela moraju kroz osam dana onamo vratiti, inače će sva njihova dobra biti ustupljena drugima“, a u travnju iste godine i stanovnicima Žrnovnice je naređeno da se vrate zajedno sa svojim obiteljima u svoje selo, i to u roku od dva dana. U protivnome

³⁵² Vlast nikako ne bi bila uspješna u preseljavanju stanovništva da nije bilo opasnosti od Osmanlija. Preseljavanjem su seljaci došli pod nadzor zemljovlasnika koji su time stekli političku, gospodarsku, a i crkvenu vlast nad njima. Seljani su na uspomenu svojih predaka dideća zadržali nadarbine Stomoriju, Sv. Mihovila od Lažana, Sv. Martina od Kruševika itd. Iako su u novim naseljima bile osnovane župa, oni su zadržali biranje nadarbenika tih beneficija. Stanovnici naselja Selišća, Kruševik, Parhovo i Kozice naselili su se oko Gomilice i Kambelovca. Tijekom 16. st. birali su jednog župnika koji je bio nadarbenik beneficija dvaju sela. To je s vremenom dovelo do sukoba među seljanima jer je bilo problematično tijekom blagdana, a zbog opasnosti od Osmanlija, odlaziti u drugo selo. Župa je razdvojena 1604. (Omašić, V., 2001, str. 50-51, 176-177, 200, 208.)

³⁵³ (Omašić, V., 2001, str. 243.)

³⁵⁴ Treba imati na umu da su kašteli, a s njima i sela oko njih izgrađeni na zemljištima koje je mletačka vlast prepustila kao feud. Stanovnici su dobili zemljište i pri tome su morali davati određena podavanja. (Omašić, V., 2001, str. 176-177, 191-196, 199.)

³⁵⁵ Nisu bježali samo u Split, već i druge krajeve, npr. Hvar. Tako se na Hvaru bilježe krštenja djece iseljenika iz Žrnovnice 1516., 1520., 1521., 1525., 1526., 1527, 1533., 1536., 1537. i 1542. označenih kao „de Žernouniza“. (Kovačić, J., 2007, str. 7-8.)

biti će lišeni svojih posjeda.³⁵⁶ Njihovo doseljavanje bilo je trajno što se ogleda i u osnivanju bratovština. Tako je 1590. u varošu osnovana bratovština sv. Martina „od Varošana i Žrnovničana“.³⁵⁷ Možda se treba napomenuti kako taj kraj nije bio potpuno iseljen. To se može vidjeti iz isprave datirane 1572. prema kojoj su stanovnici novog sela u Žrnovnici tražili primanje pod mletačku zaštitu obećavši određena podavanja. Molba im je bila odobrena. Zanimljiv je pri tome podatak da se pozivaju na: „onako kako su primljeni oni iz poljičke pokrajine“.³⁵⁸ Nepoznato je tko su to „oni iz poljičke pokrajine“, osim ako se ne misli na selo Srinjine, susjedno Žrnovnici, koje je 1567. obnovilo plaćanje crkvene desetine Nadbiskupiji.

Stanovnici poljičkih sela Gostan, Perun i Opaćeg sela također su potražili sklonište u predgrađima Splita, budući su neki već imali tamo svoje kućice. Razlog brzog napuštanja tih zaseoka leži u činjenici da su se, još od ugovora 1444., nalazili na splitskom teritoriju pa nisu ni imali zapreka. I mnoge obitelji iz Podstrane nastojale su se skloniti bar na neko vrijeme na sigurnija područja. Najviše su bježali na splitsko područje, što se vidi u splitskim matičnim knjigama, ali i na druga mjesta na otocima. Migracijama su svakako pogodovala i odredbe mletačkih vlasti iz 1537. i 1570. kojim se dopuštalo „ugroženim turskim kršćanima iz Poljica da se mogu preseliti na jedan od susjednih mletačkih teritorija“.³⁵⁹ Uz to, Poljičani su bježali i na već navedeno područje Kaštela.

Iako su Poljica imala određenu autonomiju, i na čelu im je stajao domaći knez, a ne kao prije splitski plemić, Osmanlije su ih gledali kao carski has. Nastojali su uvesti i provesti sankcije za sve one koji su bježali na mletački teritorij, pa su Poljicima negirali autonomno sudstvo i povremeno ubirali desetinu. Prihodi su se davali u zakup što su lokalni moćnici iskorištavali pa je dolazilo do niza sukoba i nasilja. Iz tog razloga Poljica su godine 1615. izgubila pola kuća.³⁶⁰ Neki Poljičani nisu se zaustavili na splitskom području nego su nastavili i dalje prema zapadnojadranskoj obali. Tako se u

³⁵⁶ I parunima brodova je izdana naredba kojom se zabranilo odvođenje ljudi i njihovih stvari sa područja Splita. Kazna za prijestup bilo je spaljivanje brodova i rastezanje na konopu. (Kovačić, J., 2007, str. 8.)

³⁵⁷ Kovačić, J., 2007, str. 15.

³⁵⁸ *Zlatna knjiga*, str. 537-539.

³⁵⁹ Vlašić, D., 1988, str. 83-84. Tijekom 15. i 16. stoljeća nekad se u dokumentima navode poljička sela kao pripadajuća splitskom distriktu, a stanovnici Podstrane i drugih poljičkih sela se spominju kao vlasnici u području Splita. (Jelaska, J., 1985, str. 129.)

³⁶⁰ Moačanin, N., 2000, Novije spoznaje o povijesti Kliškog sandžaka prema osmanskim izvorima, *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str. 78-79.

jednoj oporuci u Mlecima iz 1538. navodi kako je: „Splićanin Jakov, sin pok. Petra iz Poljica, posjednik očinskog naslijeđa u Poljicima te stečenih dobara u Split“.³⁶¹

I na užem području splitskog distrikta došlo je do migracija uzrokovanih dolaskom Osmanlija. Oni su nakon osvojenja Klisa zauzeli i Kuk. Tada je propalo solinsko naselje Prosik, dok su se njegovi stanovnici povukli prema onome što su danas Mravinci i Kućine. Kako granica nije bila točno određena oni su obrađivali polja i splitskih i osmanskih vlasnika.³⁶² Nakon što je osvojen Kuk, Rustem paša je 1541. dao sagraditi selo (Novo selo) kako bi ondje okupio stanovnike četiriju splitskih sela.³⁶³ Zbog tih osvajanja brojni su crkveni i plemićki posjedi postali dio osmanskog teritorija. Izgleda da nisu svi seljaci napustili zemljišta, ali su odbili davati dio prihoda vlasnicima koji su živjeli u Splitu. Godine 1548. i 1561. mletačka je vlast zabranila podanicima na splitskom distriktu obrađivati polja na osmanskom teritoriju kao i prevoziti robu na osmanskim brodovima, kako s vremenom ne bi postali osmanski podanici. Da je strah bio i opravdan može se uzeti u obzir situacija nakon ponovnog pada Klisa 1596. u osmanske ruke. Tada su pojedini mletački podanici, vidjevši da nemaju dovoljno zemlje za obradu, počeli obrađivati osmanska zemljišta i prilagodili se osmanskoj vlasti te postali njihovi podanici.³⁶⁴

Suočeni s ratnim okolnostima, stanovništvo se doseljavalo oko gradskih bedema, ali doseljenici nisu imali nikakva prava, već da bi postali splitskim građaninom, pučanom trebalo ih je odobriti plemićko vijeće. Koliko god su se te splitske varoši povećavale, po izgledu su i dalje ostale sela jer su ih naseljavali seljaci, najviše iz susjednih Poljica.³⁶⁵ Tvrdnja koju iznosi Babić, doduše na primjeru Trogira, kako „pomicanje stanovništva izaziva stalan rast predgrađa“³⁶⁶, možda nije primjenjiva za Split. Iako nema kontinuiranih i preciznih podataka, može se vidjeti stagnacija ili slabi porast stanovnika splitske varoši. Naime, 1553. u varoši je bilo 583 osobe, a 1597. samo 730. Kada se 1572. pojavila kuga u Splitu mnogo je Splićana pobjeglo iz grada, a godinu dana ranije zbog pada Kamena i solinske tvrđave Splićane je uhvatila panika pa

³⁶¹ Čoralić, L., 2000, Iseljavanje sa splitskog i kliškog područja na zapadnojadransku obalu u doba mletačko-turskih ratova, *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str. 96, 102.

³⁶² Pri označavanju granice splitskog distrikta i 14. st. navode se pogranična naselja Prosik, Kuk, Križ i Gorica. (Jelaska, J., 1985, str. 17, 127.)

³⁶³ *Povijesni dokumenti*, str. 179-180. Ovo Novo selo je vjerojatno novo selo u Žrnovnici koje se navodi u prethodno navedenoj ispravi iz 1572.

³⁶⁴ Novak, G., 2005, str. 210-211.

³⁶⁵ Isto, str. 133, 255.

³⁶⁶ Babić, I., 1991, str. 124.

su neki pobjegli na otoke.³⁶⁷ Međutim ,ubrzo nakon rata pa sve do 1586. vidljiv je veliki porast stanovništva. U svega 15 godina stanovništvo se povećalo za trećinu, što je svakako posljedica doseljavanja na splitski teritorij i u Split.³⁶⁸

Migracije unutar splitskog distrikta i doseljavanje s okolnog područja na splitski distrikt nisu bile jedine migracije. Tijekom 16. stoljeća bilo je izraženo i napuštanje splitskog teritorija i odlazak u područja današnje Italije. Već 1510. Splićani i okolni seljaci su ušli u kneževu palaču zahtijevajući da ih se zaštiti ili će se u protivnome iseliti. I na području Kaštela seljaci su se iseljavali pa su Nadbiskupiji ostala neobrađena zemljišta, a gubila je i radnu snagu. To iseljavanje je mletačka vlast nastojala zaustaviti silom pa je 1520. zatvorila Martina Krstulovića koji se namjeravao iseliti zajedno sa nekoliko suseljana. I godinama poslije vode se sporovi oko zauzimanja zemljišta koja su napustili seljaci te se odselili u Apuliju. Da to nije bio slučaj samo u prvoj polovici 16. st. svjedoče i podaci o iseljavanju Kaštelana nakon Ciparskog rata. Naime, riječ je o napuštanju sela oko Starog i Novog koja su bila spaljena.³⁶⁹ Iako je riječ o trogirskom području vjerojatno je da se isti trend odvijao i na splitskom dijelu Kaštela.

Iseljavanja nisu bili pošteđeni ni otočni dijelovi splitskog distrikta. Tako se može pratiti i iseljavanje s otoka Šolte. Najočitiji i do danas prisutni trag šoltanskog iseljavanja u Mletke ogleda se toponomastici pa se još i danas jedna od ulica naziva Corte Solda (prije mali trg Corte del Solta).³⁷⁰

Samo iseljavanje sa splitsko-kliškog područja može se podijeliti u nekoliko faza. Najvišu razinu, odnosno najveći broj iseljenika zabilježen je u razdoblju od 1450.-1500., a taj se trend nastavio i u prvoj polovici 16. st. Splitsko iseljavanje u Marke tijekom prve polovice 16. st. opada (ali je još uvijek dvostruko veće u odnosu na prvu polovicu 15. st.) dok to nije slučaj sa područjem Mletaka.³⁷¹ Točnije intenzitet useljavanja Splićana u Veneciju opada od 1501. do 1525., a onda od 1525. do 1550. doseže razinu gotovo istu kao posljednja četvrtina 15. st. (najviše zabilježenih Splićana

³⁶⁷ Novak, G., 2005, str. 82; Omašić, V., 2001, str. 214.

³⁶⁸ Novak, G., 2005, str. 111.

³⁶⁹ Novak, G., 2005, str. 49. Obitelj Cipiko uspjela je nagovoriti iseljene seljake da se vrate iz Apulije. (Omašić, V., 2001, str. 176-177, 215.)

³⁷⁰ Čoralić, L., 2001, "Corte Solta" : tragovima šoltanskih iseljenika u Mlecima, *Mogućnosti*, god. 48, broj 1-3, Split: Književni krug Split, str. 112-113, 116.

³⁷¹ Čoralić, L., 2000, str. 93-96, 98. U svom drugom članku autorica navodi kako je druga polovica 16. stoljeća doba kada se dostiže vrhunac prekojadranskog (hrvatskog) egzodusa. (Čoralić, L., 2001, str. 117.)

u Veneciji).³⁷² Florence Fabijanec navodi kako se Splitski najviše iseljavaju u razdoblju od 1550. do 1575. godine.³⁷³ U mletačkom području oni se uglavnom nastanjuju u gradu, dok su Marke pružale mogućnost bavljenja agrarnim djelatnostima. Najveći dio tih iseljenika pripada nižem i srednjem društvenom sloju. Dio ih je dolazio sa svojim obiteljima, ali mnogo više je dolazilo pojedinačno. Iseljenici nisu zaboravljali crkvene ustanove u Splitu pa su zabilježene oporuke kojima se ostavljaju pojedini predmeti ili novčani iznosi navedenima.³⁷⁴

6. Gospodarstvo splitske komune u 16. stoljeću

Promijenjene političke okolnosti i novi (osmanski) susjed donijeli su Splitu promjene u ekonomskom smislu. Prije potpadanja pod Veneciju, splitska komuna raspolagala je svojim prihodima i rashodima samostalno. Kada je Venecija poslala plaćeničku vojsku u grad trebalo se naći novca za njeno uzdržavanje. S vremenom je Venecija uvela i posebne poreze koji su išli u državnu blagajnu. Tako je u Splitu došlo do formiranja dvije blagajne: jedne komunalne, a druge državne. Isto tako i dvije vrste prihoda i rashoda. O postojanju blagajnika komune već je bilo riječi. Tu funkciju obavljao je plemić (kasnije mu se pridružio i jedan građanin), a funkciju državnog blagajnika obavljao je kaštelan.³⁷⁵

6.1. Blagajne splitske komune

O dvama blagajnama i njihovim prihodima i rashodima izvještavali su splitski knezovi i kapetani te sindici, neki opširnije, neki samo letimično. Glavni prihod koji je skupljala državna blagajna bio je tridesetica. Tijekom vremena su uvedeni „novi porez“, ili carine na konje, limitacije i drugo. Limitacija je bila vrsta poreza kojim su Mlečani uzimali sve ono suvišno, u trenutku kad bi se nekim porezom skupilo znatno više od predviđenog.³⁷⁶ Ponekad su uvedeni i izvanredni nameti, kao onaj 1512. kojim se

³⁷² Čoralić, L., 1996, Splitski u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, god. 12, Split: Državni arhiv u Splitu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 110.

³⁷³ Fabijanec, S. F., 2011, *Le Développement commercial de Split et Zadar aux XVe-XVIe siècles. Un commerce transitaire entre l'Europe Centrale et la Méditerranée*, Saarbrücken: Edition universitaires européennes, str. 51.

³⁷⁴ Čoralić, L., 2000, str. 95, 98.

³⁷⁵ Novak, G., 2005, str. 307.

³⁷⁶ *Povijesni dokumenti*, str. 130. 1573. u izvješću splitskog kneza i kapetana stoji kako su u Splitu dvije blagajne. Državna skuplja trideseticu i „novi porez“ na konje. Gradska ima desetak raznih poreza. (*Commissiones IV*, str. 128, 134.)

trebalo isplatiti gradsku stražu.³⁷⁷ Godine 1541. uveden je i porez (dažbina) na konje volove i ostale životinje namjenjene izvozu u Pugliu. S time se trebao podmiriti trošak liječnika, a ostatkom popraviti splitsku luku i gat.³⁷⁸ Kako bi se nadziralo trošenje državnog novca, ali i rad državnih službenik, vlast je slala u Dalmaciju sindike, koji su vršili provjere.³⁷⁹

Kontrola nad gradskom blagajnom službeno je bila u rukama Velikog vijeća, odnosno plemića blagajnika. No, kako je već rečeno u ispravama su zabilježeni više puta prigovori u Veneciji kako se knez i kapetan upliće u financije i raspolaže njima. Tako je bilo još na početku 16. st., odnosno 1499. za vrijeme kneza Maura. Nastavilo se i kasnije pa se 1510. poništavaju svi dodjeljeni gradski prihodi koje je knez dao vjerovnicima komune. Da to nije bilo sasvim sređeno, vidi se po ispravi iz 1518., kojom se i dalje govori o poništenju iz 1510. Zloupotreba blagajne nije bila strana ni plemićima. Građani (pučani) pri raznim prigovorima ili zahtjevima za novih službama (npr. za službu skontra) ističu kako plemići novac troše nepropisno, a to u ispravi iz 1566. potvrđuje i generalni providur navodeći kako je: „pronašao da razdioba prihoda iste komune (splitske) nije napravljena na način koji je odredilo naše Gospodstvo“.³⁸⁰

Iz navedenih razloga mletačka je vlast uredila da se prihodi i rashodi moraju voditi uz nazočnost građana, što plemići dugo nisu priznavali. Michel je isto tako navodio brojne neredе u komunalnoj blagajni, s prihodovne i rashodovne strane. On neredе nije prebacivao samo na plemićе, već je navodio i kako su knezovi i kapetani odobravali darove za Osmanlije tako nanoseći popriličnu štetu. Davane su i privatne stvari, kojima se vrijednost zapisivala dvostruko, naravno na račun blagajne. Vlast je 1565. donijela odluke kojima se trebao srediti nered i ubuduće upravljati novcem.³⁸¹ Da to nije pridonijelo rješavanju neredа vidi se u izvješću kneza i kapetana Michielija 1573., koji navodi da bi komunalna blagajna trebala imati godišnje 3000 lira, a kako to sve ide u džepove plemićа.³⁸² Zanimljivo je da je i pored tog pretpostavljenog viška, knez i kapetan pozvao bogatije građane da pomognu s obnavljanjem bedema, budući je:

³⁷⁷ Porez je bio nametnut svim građanima i kleru. Međutim, ta odluka opozvana je tri godine kasnije, a vlast je odlučila poslati sol s Paga u vrijednosti od 50 dukata kako bi pokrila idu troškova straže. (*Zlatna knjiga*, str. 373-375.)

³⁷⁸*Zlatna knjiga*, str. 423-427.

³⁷⁹*Putopis*, str. 6.

³⁸⁰*Zlatna knjiga*, str. 351, 365-367, 377, 521-523.

³⁸¹ Isto, str. 489-495.

³⁸²*Commissiones IV*, str. 128, 134.

„njegov prethodnik ostavio praznu blagajnu“.³⁸³ Treba pri tome istaknuti kako su se bedemi morali obnavljati od suviška gradske blagajne, a kako knez i kapetan krivi svog prethodnika očito su oni i dalje imali utjecaja na gradsku blagajnu. I nekoliko godina kasnije, u izvještaju Antuna Giustiniana, vidi se zloupotreba gradskog novca. Giustinijan navodi kako riznica ima 1500 dukata pri čemu bi trebalo biti viška 500, no toga nema. Pri kontroli blagajne nađene su bulete čak iz godina 1476., 1487., 1489, 1502., 1507. i druge, a neke od njih isplaćene su i više od dva puta. Sindik je kaznio pojedine kojima su isplaćene više puta, no pravim krivcima smatrao je kamerlenge, ali i knezove jer su oni potpisivali bulete. Drži kako je taj nered u blagajni jako star te je problem riješio „presjekom“ svih buleta do godine 1570. Savjetuje podizanje plaće kamerlenga jer zbog malenih plaća oni indirektnim putem izvlače novac iz blagajni.³⁸⁴ Izgleda da se u Splitu i dio troškova pokrивao iz državne riznice tj. blagajne jer se 1582. uređuje isplata duga koju splitska komuna mora platiti fiskalnoj komori.³⁸⁵

6.2. Opći smjer gospodarstva i trgovine tijekom 16. stoljeća

I prije dolaska Osmanlija, splitski distrikt bio je jedan od manjih distrikata. Njihovim dolaskom Splitu se samo još više sužavalo područje i na taj način gubio je Split dijelove proizvodnog područja. Međutim, iako je vladalo stanje neprestanog pograničnog rata, između Splita i osmanskog zaleđa prisutna je i međuovisnost „s elementima ekonomske simbioze“.³⁸⁶ U Splitu se itekako vodilo računa o karavanama iz zaleđa, cijeni na balkanskim sajmovima, kao i o uspjehu ljetine na poljima u zaleđu. Split je imao žita dovoljno za četiri mjeseca, i koliko god je on bio ovisan o žitu i stočarskim proizvodima iz zaleđa, tako je i osmanskim trgovcima bio potreban Split za izvoz na ostala tržišta. Zato je Splitu teško padalo Kružičevo ometanje karavana na putu u Split, a zbog karavana Split je često dolazio i u sukob s Trogirom.³⁸⁷ S vremenom je osmanska vlast pokušala ograničiti i zaustaviti izvoz žita, no broj takvih naredbi je beznačajan u usporedbi s mletačkim podacima o uvozu. Hafizović tvrdi kako je naredba o zabrani izvoza određene robe bila stalno na snazi, ali je kontrola pojačavana ili ublažavana, ovisno o političkoj situaciji. Isto tako i Mletačka Republika je donosila

³⁸³ Novak, G., 2005, str. 80.

³⁸⁴ *Povijesni dokumenti*, str. 103-104.

³⁸⁵ *Zlatna knjiga*, str. 579-581.

³⁸⁶ Moačanin, N., 2000, str. 24, 75.

³⁸⁷ Moačanin, N., 2000, str. 24; Novak, G., 2000, str. 65, 74, 100. Knez i kapetan Loredan 1580. navodi da kad ne bi bilo trgovine s Osmanlijama, kako bi Split jako teško mogao živjeti. (*Commissiones IV*, str. 227.)

određene zabrane o izvozu.³⁸⁸ Split je imao više prihoda od Zadra što se tiče trgovine sa Osmanskim Carstvom. Dva su razloga za to. Prvo, Zadar je imao dovoljno poljoprivrednog zemljišta i bio je samodostatan. Split nije, stoga je već otprije razvio tradiciju razmjene sa zaleđem.³⁸⁹

Dolazak Osmanlija doveo je i do promjena u načinu života. Zemljoradnja postaje glavna aktivnost jer je stoka, koja je ranije imala važnu ulogu, bila laki plijen Osmanlijama. Kako nije bilo stoke tako je i plodnost tla opala. Pored ionako narušenih poljoprivrednih aktivnosti, splitsko je područje 1510. poharala nepogoda. Velika hladnoća uništila je smokve i masline koje su bile važni izvozni proizvodi.³⁹⁰ Pri tome Jelaska, pozivajući se na izvještaj sindika Dieda i Giustinianija, govori kako su Splitski obnovili svoje smokovike te su mogli izvoziti smokve. Međutim, u izvještaju sindika tomu nema ni traga. Sindici navode otkako su se osušili maslinici da se ulje ne pravi, niti da se beru smokve koje su nekoć činile važan dio prihoda Splitskih. Tek desetak godina poslije Giustinianija može se govoriti o obnovljenim nasadima smokve i njihovom izvozu.³⁹¹

Sredinom 16. stoljeća splitski je distrikt i dalje proizvodio žitarica dovoljno za četiri mjeseca. Obe blagajne bile su u suficitu, a najviše je važan podatak o iznosu poreza tridesetice koji se davao u zakup. Iznosio je 800 dukata godišnje pri čemu Giustinian zaključuje kako je trgovina Splita i zaleđa iznosila oko 24 000 do 25 000 dukata godišnje. Split je iz zaleđa nabavljao žito, meso, kožu, sir, vosak i med, a prodavao je platna, sukno, rižu, sapune, ulje i svilene tkanine. Važan je i podatak o Šolti čiji se prihodi također daju u zakup za 680 dukata. Većina prihoda je od vina.³⁹²

Inače je vino bilo možda i najvažniji proizvod splitskog distrikta. No, u razdoblju od 1480-ih do 1580-ih ta je proizvodnja pala za 96%. I proizvodnja na otocima, kao što je ona Šolte, nije mogla nadomjestiti gubitak proizvodnje na kopnenom dijelu distrikta.³⁹³ Giustinian 1553. navodi kako vina ima dovoljno i da se stalno povećava broj vinograda. Vidljivo je to i u ispravi iz iste godine kojom se

³⁸⁸ Hafizović, F., 2016, str. 233; U novije vrijeme postavlja se i teza kako je izvoz žita u dalmatinske komune razorio timarski sustav u zaleđu. „Defterskih cijene“ bile su u usporedbi s cijenama u obalnim gradovima toliko niske da je dobit od izvoza bila golema. Dovodilo je to do toga da su zapovjednici prisvajali zemlju i pretvarali je u čifluke. (Moačanin, N., 2000, str. 77-78.)

³⁸⁹ Fabijanec, S, F., 2011, str. 640.

³⁹⁰ Omašić, V., 2001, str. 225; Jelaska, J., 1985, str. 114.

³⁹¹ *Putopis*, str. 55-56; Novak, G., 2005, str. 77; Jelaska, J., 1985, str. 115.

³⁹² *Putopis*, str. 55-56.

³⁹³ Fabijanec, S, F., 2011, str. 493.

zabranjuje bilo kakav uvoz vina u Split. Treba pri tome istaknuti činjenicu da je uvoz vina u Split i inače bio zabranjen, a jedini put kad je dopušten uvoz stranog vina bio je 1529. godine kako bi se pomoglo/platilo plaćene vojnike.³⁹⁴ Slobodu trgovanja vinom imao je sav splitski distrikt izuzev Kaštela. Cijene vina bile su određivane od strane kneza i kapetana, ovisno o urodu. Kaštelani su morali prema određenim zabranama prepuštati da Nadbiskupija proda prva vino i drugo. Zato su oni često krijumičarili i prodavali po višim cijenama osmanskim podanicima.³⁹⁵ Da je proizvodnja vina vjerojatno bila uništena tijekom Ciparskog rata svjedoči i izvještaj iz 1580. koji govori o skupoći vina kojeg ima premalo pa se treba uvoziti. I tri godine kasnije u izvještaju se govori kako se pije mnogo vina, a kada ga nema dovoljno da se uvozi. Inače se talijanska vina na splitskom tržištu pojavljuju tijekom 1580-ih.³⁹⁶

6.3. Solane i mlinice na splitskom području

Još u razdoblju prije 16. stoljeća, solane na splitskom području nalazile su se na nekoliko lokacija. Tako se solane nalaze u Solinu, Dujmovači, močvarnom Poljudu i na ušću Žrnovnice.³⁹⁷ I na istoku Splita, u morskoj uvali između Stobreča i Strožanca postojale su solane. Još od 12. st. postojale su solane podno sela Kamen, na zapadnoj obali uvale. Te solane spominje i generalni providur Moro 1595. što znači da su se očuvale i po dolasku Osmanlija. Na istočnoj strani (poljičkoj) postojala je solana u Siti. Prema ugovoru iz 1444. Splićani su Poljičanima predali šesnaest dijelova solane za vlastitu upotrebu. To se održalo sve do pada Poljica pod Osmanlije 1540. kada su posljednji preuzeli i solane te čak proširili i proizvodnju na njima. Na istočnoj strani uvale nalazila se i solana zvana Banska.³⁹⁸ Izgleda da ni ranije nisu sve solane u Žrnovnici pripadale Splitu jer iz izvještaja 1567. godine Pasqualigo govori kako su neka polja prije bila u vlasništvu Klišana, neka od splitske općine, a treća državna. Ta državna bila su već napuštena, a na svim poljima radili su Poljičani.³⁹⁹ S druge strane, raniji izvještaj kneza i kapetana Bollanija iz 1534. govori kako su solane državne i kako su zapuštene. Ističe potrebu njihova obnavljanja što bi koštalo 300 dukata, no donosile

³⁹⁴ Putopis, str. 55; Zlatna knjiga, str. 405-407, 457-459.

³⁹⁵ Omašić, V., 2001, str. 236, 248.

³⁹⁶ Fabijanec, S. F., str. 494; *Commissiones IV*, str. 227, 327.

³⁹⁷ Babić, I., 1991, str. 88. Zanimljivo je što su u ranijem razdoblju solane u Dujmovači pripadale Nadbiskupiji. Pored toga nalaze se i isprave u kojima se vidi da su privatnici podizali solane u Poljudu i Žrnovnici. Bila je to proizvodnja malih količina koja nije zadovoljavala ni potrebe Splita. (Jelaska, J., 1985, str. 122-123.)

³⁹⁸ Babić, I., 1991, str. 88; Jelaska, J., 1985, str. 122-123; Vlašić, D., 1988, str. 80-81; Kovačić, J., 2007, str. 26-27; *Commissiones V*, str. 138.

³⁹⁹ Kovačić, J., 2007, str. 9-10.

bi 200 dukata godišnje.⁴⁰⁰ Prvi put da se solane spominju kao osmanske i to u vlasništvu sultana (kao has) je 1548. Solari su bili carski zakupnici i zadržavali su trećinu proizvedene soli.⁴⁰¹ Očito je i dalje riječ o Poljičanima što se vidi iz već spomenute isprave iz 1567., kada stanovnici sela Srinjine mole oprost nadbiskupa. U toj ispravi između ostalog se spominje kako su opterećeni davanjima Osmanlijama, najviše sa solana u Žrnovnici.⁴⁰² Iako su mletačke vlasti nastojale, kao što je već rečeno, da ne dopuste osnivanje luka u Solinu i Žrnovnici, Babić govori da vlasti nisu dopuštale uspostavu luka i solana.⁴⁰³ Ta tvrdnja ne može biti točna, jer se nigdje ne spominje zabrana solana, a i da jest točno, po svemu viđenom očito je bilo bez uspjeha. Da se radilo samo o luci, odnosno skali (pretovarilištu) vidi se i u izvještajima knezova 1557. i 1567. godine. Da su Osmanlije zaista ozbiljno shvatili proizvodnju soli vidi se i u činjenici da su u Žrnovnici napravili magazin za sol.⁴⁰⁴ U izvještaju kneza i kapetana Corraera 1583. spominju se solane u Žrnovnici i Vranjicu.⁴⁰⁵ Kada se govori o Vranjicu vjerojatno je riječ o obnovljenim solanama jer je Vranjic osvojen tijekom Ciparskog rata. Što se tiče Splita, odnosno njegovih solana tijekom 16. stoljeća može se pretpostaviti da ih nije imao ili su bile iznimno male proizvodnje i to na zapadnom dijelu distrikta. Ta se pretpostavka može potkrijepiti sa činjenicom da Giustinijan 1553. navodeći solane spominje Trogir, Šibenik, Zadar, Pag, Krk, Rab, ali ne i Split. Jedini je spomen solane pri opisu Splita kada govori o Vranjicu gdje su nekoć bile solane te ih više nema.⁴⁰⁶ Znači da su Splitski zaista bili napustili proizvodnju soli u Vranjicu, a da su Osmanlije poslije Ciparskog rata očito ponovo pokrenuli proizvodnju. Propadanje solana vjerojatno je i posljedica ne samo osmanskog prodora, već i mletačkog monopola na sol.⁴⁰⁷ Tako je Split morao 1528. uvoziti sol, a 1557. i 1558. je radikalno zaustavljena proizvodnja.⁴⁰⁸ No, u Splitu je svakako bilo soli koja se prodavala i izvozila u Osmansko Carstvo. Čak u svojoj relaciji 1594. knez i kapetan Molino savjetuje kako cijenu soli treba dići sa 3 na 6 lira jer su i oni (Osmanlije) podigli cijenu siru, pšenici i volovima.⁴⁰⁹

⁴⁰⁰ *Commissiones II*, str. 105.

⁴⁰¹ Kovačić, J., 2007, str. 27.

⁴⁰² Omašić, V., 2001, str. 250.

⁴⁰³ Babić, I., 1991, str. 124.

⁴⁰⁴ Novak, G., 2005, str. 86-87.

⁴⁰⁵ *Commissiones IV*, Str. 341.

⁴⁰⁶ *Putopis*, str. 10, 56.

⁴⁰⁷ Novak, G., 2005, str. 307.

⁴⁰⁸ Fabijanec, S. F., 2011, str. 102.

⁴⁰⁹ *Commissiones V*, str. 117.

S druge strane, mlinice su bile podjednako, ako ne i znatno važnije za Split. To se između ostalog, očituje i prilikom navedenih pregovora o razgraničenju nakon Ciparskog rata. Dolaskom Osmanlija mlinice na solinskoj rijeci bile su često predmet napada (one koje su pripadale Klisu). Petar Kružić to je uspješno riješio iznajmljujući 1534. mlinicu jednom Splićaninu pod uvjetom da ona i dalje ostaje vlasništvo Klisa. Učinio je to jer Osmanlije nisu dirale mlinice mletačkih podanika. Koliko su mlinice na solinskoj rijeci donosile prihoda može se vidjeti iz godine 1514. kada su nadbiskupski mlinovi u Solinu, zajedno s drugim prihodima, iznajmljeni za 850 dukata godišnje.⁴¹⁰

I pored opasnosti, uzrokovane padom mlinova u osmanske ruke, Splićani, Trogirani, Hvarani i Bračani su i dalje nastavili dolaziti na te mlinove. Vlasnik mlinova bila je Mihrimah, žena Rustem paše i kćer Sulejmana Veličanstvenog. Sindik Giustinijan je 1553. savjetovao da se te mlinove dobije novcem ili na neki drugi način. Pri tome treba istaknuti kako govori o „pridržavanju jasnog i važećeg postupka o kojem se već pregovaralo u Carigradu“ i navodi kako je posada Klisa, koja broji 100 vojnika, plaćena od profita iz mlinova sa rijeke Jadro.⁴¹¹ Može se dakle zaključiti kako su i prije 1553. mletačke vlasti nastojale osigurati mlinove kao strateške pogone. I u kasnijem izvještaju kneza i kapetana Pasqualiga 1567. godine navodi se neuspješan pokušaj splitskog izaslanstva u Carigradu da iznajmi mlinice.⁴¹²

I na području Žrnovnice Osmanlije su zadržali mlinove, gdje su također dolazili mletački podanici. Iz više izvještaja tog vremena vidljiv je strah zbog odlaska u osmanske mlinice, bilo solinske ili žrnovničke. Kako su mletački podanici bili zlostavljani te im je prijetila opasnost da izgube svoje stvari pa i život, mletačka im je vlast 1582. godine definitivno zabranila odlazak u spomenuta područja te započela obnovu i proširenje mlinica u trogirskom području. Time su ponajviše bili natjerani Kaštelani da koriste trogirsku mlinicu, iako je svako selo imalo privilegij držati dva ručna žrvnja.⁴¹³ I pored svih tih, pa i životnih opasnosti, zanimljiva je činjenica kako je narod Trogira, Splita i obližnjih otoka Brača i Hvara odlazio u te mlinice. Odgovor na to možda leži u podatku kako su na mletačkom teritoriju pristojbe za mljevenje bile

⁴¹⁰ Jelaska, J., 1985, str. 120, 122. Među vlasnicima mlinica na području Žrnovnice spominje se i plemićka obitelj Alberti 1525. godine. Za osmanske vladavine mlinica im je oduzeta, a vjerojatno vraćena poslije potiskivanja Osmanlija iz tih krajeva. (Vlašić, D., 1988, str. 120.)

⁴¹¹ *Putopis*, str. 49; Panciera, W., 2006, str. 803; Panciera, W., 2013, str. 30.

⁴¹² *Commissiones III*, str. 186.

⁴¹³ Omašić, V., 2001, str. 212, 217; Panciera, W., 2013, str. 30-31; Kovačić, J., 2007, str. 10-11.

visoke, znatno više nego na osmanskim teritorijama.⁴¹⁴ Kako god, mlinovi su svakako dali doprinos postojanju lokalnog prometa između Osmanlija i Splitske.⁴¹⁵

⁴¹⁴ Hafizović, F., 2016, str. 90.

⁴¹⁵ Fabijanec, S, F., 2011, str. 326.

7. Zaključak

Na područje splitskog distrikta Osmanlije provaljuju već 1460-ih zbog čega splitsko Veliko vijeće imenuje zapovjednika protiv nasrtaja Osmanlija. Stanje se značajno pogoršava po padu Klisa 1537. godine kada tvrđava postaje polazište svih osmanskih pljački, gubeći tu ulogu tek poslije Ciparskog rata. S druge strane, Mlečani su sve do pada Klisa, a i kasnije činili sve kako ne bi došlo do narušavanja mletačko-osmanskih odnosa. Naročito se to ogleda pri opstrukciji djelovanja Petra Kružića, kliškog pohvata 1596. godine te „tradiciji“ darivanja osmanskih lokalnih moćnika kako bi se osigurao mir. Međutim, osmanske pljačke u pograničnim područjima nisu prestajale ni za vrijeme potpisanog mira i to je ometalo funkcioniranje svakodnevnog života u splitskom polju. Po padu Klisa, Mlečani su se oslanjali na svojevrzni obrambeni prsten sastavljen od solinske utvrde, utvrde Kamen i Papali kule na istoku distrikta. Organizacija tog obrambenog sustava oslanjala se na stalnim posadama, ali i konjici koja je u određeno vrijeme bila stacionirana u tvrđavama. Nije poznato je li došlo do organiziranja svojevrzne konjice radi bolje obrane teritorija, koja bi se rotirala između utvrda. Takvo što predlagali su pojedini splitski knezovi i kapetani u svrhu bolje obrane distrikta te nadzora trgovine. Malo pred početak Ciparskog rata na splitskom području osnovane su i dobrovoljačke jedinice „černide“, no zbog velikih gubitaka u spomenutom ratu njihovo djelovanje nije nastavljeno. Kada su Osmanlije uspjele slomiti taj prsten i osvojiti tvrđave, jedina splitska obrana postala je tvrđica Glavičine između samog grada Splita i mletačko-osmanske granice. Istovremeno, osvojenjem tih utvrda dotadašnji Klis gubi primarnu ulogu. Isto se događa i s osmanskim utvrdom s desne strane rijeke Jadro te tvrđavom Papali koje se kasnije ne spominju. Primarna funkcija prelazi na Kamen, a posebice solinsku utvrdi (bivšu mletačku) koja dobiva ime Lončarić. Iskorištavajući vjerojatno smanjenu ulogu Klisa i njegovu slabost, splitski plemići i s njima isprepleteno svećenstvo poduzima pothvat 1596. godine. U tom pothvatu sudjelovalo je preko 85 posto splitskih plemićkih obitelji za koje nije moguće tvrditi sa sigurnošću kako su sve bile monarhistički orijentirane. Treba imati na umu da su pojedine imale u vidu samo potiskivanje osmanskog utjecaja.

Granični problemi, iako postojani i u predosmansko vrijeme, svoj su vrhunac svakako doživjeli tijekom 16. stoljeća kada postaju izrazito kompleksni. Kako granica postaje propusna, stvaraju se pojedine zone ničije, odnosno svačije zemlje. Mirovni sporazumi ostaju nejasni, a granice se određuju jednostrano. Osmanlije su splitski

distrikt „kidali“ malo po malo, a poslije Ciparskog rata uspjeli su ga i presjeći na dva dijela, ostavljajući mu poveznicu samo putem mora.

Potpadanjem Splita pod Veneciju promijenili su se geopolitički odnosi, ali došlo je i do promjena u funkcioniranju splitske komune. Vlast plemstva bitno je ograničena te prava vlast prelazi u ruke splitskog kneza i kapetana imenovanog iz Venecije što izaziva poremećaje unutar splitskog društva. Plemići nisu više nedodirljivi, gube posjede i osiromašuju te se izoliranjem izlažu biološkom propadanju pa se pučani sve više sukobljavaju s njima. Paralelno s tim, među pukom se počinju isticati oni bogatiji te dolazi do formiranja građanstva. Kako oni, težeći postati privilegirani kao plemići i zauzeti gradske službe, s vremenom počinju odbijati službe koje su kao neplemići bili dužni vršiti dolazi do sukoba sa ostatkom puka. U svim tim sukobima ključnu ulogu, naročito između građana i plemića, ima Vlada u Veneciji koja je svojevrsni arbitar. Pogrešna je tvrdnja kako su građanstvo u Splitu sačinjavali bogati doseljeni trgovci i „poneki domaći obrtnik“ jer brojni istaknuti pučani (građani) imaju prezimena na –ić i bave se obrtom. Stoga se može reći kako je omjer „domaćih“ i doseljenih te obrtnika i trgovaca skoro podjednak. Krajem 16. stoljeća, točnije rečeno poslije kliškog pothvata 1596. godine splitski su građani iskoristili situaciju i ostvarili velik dio svojih nastojanja. Formira se „tridesetorica“ koja ima monopol na obnašanje gradskih službi, a ostatak puka je isključen.

Šesnaesto stoljeće i u demografskom aspektu poprilično je burno razdoblje splitske povijesti. Epidemije kuge, ratovi, gubitak zemljišta, ali i stalni pogranični sukobi utjecali su na kretanje broja stanovnika. Iako na temelju nepotpunih podataka, može se zaključiti kako je broj stanovnika splitskog distrikta bitno varirao tijekom 16. stoljeća. Od njegova početka pa do kraja 16. stoljeća stanovništvo se gotovo prepolovilo. Najveći pojedinačni padovi zabilježeni su 1527. godine kada je kuga smanjila stanovništvo za otprilike 60 posto te Ciparski rat kada je došlo do smanjenja za oko 25 posto. Spomenute varijacije i kretanja nisu bila samo posljedica smrtnosti, već i migracijskog kretanja, kako lokalnog tako i prekojadranskog. Pomicanjem stanovništva tako je došlo ne samo do demografske promjene nego i do promjene u topografskoj slici distrikta, naročito kaštelanskog područja. Do promjene nije došlo samo osmanskim provalama, već i aktivnom osmanskim politikom kao pri osnivanju Novog sela i okupljanjem okolnog stanovništva u jedno.

Osmanska prisutnost nije narušila prirodnu ekonomsku međuovisnost, odnosno „ekonomsku simbiozu“ obale i zaobalja. Iako su raznim zakonskim uredbama Osmanlije i Mlečani utjecali na intenzitet trgovine, ovisno o političkim prilikama, ona je bila postojana. Međutim, to ne znači kako osmanska prisutnost nije negativno utjecala na gospodarstvo Splita. Dapače, obrada osmanskog zemljišta od strane mletačkih podanika zabilježena je na svim stranama distrikta. Do obrade je dolazilo zbog velikog teritorijalnog gubitka (s tim i zemljišnih posjeda), ali i manjih davanja osmanskim zemljovlasnicima. Naročito vidljiva posljedica dolaska Osmanlija i njihove prisutnosti ogleda se u činjenici kako je proizvodnja vina, tog najvažnijeg splitskog izvoznog proizvoda koji je bio zaštićen i Statutom te nizom odredbi Velikog vijeća i mletačke Vlade, u razdoblju od 1480-ih do 1580-ih pao za 96 posto. Tih 1580-ih započela je i prisutnost talijanskih vina na splitskom tržištu. Pored vina, splitska komuna izgubila je i sve dotad poznate posjede solana i mlinica. To je splitsku komunu geostrateški značajno oslabilo i dovelo je u položaj ovisnosti prema osmanskome teritoriju, njegovim mlinicama i žitu te rezultiralo stalnim darivanjem osmanskih službenika, slabeći pritom komunalnu blagajnu.

8. Izvori i literatura

Izvori

Commissiones et relationes Venetae, sv. II (priređio Š. Ljubić), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 8, Zagreb, 1877. (dalje: *Commissiones II*)

Commissiones et relationes Venetae, sv. III (priređio Š. Ljubić), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 11, Zagreb, 1880. (dalje: *Commissiones III*)

Commissiones et relationes Venetae, sv. IV (priređio Grga Novak), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 47, Zagreb, 1964. (dalje: *Commissiones IV*)

Commissiones et relationes Venetae, sv. V (priređio Grga Novak), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 48, Zagreb, 1966. (dalje: *Commissiones V*)

Commissiones et relationes Venetae, sv. VI (priređio Grga Novak), u: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalum*, sv. 49, Zagreb, 1970. (dalje: *Commissiones VI*)

Dalmacija godine Gospodnje 1553.: Putopis po Istri, Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji 1553. godine, ur. Lj. Šimunković, Split: Dante Alighieri, 2011.

Vicko Solitro, *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji*, ur. VI. Rismondo, Split: Književni krug Split, 1989.

Zlatna knjiga, ur. I. Frangeš, Split: Književni krug Split, 1996.

Literatura

Alduk, I., 2009, Tvrdava Kuk iznad Kučina, *Tusculum: časopis za solinske teme*, god. 2, broj 1, Solin, str. 71-83.

Alduk, I., 2010, Rustem-paša i Mihrimah, *Tusculum: časopis za solinske teme*, god. 3, broj 1, str. 63-70.

Alduk, I., 2015, Solinske utvrde (I) Gradina na temelju izvora iz 16. stoljeća, *Tusculum: časopis za solinske teme*, god. 8, broj 1, Solin, str. 107-113.

- Babić, D., 2012, Opis Trogira i njegova teritorija s kraja 16. stoljeća, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, god. 24, broj 24, Split: Državni arhiv u Splitu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 9-53.
- Babić, I., 1991, *Prostor između Trogira i Splita: kulturnohistorijska studija*, Kaštela: Zavičajni muzej Kaštela.
- Božić-Bužančić, D., 1989., Izvještaj izvanrednog providura za zdravstvo Angela Dieda o prilikama u Dalmaciji, *Rasprave i građa za povijest znanosti*, 5, Razred za medicinske znanosti, 1, JAZU, str. 183-201.
- Božić-Bužančić, D., 2014, Prilog poznavanju građana i pučana u Splitu početkom XVI stoljeća, *Arhivski vjesnik*, god. 16, broj 1, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, str. 159-176.
- Cvitanić, A., 1997, Zlatna knjiga grada Splita kao vrelo splitskog statutarnog prava, *Kulturna baština*, broj 28-29, Split: Društvo prijatelja kulturne baštine Split, str. 133-146.
- Čoralić, L., 1996, Splitski građani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, god. 12, Split: Državni arhiv u Splitu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu str. 109-156.
- Čoralić, L., 2000, Iseljavanje sa splitskog i kliškog područja na zapadnojadransku obalu u doba mletačko-turskih ratova, *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str. 92-104.
- Čoralić, L., 2001, "Corte Solta" : tragovima šoltanskih iseljenika u Mlecima, *Mogućnosti*, god. 48, broj 1-3, Split: Književni krug Split, str. 112-118.
- Duplančić, A., 1995, Razgraničenje između Splita i Trogira na Čiovu u 15. stoljeću, *Starohrvatska prosvjeta*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, str. 289-304.
- Fabijanec, S. F., 2011, *Le développement commercial de Split et Zadar aux XVe-XVIe siècles. Un commerce transitaire entre l'Europe Centrale et la Mediterranee*, Saarbrücken: Edition universitaires europeennes.
- Firić, V., 1996, *Tvrđava Klis*, Klis: Hrvatsko društvo Trpimir.
- Firić, V., 2001, *Klis na starim crtežima, gravurama i fotografijama*, Klis: Hrvatsko društvo Trpimir.
- Granić, M., 2000, Legitimistički pokret dalmatinskog plemstva i oslobođenje Klisa 1596. godine, *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str. 64-73.

- Hafizović, F., 2014, *Opširni popis mustahfiza tvrđava u Kliškom sandžaku*, Sarajevo: NI Ibn Sina.
- Hafizović, F., 2016, *Kliški sandžak od osnivanja do početka Kandijskog rata (1537-1645. godine)*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Husić, A., 2007, Vojne prilike u splitsko-zadarskom zaleđu u 16. stoljeću – (osmanski serhat 1530-1573), *Prilozi za orijentalnu filologiju* 56, Sarajevo: Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, str. 125-144.
- Jelaska, J., 1985, *Splitsko polje za turskih vremena*, Split: Logos.
- Katić, L., 1958, Granice između Klisa i Splita kroz vjekove, *Starohrvatska prosvjeta*, god. 3, broj 6, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, str. 187-210.
- Kečkemet, D., 1980, Splitska utvrda Kamen, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, god. 22, broj 1, Split: Književni krug Split i Konzervatorski odjel u Splitu, str. 120-126.
- Korić, E., 2012, Uloga Ferhat-bega Sokolovića u utvrđivanju granica između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike nakon završetka Kiparskog rata 1573. godine, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 32, Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, str. 133-143
- Korić, E., 2015, Nekoliko osmanskih dokumenata o događajima u dalmatinskom zaleđu u drugoj polovici 16. stoljeća, *Povijesni prilozi*, 48, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 71-89.
- Kovačić, S., 2000, Papa, biskupi i ostalo svećenstvo u događajima oko kliškog pothvata godine 1596., *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str 30-51.
- Kovačić, J., 2007, Žrnovnica pod Turcima, *Kulturnabaština*, 34, Split: Društvo prijatelja kulturne baštine Split, str. 7-46.
- Kuvačić, M., 2011, Split i Poljica – odnosi kroz povijest, *Kulturna baština*, 37, Split: Društvo prijatelja kulturne baštine Split, str. 7-32.
- Kuzmanić, M-N., 1998, *Splitski plemići, prezime i etnos*, Split: Književni krug.
- Kuzmanić, M-N., 2017, *Splitski građani: prezime i etnos (i drugi članci)*, Split: Književni krug Split.
- Kužić, K., 2005, Osmanlijski zapovjedni kadar u tvrđavama Klis, Lončarić i Kamen oko 1630. godine, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti*, 23, Zagreb: HAZU, str. 187-214.
- Mijatović, A., 1990, Petar Kružić – kliški i senjski kapetan, *Senjski zbornik*, god. 17, broj 1, Senj: Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, str. 25-34.

- Moačanin, N., 2000, Novije spoznaje o povijesti Kliškog sandžaka prema osmanskim izvorima, *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str. 74-82.
- Nazor, A., 2003, Granica između Splita i Poljica i splitsko-poljički sukobi u XIV. i XV. stoljeću, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti*, 20, Zagreb: HAZU, str. 29-57.
- Novak, G., 2004, *Prošlost Dalmacije*, Split: Marijan tisak.
- Novak, G., 2005, *Povijest Splita II*, Split: Škuna.
- Omašić, V., 2001, *Kaštela od prapovijesti do početka XX. stoljeća*, knj. 2, Kaštela: Muzej grada Kaštela; „Bijaći“ – društvo za očuvanje kulturne i prirodne baštine Kaštela.
- Panciera, W., 2006, La frontiera Dalmata nel XVI secolo: fonti e problemi, *Società e storia*, str. 783-804.
- Panciera, W., 2013, Building a Boundary: the First Venetian-Ottoman Border in Dalmatia, 1573-1576, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, god. 45, broj 1, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Filozofski fakultet Zagreb, str. 9-37.
- Petrić, P., 1991, Toponimi Podstrane, *Čakavska rič*, 18, Split, str. 31-50.
- Raukar, T., 1990, Hrvatska na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, *Senjski zbornik*, god. 17, broj 1, Senj: Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, str. 5-14.
- Raukar, T., 2000, Venecija i Klis 1596., *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str. 18-29.
- Soldo, J.A., 2000, Historiografski pregled događaja oko Klisa 1596. godine, *Mogućnosti*, god. 47, broj 4-6, Split: Književni krug Split, str. 52-63.
- Traljić, S., 1973, Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 20, Zadar: Institut JAZU, str. 447-458.
- Vlašić, D., 1988, *Prošlost Podstrane*, Split: Crkva u svijetu.

9. Popis grafičkih priloga

Slika 1. Stup u Podmorju/Dilatu (str. 29)

Slika 2. Promjena granica splitskog distrikta tijekom 16. stoljeća (str. 43)

Tablica 1. Broj stanovnika splitskog distrikta u drugoj polovici 16. stoljeća (str. 69)

10. Sažetak

Šesnaesto stoljeće za splitsku komunu jedno je od burnijih povijesnih razdoblja. S dolaskom Osmanlija splitsko područje doživljava velike političke, ekonomske i demografske promjene. Osmanlije neprestano napadaju splitski teritorij ometajući tako normalno funkcioniranje života u splitskom polju. Mijenja se topografska slika splitskog područja i dolazi do značajnih migracija unutar distrikta. Granični problemi, koji su postojali i prije Osmanlija, sada doživljavaju vrhunac. Granica postaje propusna i formiraju se pojasi ničije ili sporne zemlje. Poslije Ciparskog rata splitski distrikt je presječen na dva dijela kojima preostaje komunikacija putem mora. Stanovništvo zbog gubitka velikog broja zemljišnih posjeda, ali i niže zemljišne rente, obrađuje posjede i na osmanskoj strani. Splitska komuna gubi strateški važne solane, a naročito mlinice što je dovodi u ovisan položaj. Zatvaranjem plemićkog vijeća te gubitkom zemljišnih posjeda, splitsko plemstvo slabi ekonomski i biološki. To otvara prostor puku da mu se suprostavi. Naročito se u tome ističe novoformirano građanstvo, sastavljeno od bogatijih i istaknutijih pučana. Splitski plemići 1596. godine osvajaju Klis, no zbog mletačke opstrukcije gube ga iste godine.

Ključne riječi: splitska komuna, Mletačka Republika, Osmanlije, granice, Ciparski rat, migracije, splitski distrikt

11. Summary

The commune of Split in 16th century

The sixteenth century for the Split commune is one of the hardest historical periods. With the arrival of the Ottomans, the Split area is experiencing major political, economic and demographic changes. The Ottomans are constantly attacking the territory of Split, hindering the normal functioning of life in the Split district. The topographic image of the Split area changes and significant migrations occur within the district. The border problems, which existed before the Ottomans, are now experiencing the culmination. The boundary becomes permeable and areas of disputed and nobody's land occur. After the Cyprus War, the Split district was divided on two parts leaving only oversea communication. The population, due to the loss of a large number of land holdings, as well as the lower land rent, started to cultivate land on ottoman side of border. The Split commune loses strategically important saltworks, and even more important mills, which leads it to dependent position. Aristocracy of Split commune, due to closing Great council and losing portions of land, weakens economically and biologically. This opens space for commoners to confrontate them. Particularly emphasized are the newly formed „citizens“, composed of richer and more prominent commoners. The Split nobility in 1596. conquered Klis, but because of Venetian obstruction they lost it the same year.

Key words: Split commune, Venetian Republic, Ottomans, borders, Cyprus War, migrations, Split district